

**ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ФЕРЕНЦА РАКОЦІ ІІ
II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR EGYETEM**

**Кафедра філології
Filológia Tanszék**

**ФОЛЬКЛОРИСТИКА З МЕТОДИКОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОЛЬКЛОРУ
FOLKLORISZTIKA ÉS A FOLKLÓRKUTATÁS MÓDSZEREI**

(назва навчальної дисципліни / a tantárgy megnevezése)

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти

Другий (магістерський) / Mesterképzés (MA)
(ступінь вищої освіти / felsőoktatás szintje)

B «Культура, мистецтво та гуманітарні науки» / B „Kultúra, művészetek és humán tudományok”

(галузь знань / tudományág)

B11 «Філологія» / B11 „Filológia”

(спеціальність / szakterület)

B11.071 «Угро-фінські мови та літератури (переклад включно), перша угорська» /

B11.071 „Finnugor nyelvek és irodalmak (valamint fordítás), első nyelv – magyar”

B11.01 «Українська мова та література» / B11.01 „Ukrán nyelv és irodalom”

(предметна спеціальність / szakirány)

Мова і література угорська / Magyar nyelv és irodalom
Українська мова та література / Ukrán nyelv és irodalom
(освітньо-професійна програма / tudományos-képzési program)

Берегове / Beregszász

2026 p. / 2026

Пропонований посібник має на меті формування професійних знань з фольклору та фольклористики здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю В11 «Філологія (Українська мова та література)» та В11 «Філологія (Мова і література угорська)». Видання побудоване за жанровим принципом, де в кожному розділі стисло викладено основні відомості з даної тематики і репрезентовано добірку відповідних текстів. У кінці розділу вміщено ґрунтовний список джерел та літератури. Посібник спрямований на розвиток у студентів-філологів методичних та методологічних навичок збирання, систематизації та вивчення фольклору, розуміння основних засад його мовно-стилістичного оформлення.

Затверджено до використання у навчальному процесі на засіданні кафедри філології Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II
(протокол № 121 від «20» квітня 2026 року)

Розглянуто та рекомендовано Радою із забезпечення якості освіти
Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II
(протокол № 4 від «29» квітня 2026 року)

Рекомендовано до видання у електронній формі (PDF)
рішенням Вченої ради Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II
(протокол № 4 від «30» квітня 2026 року)

Підготовлено до видання в електронній формі (PDF) кафедрою філології спільно з Видавничим відділом Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II

Укладачка:

Леся МУШКЕТИК – доктор філологічних наук, головний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, професор кафедри філології ЗУУ імені Ференца Ракоці II

Рецензенти:

Аніко БЕРЕГСАСІ – доктор габілітований, доцент, завідувач кафедри філології Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II

Олеся НАУМОВСЬКА – доктор філологічних наук, завідувач кафедри фольклористики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Відповідальний за випуск:

Олександр ДОБОШ – начальник Видавничого відділу Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II

За зміст навчального посібника відповідальність несе розробник.

Видавництво: Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: egyetem@kme.org.ua)

© Мушкетик Леся, 2026

© Кафедра філології Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II, 2026

ЗМІСТ

Фольклор. Поняття. Основні ознаки	5
Наука про фольклор. Історія української фольклористики	10
Схема жанрів українського фольклору	18
Народні обряди та обрядова пісенна творчість.....	19
Календарно-обрядова поезія	19
Зимовий цикл.....	23
Весняний цикл	33
Літній цикл.....	36
Осінній цикл	39
Родинно-обрядова поезія.....	43
Весільні пісні	46
Голосіння	53
Замовляння.....	55
Епічні жанри	59
Український героїчний епос. Думи	59
Історичні пісні	86
Пісні-хроніки	102
Ліричні жанри	106
Соціально-побутові пісні.....	111
Козацькі пісні	111
Чумацькі пісні.....	116
Кріпацькі, бурлацькі, рекрутські та ін. пісні.....	118
Родинно-побутові пісні.....	127
Пісня кохання	127
Пісні про родинне життя	135
Колискові пісні	140
Жартівливі пісні	142
Коломийки	148
Балади	153
Прозові жанри.....	165
Казки про тварин.....	168
Чарівні казки.....	180
Соціально-побутові казки	195
Казки-небилиці.....	205
Легенди та перекази	208

Малі фольклорні жанри	224
Прислів'я та приказки.....	224
Загадки.....	232
Анекдоти	237
Народна драма	250

ФОЛЬКЛОР. ПОНЯТТЯ. ОСНОВНІ ОЗНАКИ

Під фольклором ми розуміємо явище духовної культури, що постає в повсякденній комунікації спільноти, передається (успадковується) у варіантах, характеризується певною системністю. Фольклор є важливою частиною культури нації. Разом з мовою, реалізуючись в ній, він є одним з найсуттєвіших виявів національної самобутності, своєрідності, ідентичності.

Термін **фольклор** (від англ. *folklore* – народна мудрість, знання) вперше вжив англійський дослідник Вільям Томс у 1846 р. Відтоді в різні часи в різних країнах він отримував трактування і наповнення від вужчого до широкого, більш загального, зокрема розглядався як частина матеріальної культури, етнології, етнографії, культурної антропології тощо. В Україні на позначення традиційного фольклору вживають також терміни **усна народна творчість, народнопоетична творчість, усна словесність, народна словесність** та ін., поряд з такими феноменами як театр, музика, декоративно-прикладне мистецтво, ремесла, вироби тощо фольклор входить до складу **української народної творчості**.

Фольклор виник у глибоку давнину, в ньому збережено уявлення часів міфологічної епохи – первісна релігія з її богами, культ предків, види магії, народна демонологія і т. п., згодом на них нашарувалися християнські постулати, що призвело до виникнення народного православ'я, двовір'я. В уснопоетичній творчості українці передавали свої знання про світ, поетичні уявлення про навколишню дійсність, із уст в уста, із покоління в покоління. Цим пояснюється надзвичайна стійкість фольклорних творів, пов'язана зі способом життя, нормами побуту, формами селянської та ремісничої праці.

Усність побутування фольклору, його **колективний** характер обумовили велику роль **традицій** у творенні й розвитку уснопоетичних творів. Значна роль при цьому відводиться пам'яті, з допомогою якої фіксуються сюжети, тексти, форми, стереотипи. Автор фольклорних творів є анонімним, натомість вагомою є роль виконавця, його взаємодії зі слухачською аудиторією: «Є всі підстави вважати, що фольклорний текст "згортається" в пам'яті виконавця до своєрідного концепційного "згустку", який варіаційно (синонімічно) "розгортається" в наступному виконанні»¹. У певних межах виконавець має можливість **імпровізувати**.

¹ Бріцина О. *Українська усна традиційна проза: Питання текстології та виконавства*. Київ: ІМФЕ НАНУ, 2006. С. 326.

Функціонування фольклору забезпечується співдією виконавців та слухачів (аудиторії).

Обов'язковою ознакою фольклору є його *варіативність*. Кожна пісня, казка чи легенда існує лише в конкретних варіантах (мовних, регіональних, виконавських, музичних, історичних та ін.), розвивається, шліфується, вдосконалюється роками і століттями, в пам'яті народу лишаються лише кращі зразки, справжні шедеври народного таланту. Так, записано більше ста варіантів народної пісні «Ой, Морозе, Морозенку», її співають від Карпат до Дону.

За своєю природою фольклор можна назвати особливим мистецтвом, він віддзеркалює дійсність у *словесно-музично-хореографічних* і *драматичних формах* колективної народної творчості, невіддільно пов'язаної з життям і побутом. У ньому слово органічно поєднане з музикою (пісні, балади), танком (пісні, коломийки, чардаші), драмою (вертеп, народні обряди, рядження, ігри, казки), етнографією (обрядові, весільні пісні, замовляння), археологією та ін.

Однак вирішальним є словесне оформлення, зміст творів, тож ми називаємо його *мистецтвом слова*. В основі фольклору лежить жива розмовна мова. Саме на її базі у ХІХ ст. виникла українська літературна мова, що збагатилася розмаїттям діалектичних говірок. У надрах фольклору зародилася українська література, її кращі представники черпали натхнення в народній поезії. Від давніх часів існувало багато зв'язків поміж усною і писемною літературою, згадаймо літописи, давню літературу, релігійні твори та апокрифи. Так, уся творчість великого українського поета Тараса Шевченка пройнята духом народних пісень, легенд, переказів, за що він дістав високе звання народного, його «Кобзар» відомий кожній українській родині. Один з найвидатніших творів геніальної української поетки Лесі Українки «Лісова пісня» виник на основі народних балад, вірувань, казок Волині, він перекладений багатьма мовами і зараз чарує нас красою звучання і народної фантазії. Одна з провідних тем класичної української літератури – селянська – поєднана з народною творчістю, адже основним творцем фольклору було селянство. Таким чином фольклор набирає форм вторинного існування (явище *фольклоризму*), зосібна у вигляді публікацій матеріалів у збірниках, використання у різних жанрах літератури та професійного мистецтва, масовій культурі сучасності. Своєю чергою багато творів професійних майстрів – письменників, поетів, композиторів стали народними, імена

авторів з часом забулися. Серед них пісні: «Ой, ти, дівчино, з горіха зерня» Івана Франка, «Рідна матір моя» Андрія Малишка, «Два кольори» Дмитра Павличко та ін. Це явище **фольклоризації**.

У фольклорі, як у дзеркалі, відбилася історія народу, бурхливі роки воєн і повстань, боротьби за незалежність. Народнопоетична творчість є скарбницею багатого життєвого досвіду, народної мудрості. Упродовж багатьох століть фольклор був зводом неписаних моральних законів і норм, трудового досвіду селянства, його філософії, а також зберігав найважливіші принципи народної педагогіки. У фольклорних творах втілено народний ідеал Добра, Істини й Краси.

Український фольклор славиться багатством поетичної системи, довершеністю художніх форм, розмаїттям художніх засобів, таких як постійні епітети, паралелізми, тавтології, синоніми, зменшувальні слова, формули та константи, повтори, рима тощо. **Поетика** фольклору невіддільна від його **естетики**, відтворення дійсності в яскравих художніх образах та символах.

Українська уснопоетична творчість є однією з гілок **слов'янської**, зберігаючи ознаки мовної та культурно-історичної близькості до цих етносів. Розмежовують український фольклор і фольклор України, її етнічних спільнот – поляків, угорців, кримських татар, болгар, німців, євреїв та ін., що проживають на цій землі. За межами країни зберігся **фольклор української діаспори**, зафіксований у Польщі, Словаччині, Угорщині, Польщі, Канаді та ін.

Дослідники виокремлюють роди, жанри, жанрові різновиди уснопоетичної творчості, що є дещо відмінними від літературних. Її основою є **жанр**, як тип словесної (часто також музичної) форми, сукупність творів, об'єднаних спільністю поетичної системи, побутового призначення, форм виконання і музичної форми. Класифікація жанрів викликає певні складнощі через перехідність, межовий характер окремих творів тощо. Фольклорні твори складають **систему жанрів**, що розвиваються, змінюються, взаємодіють між собою. Одні жанри відмирають, інші з'являються, старі жанри **актуалізуються**, пристосовуються до нових потреб дня. Так, у XVIII ст. закінчився активний процес побутування дум, їхнє місце зайняли історичні пісні, балади, згодом народна лірика. У творах починає переважати мистецька функція на відміну від утилітарної, зі змінами світогляду розширюється тематика творів, з'являється психологізм. У наш час у пасивне

побутування переходять казки, замовляння, натомість поширені пісні, прислів'я та приказки, анекдоти.

Із занепадом традиційних жанрів та виникненням нових суспільних явищ у наш час виникає питання про переосмислення самого предмета фольклористики, а саме, за якими критеріями можна оцінювати елементи або форми людського спілкування та поведінки, які ми сприймаємо як фольклор, навіть якщо вони не мають свого унікального місця у канонічній фольклористичній класифікації. Досі не існує усталеного трактування поняття сучасного фольклору, його найменування і наповнення, зустрічаємо, зокрема, такі назви як *сучасний фольклор, фольклорна культура чи постфольклор, явища фольклорного характеру* тощо. До них зараховують міський фольклор, фольклор ЗМІ, інтернет чи електронний фольклор, як феномен комунікації, що утворився завдяки симбіозу анонімності (колективності або відмови від авторства – *комунітарності*), варіативності (мінливості), креативності, масовості, мультимедійності.

ЛІТЕРАТУРА

Білецький Л. Історія української літератури. Авґсбург, 1947. Т. I. Народня поезія. 329 с.

Бойко В. Г.; Грицай М. С.; Дунаєвська Л. Ф. Українська народнопоетична творчість. Київ, 1983. 360 с.

Востоочнославянський фольклор: Словарь научной и народной терминологии / ред. кол.: К. П. Кабашников (отв. ред.) и др. Минск : Наука і техніка, 1993. 478 с.

Гайдай М.; Шумада Н.; Юзвенко В. Розвиток і взаємовідношення жанрів слов'янського фольклору. Київ : Наукова думка, 1973. 150 с.

Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. Київ : Наукова думка, 1966. 250 с.

Грица С. Трансмiсія фольклорної традиції: Етномузикологічні розвідки. НАН України. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ. Тернопіль : Астон, 2002. 236 с.

Грушевський М. Історія української літератури: у 6 т., 9 кн. Київ : Либідь, 1993. Т. 1. 392 с.; Т. IV. Кн. 2. 262 с.

Дмитренко М. Українська фольклористика: проблеми методології / ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2015. 364 с.

Етнографічні матеріали з Угорської Русі: Зібрав Володимир Гнатюк. Львів, 1897–1911. Т. I–VI.

Івановська О. Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів: підручник. Київ : ВПК “Експрес-Поліграф”, 2012. 336 с.

Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України. Нариси й статті. Львів, 2002. 350 с.

Колесса, Ф. Українська усна словесність / вступ М. Мушинки. Едмонтон : Канадський інститут українських студій, 1983. 643 с.

Колесса Ф. М. Фольклористичні праці. Київ : Наукова думка, 1970. 415 с.

Лабораторія фольклористичних досліджень. Електронна навчальна бібліотека української фольклористики. Львів. URL: <http://labs.lnu.edu.ua/folklore-studies/proekty/elektronna-navchalna-biblioteka-ukrajinskoji-folklorystyky/>

Лановик З.; Лановик Ю. Українська народна творчість. Київ : Знання-Прес, 2000. 591 с.

Лисюк Н. Постфольклор в Україні. Київ : Агентство «Україна», 2014. 348 с.

Мишанич О. В. Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість. Київ : Наукова думка, 1980. 342 с.

Мишанич С. В. Система жанрів в українському фольклорі. Українознавство. Посібник. Київ : Зодіак-ЕКО, 1994. С. 263–276.

Мушкетик Л. Моральний канон української традиційної культури: за фольклорними джерелами: монографія. Київ Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2022. 752 с.

Нудьга Г. Пісні та романи українських поетів: Зб. В двох томах. Київ : Радянський письменник. Т. 1. 1941; Т. 2. 1956.

Погребенник В. Ф. Фольклоризм української поезії (ост. трет. XIX – пер. десят. XX ст.). Київ : Юніверс, 2002. 158 с.

Поліщук Ф. М. Український фольклор. Давня українська література. Київ : Вища школа, 1991. 190 с.

Русин М. Ю. Фольклор: традиції і сучасність. Київ : Либідь, 1991.

Руснак І. Український фольклор. Київ : Видавничий центр «Академія», 2010. 304 с.

Сайт Діаспоріана: <https://diasporiana.org.ua/>

Слов'янське літературознавство і фольклористика. Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць. Київ: Наукова думка.

Таланчук О. М. Українознавство. Усна народна творчість: Навчально-методичний посібник. Київ : Либідь, 1998. 248 с.

Українська народна музична творчість: навч. посібник / упоряд. Л. С. Соколова. Харків : Друкарня МАДРИД, 2019. 126 с.

Українська народна поетична творчість. Київ, 1958. Т.1. 820 с.

Українська фольклористична енциклопедія / ред. колегія: Вахніна Л., Дмитренко М. та ін. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2019.

Франко І. Вибрані статті про народну творчість / упор. О. Дей. Київ, 1955. 289 с.

Часопис *Народна творчість та етнологія*. ІМФЕ НАН України.

Часопис *Народознавчі зошити*. Інститут народознавства НАН України.

Щорічник *Слов'янський світ*. ІМФЕ НАН України.

НАУКА ПРО ФОЛЬКЛОР. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

Фольклористика (наука про фольклор, дослідження фольклору) ставить своїм завданням вивчення історії та теорії фольклору, фольклорних жанрів та поезики, музичного фольклору, принципів фіксації та едиції фольклорних текстів, питань викладання фольклору. Переважно концентруючи увагу на словесній стороні творів, фольклористика водночас розглядає їх у невіддільній єдності від мистецького (музично-хореографічного, драматичного) оформлення, у ширшому чи вузкому побутовому, етнографічному, історичному та ін. контекстах. Найтісніше фольклористика пов'язана з лінгвістикою, літературознавством і етнографією. У фольклористиці, як і в інших гуманітарних науках, виокремлюють описові, систематизуючі, порівняльно-історичні та теоретичного плану рівні. Фольклористична діяльність загалом охоплює такі етапи: збирання (фіксація, нагромадження матеріалів), їх обробка, зберігання, подальша класифікація і систематизація, публікація та популяризація; аналітичне вивчення фольклору, формування наукових напрямів і теорій, методології досліджень.

Розвиток української фольклористики у всі періоди був тісно пов'язаний з історичним та культурним становищем в Україні, суспільно-

політичною думкою, країнознавством, науковими течіями в країні та за кордоном. Відомості про усну народну творчість починають нагромаджуватися ще в княжу добу.

Передісторія української фольклористики сягає XVI–XVII ст., коли з'являються перші рукописні записи текстів, здебільшого, пісенних, у XVIII ст. уже нагромаджено значну кількість записів усної літератури, відтак і в окремих збірниках. Поштовх до вивчення фольклору дав романтизм у кінці XVIII – першій пол. XIX ст., коли в народних творах почали вбачати передусім щось оригінальне, красиве і старовинне. Ідея цінності, важливості фольклору обумовлює необхідність врятування його від зникнення, забуття, тому лунає заклик до запису і збереження творів. На початку XIX ст. постають перші друковані збірники пісень (М. Цертелева, М. Максимовича, П. Лукашевича та ін.), до яких входять і перші фіксації дум. Згодом публікують збірники казок та ін. прозових жанрів (записані та укладені М. Кулішем, І. Рудченком, М. Драгомановим, Б. Грінченком та ін.), паремій (М. Номисом). Фольклорно-етнографічні матеріали у семи томах оприявнює П. Чубинський. На Західній Україні члени гуртка «Руська трійця» М. Шашкевич, Я. Головацький та І. Вагилевич видають альманах «Русалка Дністровая», інші збірники з фольклорними матеріалами.

У середині XIX ст. активізується збирання, формується мережа збирачів, які надсилають свої тексти упорядникам, формулюються вимоги до подачі текстів. Поряд з автентичними у публікаціях трапляються і літературно оброблені твори, втручання у текст. Відбувається відкриття і осмислення багатьох фольклорних жанрів. Водночас студії з фольклору ще не оформлюються в окрему дисципліну, їх залучають до науки про народне життя, тобто етнографії. З нагромадженням нових фольклорно-етнографічних матеріалів фольклористика починає займати незалежні позиції серед інших гуманітарних дисциплін, і до кінця XIX – початку XX століття перетворюється в самостійну галузь знань. Це знаменує початок фахового збирання, наукового вивчення, формування наукових методів. У становленні окремішності фольклорних студій важливу роль зіграли наукові товариства, що з'являються, починаючи з середини XIX ст. (Кирило-Мефодіївське братство, Південно-Західний відділ ІРГТ, народознавчі гуртки Старої Київської громади, Українське наукове товариство у Києві, Харківське історико-філологічне товариство). Фольклорні матеріали публікують у періодичних виданнях «Киевская старина» та ін.

Починаючи з початку, а головню – з середини ХІХ століття відбувається становлення і оформлення основних методів і напрямів фольклору в рамках міфологічної, теорії запозичення, антропологічної, культурно-історичної та психологічної шкіл. Слід зауважити, що багато відомих дослідників цього часу у своїх наукових розвідках не дотримувалися одного напрямку; зазвичай вони поєднували методи і засоби різних течій. Основу української фольклористики закладали філологи з універсальним колом знань і зацікавлень, європейським світоглядом. Міфологічна школа («арійська», «індоєвропейська») виникла в першій половині ХІХ ст. у річищі загальноєвропейського романтизму, отримавши версії у вигляді символічно-міфологічної школи Г. Крайцера, порівняльно-міфологічної школи В. та Я. Грімів та їх послідовників, які намагалися віднайти рештки древніх міфів у мові, фольклорі, обрядах та віруваннях. Ці ідеї знайшли широкий відгук в українській науці, зокрема у працях О. Потебні, І. Нечуя-Левицького, Й. Бодянського, І. Срезневського, М. Костомарова, який, до прикладу, досліджував символіку небесних світил, рослин, тварин, птахів на численних прикладах з усної народної творчості. Міграційна школа, заснована в другій половині ХІХ ст. німецьким ученим Т. Бенфеєм, обстоювала вже не теорію «арійської» спільноти, а теорію запозичень чи «мандрівних сюжетів», які, зародившись в Індії, «мігрували» на інші території, чому сприяли культурно-історичні контакти між народами. В Україні її методу застосовував М. Сумцов, у ранніх працях М. Драгоманов. У 60-і роки ХІХ ст. сформувалася антропологічна (етнографічна) школа, засновником якої став Е. Б. Тайлор. Він та його послідовники спільність сюжетів, мотивів, образів та символів у різних народів світу пояснювали не лише взаємовпливами, а однаковими закономірностями їх духовного розвою, єдністю психічних процесів, тотожністю побутових форм і вірувань, що ще збереглися у фольклорі. В Україні ці ідеї розвивали частково М. Сумцов та О. Котляревський. Представником психологічної школи в українській фольклористиці був О. Потебня, його вчення про слово, образ, міф, символ та ін. заклало основи сучасної етнолінгвістики та лінгвопоетики. Засновники культурно-історичної школи в українській науці основну увагу приділяли історизму фольклору; вивчаючи фольклорні матеріали на реальному історичному ґрунті, вони розглядали твори народної словесності як пам'ятки минулого, в яких відбилося народне життя та погляди, вбачали у фольклорі символ давньої слави

нації, її самостійності, невідчужуваності. Вони широко застосовували історично-порівняльний метод, проводили масштабні експедиції, видали цінні збірники й антології фольклору (збірка історичних пісень з коментарями В. Антоновича і М. Драгоманова та ін.). Виокремлюють два етапи еволюції школи – романтичний (основні представники М. Максимович, М. Дашкевич, О. Бодяньський, П. Куліш, М. Костомаров, О. Котляревський, П. Житецький та ін.) і позитивістський (М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський та ін.).

Визначну роль у збиранні та публікації фольклору відіграла Етнографічна комісія НТШ (Львів, 1898) – Товариство, фактично, виконувало роль Академії наук, чимало матеріалів побачило світ на сторінках його друкованих органів – «Етнографічного збірника», «Матеріалів до української етнології», «ЗНТШ», так само, як і на шпальтах редакційного І. Франком часопису «Житє і слово». Головою Комісії від 1916 був В. Гнатюк, який записав, упорядкував і видав десятки збірників фольклорних, переважно прозових матеріалів. Становлення текстології привело до розробки наукової, строгішої техніки запису текстів. Українську музичну фольклористику започаткував відомий композитор М. Лисенко, якому належать і обробки народних пісень. На початку ХХ ст. з'являються перші аудіо- і відео фіксації фольклору.

Початковий період української радянської фольклористики, позначений збереженням і навіть примноженням досягнень початку ХХ століття, ознаменувався створенням Академії наук (1918 р.). У 1921 р. розпочала діяльність Етнографічна комісія ВУАН, при якій діяли Кабінет примітивної культури та народної творчості, Комісія історичної пісенності, Кабінет музичної етнографії (очолив К. Квітка) та ін. ВУАН видавала часописи «Етнографічний вісник», К. Грушевська редагувала «Первісне громадянство та його пережитки на Україні». Однак з 1930-х рр. з припиненням українізації фольклористика занепадає, демонструючи спадний розвиток. У цей час її предмет звузився до по-марксистськи трактованого літературознавства, з притаманним йому ідеологічним тиском і відривом від етнографії і зарубіжної науки загалом. Відтоді вивчають і публікують переважно класичні жанри – думи та історичні пісні, казки, народну лірику, паремії (П. Попов, П. Павлій, М. Родіна, В. Бобкова, Г. Сухобрус), а також так званий радянський, фактично, фальсифікований фольклор. Частина текстів відкидають при публікації, інші друкують з правками чи пропусками.

У 1936 р. було створено Інститут українського фольклору, який став координаційним центром фольклористичної роботи в країні. Виходять часописи «Український фольклор» та «Народна творчість» (нині «Народна творчість та етнологія» – НТЕ). У 1944 р. Інститут реорганізовано в Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії – ІМФЕ (багато років його очолював академік М. Рильський). У повоєнний період його співробітники активно вивчали такі жанри як народна пісенність (О. Дей), загадки (І. Березовський), прислів'я та приказки (М. Пазяк) та ін. Працівниками відділу фольклору були упорядковані і оприлюднені численні збірники (серія «Українські народні пісні у записах письменників», серії «Народна творчість», «Народна мудрість» у видавництві «Дніпро» та ін.). Від 1961 р. почали видавати окремі томи академічної серії «Українська усна народна творчість» (казки про тварин, балади, думи, прислів'я та ін.). На Західній Україні історико-порівняльні дослідження з народної балади здійснив П. Лінтур, з музичної фольклористики – Ф. Колесса, який у 1939 очолив першу в Україні кафедру фольклору та етнографії при Львівському університеті.

Матеріали в численних наукових та науково-популярних збірниках пізнішого часу подають переважно за жанрово-тематичним принципом, та є й репертуарні (закарпатські видання І. Хланти, І. Сенька), де приділяється увага особистості виконавця. Фундаментальне видання казок у 40 томах серії «Українські народні казки» у записах М. Зінчука охопило більшість регіонів України. Задля подальшої дослідницької роботи готують покажчики казок (СУС), балад, музичного фольклору та ін.

У 1990-і рр. зі зміною суспільного ладу фольклористика переживає кардинальні перетворення – розширюється парадигма досліджень, знімають різні табу на тематику і проблематику, відбувається перегляд багатьох методів і теренів знань. Спостерігається відхід від суто філологічного погляду на фольклор, який починає трактуватися як синкретичне мистецьке явище, частина народної культури в цілому, привертається увага до умов та особливостей виконання, зв'язків з етнографією, звичаєвістю. Певний вплив на українську науку чинять зарубіжні течії ХХ ст. – етнопсихологічна, соціологічна, структуралізм, ритуально-міфологічна та ін.

Далі продовжує розвиватися академічна наука в ІМФЕ (зараз Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. Максима Рильського), нині тут функціонує відділ української та зарубіжної фольклористики.

Започаткований наприкінці 1960-х рр. потужний славістичний напрям (В. Юзвенко, М. Гайдай, Н. Шумада) згодом поповнився студіями фольклору інших народів, як України, так і близького і далекого зарубіжжя, їх зіставними аспектами (Л. Вахніна, Т. Руда, О. Микитенко, Л. Мушкетик). Від 1992 р. як окрема установа діє Інститут народознавства НАН України з Музеєм етнографії (директор С. Павлюк), тут було створено відділ фольклористики. Фольклористичні дослідження посідають вагомe місце в системі вищої освіти України. У 1992 р. засновано кафедру фольклористики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, при якій функціонує Центр фольклору та етнографії. У 1990 р. відновлено кафедру української фольклористики імені Філарета Колесси на філологічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка. Курси з фольклору та фольклористики читають і в інших університетах та інститутах України. Тут розробляють курси та програми з теоретичних та практичних проблем науки, видають посібники та підручники (М. і З. Лановики, С. Росовецький та ін.). Виходять етнологічні та фольклористичні часописи: «НТЕ», «Народознавчі студії», «Матеріали до української етнології», «Слов'янський світ», «Міфологія і фольклор», «Фольклористичні зошити», уснословесні студії входять до періодичних видань вишів.

Піднесення українознавчого руху, вивчення місцевої історії, питання етнічних контактів, двомовності, порубіжжя, міграцій багато в чому визначають інтереси фольклористів. На терені історії фольклористики спостерігається нове прочитання класичної фольклорної спадщини, заповнення лакун (Я. Гарасим, С. Пилипчук), переглядається розвій окремих періодів, внесок окремих персоналій (В. Івашків, Л. Козар), висвітлюються постаті маловідомих дослідників і збирачів (В. Качкан), огляди стану фольклористики в різні часові відтинки (Р. Кирчів, М. Дмитренко). Привертає увагу заборонена раніше тематика: міфологія, духовні вірші, замовляння, релігійні легенди, апокрифи, політичний фольклор, еротичний та міський фольклор тощо. Видають збірники стрілецьких, повстанських пісень періоду визвольної боротьби ХХ століття, світових воєн, усних свідчень про Голодомор, фольклор Майдану та ін. Водночас поглибилося студіювання традиційних жанрів – казок (Л. Дунаєвська), ліричних пісень (Л. Копаниця), обрядового фольклору (О. Чебанюк), дум (Н. Ярмоленко), замовлянь (Т. Шевчук), анекдотів (І. Кімакович), вертепу (Й. Федас). Значного поступу досягла етномузикологія (С. Грица, А. Іваницький, М. Хай, Л. Єфремова),

текстологія фольклору (О. Бріцина). Питання історичної достовірності фольклорних творів цікавить І. Павленко, В. Сокола, Л. Іваннікову та ін. Фольклор розглядають як органічну частину регіональних традицій (О. Шалак), у тісному зв'язку з побутом і звичаями (О. Івановська). Активно розвивається напрям усної історії (С. Мишанич, О. Лабащук, І. Коваль-Фучило, Л. Халюк). Чималий інтерес викликає міфологія, її фольклорні рецепції (В. Давидюк), сучасний міський фольклор (Н. Лисюк). Набирає популярності лінгвофольклористика, етнолінгвістика, концептологія (О. Кузьменко, Т. Космеда). Назріла необхідність створення узагальнюючих, синтетичних праць, енциклопедій, довідників тощо («Українська фольклористична енциклопедія», Київ, 2019).

Сучасна наука, яка трактує фольклор як комплексний вияв культури, є різноаспектною і апелює до методи етнології, лінгвістики, соціології, культурної антропології, релігієзнавства, літератури, естетики та психології. Домінує загальна антропологічна орієнтація, яка виокремлює гуманістично цілісний, глобально потрактований, укорінений в конкретній суспільній реальності універсальний предмет досліджень. У сучасний період еволюціонує техніка фіксації усних текстів, засобів архівації (комп'ютеризація), фольклористика використовує можливості кіно, радіо і телебачення (візуальна антропологія). Нові перспективи надають зміни у видавничій базі.

У справу видання та вивчення уснопоетичної творчості українців вагомий внесок зробила українська діаспора Європи, Америки та Канади (З. Кузеля, М. Мушинка, Н. Кононенко та ін.).

ЛІТЕРАТУРА

Березовський І. П. Українська радянська фольклористика : етапи розвитку і проблематика. Київ, 1968. 341 с.

Бібліографія літератури з українського фольклору. Т. 1 / О. К. Андрієвський ; ред. А. Лобода ; Всеукраїнська АН, Етногр. фольклорна комісія. Київ : З Друкарні ВУАН, 1930. XXVII, 823 с. (Матеріяли до історії української етнографії 1).

Бібліографія українського народознавства: У 3-х т. Т. 1: Фольклористика. Кн. 1, 2 / збір. і упоряд. М. Мороз. Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999.

Вовк М. П. Фольклористика у класичних університетах України (друга половина XIX – початок XXI ст.): навч. посібн. Київ, 2014.

Гарасим Я. Нариси до історії української фольклористики: навч. посібн. Київ : Знання, 2009. 301 с.

Гарасим Я. Культурно-історична школа в українській фольклористиці. Львів, 1999. 144 с.

Грица С. Українська фольклористика XIX – XX століття і музичний фольклор. Київ, 2007. 152 с.

Грица С. Українська фольклористика XIX – початку XX століття і музичний фольклор. Нариси. Київ ; Тернопіль : Астон, 2007. 152 с.

Дандес А. Фольклор : семиотика и / или психоанализ : сб. ст. ; пер. с англ. Москва : Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 2003. 280 с.

Дей О. І. Сторінки з історії української фольклористики. Київ, 1975.

Дмитренко М. К. Українська фольклористика другої половини XIX століття: школи, постаті, проблеми. Київ : Вид-во «Сталь», 2004. 384 с.

Дмитренко М. Українська фольклористика початку XXI століття: тенденції розвитку, персоналії. Житомир : Вид. ПП «Рута», 2024. 676 с.

Іваницький А. І. Українська музична фольклористика (методологія і методика): навч. посіб. Київ : Заповіт, 1997. 292 с.

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. URL: <https://www.etnolog.org.ua/>

Кирчів Р. Історія української фольклористики. Львів, 2017. Т. 1. Преромантична і романтична фольклористика. 524 с.

Колесса Ф. Історія української фольклористики. Київ, 2005. 368 с.

Мушкетик Л. Історія фольклористики Закарпаття. *Фольклор українсько-угорського порубіжжя*. Київ, 2013. С. 15–140.

Пилипчук С. Фольклористична концептосфера Івана Франка. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 466 с.

Під одним небом: Фольклор етносів України / упоряд.: Л. Вахніна, Л. Мушкетик, В. Юзвенко. Київ : Голов. спеціаліз. ред. літер. мовами нац. меншин України, 1996. 255 с.

Росовецький С. К. Український фольклор у теоретичному висвітленні: підр. Київ : Вид.-полігр. Центр «Київський університет», 2008.

Сокіл Г. Українська фольклористика в Галичині кінця XIX – першої третини XX століття: історико-теоретичний дискурс. Львів, 2011. 586 с.

Сумцов М. Діячі українського фольклору. Харків, 1910. 37 с.

Тиховська О. Магія та міфологія в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект. Ужгород : РІК-У, 2021. 521 с.

Українська славістична фольклористика (XIX – початок XXI століття). Енциклопедичний словник [голов. ред. Г. Скрипник]; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ: Вид-во ІМФЕ, 2019. 300 с.

Українська фольклористика. Словник-довідник / уклад., заг. ред. М. Чорнопиского. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 448 с.

Українська фольклористична енциклопедія / кер. проєкту, наук. ред. упоряд. В. В. Сокіл. Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2018. 808 с.

СХЕМА ЖАНРІВ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ²

I. ОБРЯДОВА ПОЕЗІЯ:

1. **Календарна:** зимовий, весняний, літній, осінній цикли
2. **Сімейно-побутова:** родильна, весільна, поховальна
3. **Замовляння**

II. НЕОБРЯДОВА ПОЕЗІЯ:

Епічні прозові жанри: казка; переказ; легенда

Епічні віршовані жанри: а) билини, думи; б) історичні пісні); в) балади, пісні-балади

Ліричні віршовані жанри: соціально-побутові; любовні; сімейні; малі (короткі) ліричні жанри (коломийки, частівки, триндички, приспівки тощо)

Малі (короткі) неліричні жанри: прислів'я та приказки, загадки

Драматичні тексти і дійства: ігри, рядження, сцени і п'єси

Дитячий фольклор (колисанки; забавлянки, лічилки та ін.)

² В українській фольклористиці весь фольклор умовно поділяють на обрядовий та необрядовий, з подальшою класифікацією на жанри, види, тематику тощо.

НАРОДНІ ОБРЯДИ ТА ОБРЯДОВА ПІСЕННА ТВОРЧІСТЬ

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВА ПОЕЗІЯ

Одним з найдавніших жанрів української уснопоетичної творчості є обряди й обрядова поезія, що виникли ще в первісному суспільстві. В основі багатьох обрядів лежали язичницькі вірування: обожнювання сил природи, культ померлих предків, віра в магічну силу слова. У цих піснях ми зустрічаємо антропоморфні (людиноподібні) образи: Весни, Купала, Коляди та імена язичницьких богів – Перуна, Дажбога, Лади. У процесі історичного розвитку на древні обряди почало впливати християнство і виникло явище *двовір'я* – злиття християнських і язичницьких обрядів та вірувань.

Календарні обряди отримали свою назву через зв'язок із сільськогосподарським (народним) календарем – укладом робіт, обумовлених зміною пір року, в яких виділяються два цикли: підготовка врожаю (зима, весна, літо) і його збирання (осінь).

Одним з найбагатших на святкові події був зимовий період. Зимові дійства супроводжувалися ритуальною їжею: круглими хлібами чи калачами (знак сонця), варениками (знак місяця), рибою (символ води), горіхами та плодами (символ дерева світу), кашею чи кутею (символ землі, що мав зв'язок із культом предків). *Різдвяні* та *новорічні* обряди українців супроводять окремий цикл величальних пісень – *колядок та щедрівок*. У древності колядування було пов'язано з культом сонця, що зароджувалося, поворотом від зими до весни. Колядники – парубки і дівчата – групами ходили по хатах, прославляючи Коляду, й бажали господарям багатого врожаю, приплоду худоби, щастя в сімейному житті і здоров'я. Щедрівки виконувалися лише дітьми й дівчатами під новорічний – щедрий, багатий вечір. Разом із співом колядок відбувалися й народні ігри та вистави – «Коза», «Плуг», «Зірка», «Маланка».

А що колядка як жанр пройшла довгий період становлення і побутування, то на її тематику та поетику вплинули нашарування різних історичних епох та світоглядів, розвинувся її сюжет. Традиційні колядки складаються із заспіву, власне колядки, приспіву та поколяді. За групами їх поділяють на *міфологічно-культові, родинно-господарські (величальні); історичні (лицарсько-дружинні); біблійно-апокрифічні*. У міфологічних

колядках йдеться про творення світу трьома голубками, які дістають з дня моря пісок, роблять землю, відбувається величання язичницьких божест – Сонця, Коляди, Даждь-Бога. У творах на релігійну тематику діє Христос, діва Марія, святий Петро та ін.

Колядки часто групують за *адресацією кожному з членів родини*, що є виявом демократизму української сімейної традиції. У такій ідеальній колядковій родині панує злагода, мир і любов, кожен має своє коло обов'язків, поводить згідно з віковими і статевими нормами. Колядки є типовим зразком *калокагатійного* (добропрекрасносного) в українському фольклорі, взаємопроникнення в поетичному тексті його моральних та естетичних складників, де прекрасним є все – і внутрішнє, і зовнішнє в людині:

*А в тім саду три тереми:
А в першому – красне сонце,
А в другому – ясен місяць,
А в третьому – дрібні зірки.
Ясен місяць – пан господар,
Красне сонце – жінка його,
Дрібні зірки – його діти.*

Важливою функцією колядування, як зауважили дослідники, було накликання, напроорочення, приваблення, приближення ідеального життєвого світу.

Щедрівки є словесно-пісенною частиною іншого свята – Нового року, пов'язаного з величанням Місяця, який мав зв'язок з водою і підвищенням врожайності. У Щедрий вечір відбувалося *водіння Маланки*, де головну роль виконувала, зазвичай, найкрасивіша дівчина, яку водили від хати до хати, бажаючи добробуту й удачі в господарстві та на полі. Її супроводили Місяць (Василь), Коза, Циган, дівчата, хлопці і т.д. Свято наступного дня починалося із *засівання*, яке входило в коло обов'язків чоловіків і було символом зерна, зачаття, натомість жінки подавали хліб (символ народження).

У давніх слов'ян рік починався весною, березневе літочислення збереглося до 1409 року – за ним Нестор-літописець розпочав «Повість временних літ», першу історичну пам'ятку східних слов'ян (поч. IX ст.), що зберегла унікальні відомості з історії Київської Русі та її сусідів. Весну зустрічали радісно й пишно, з піснями, танцями, іграми. Ці пісні

називалися *веснянками*. Існують й інші місцеві назви: в Галичині *гаївки*, *гагілки*, на Поліссі – *маївки*, *магівки*. У цей час аби прискорити прихід весни пекли з тіста «жайворонків», і підкидали вгору. Робили із соломи опудало, що символізувало зиму (Марена), топили чи спалювали його. Крім мотивів пробудження природи, кохання чи одруження веснянки включають трудові мотиви (ігри «Мак, «Огірки», «Просо», «Кривий танець» – рух небесних світил), що супроводжувалися імітацією трудового процесу. Мета веснянок – закликання весни, наближення її, звертання до весни та її атрибутів: *Прийди, прийди, весно, Прийди, прийди, красна*. Серед пісень чимало родинних та любовних, зосібна еротичного змісту. **Величальні (волочебні)** пісні виконувалися парубками у понеділок після Великодня. У них хвалили господиню, дівчину, бажали процвітання родині, господарству, а дівчатам – судженого.

На кінець травня – початок червня припадають *зелені свята* та *русальний великдень*. Цей день вважався початком святкування Русалій, які знаменували повне завершення весни і настання літа. У цей час, за народними повір'ями, на землі з'являються русалки – втоплені чи померлі передчасно дівчата чи діти, котрі живуть у річках, озерах, лісах. Русалки пов'язані також з культом померлих предків, яких треба було задобрювати, поминати, проводити, аби вони не чинили лиха, про що також йшлося в *русальних піснях*. У перший день зелених свят проводили обряд *водіння Куста* – вбраної в зелень дівчини, у супровідних піснях величали Куста як символ добра і багатих урожаїв.

На 24 червня припадає свято *Івана Купала*, час літнього сонцевороту, найбуйнішого розквіту природи. Купало вважався богом родючості, язичницьким втіленням сонця. У цей день молодь влаштовувала гуляння, запалювала вогнища, стрибала через них, аби очиститися від хвороб і злих духів. У піснях цього циклу відобразилася, з одного боку, хліборобська, а з іншого – любовна магія. *Вінок* у купальських піснях є давнім язичницьким архетипом на позначення річного коловороту, а також – дівочості, долі, атрибутом весняно-літніх ігор та ворожінь, це зосібна ритуал пускання вінка на воду.

Завершальні, *жнивні* обряди проводили з метою забезпечення майбутнього врожаю. Перший сніп приносили додому, де він стояв до закінчення жнив. Кінець жнив завершувався обрядом «завивання бороди», коли останні стеблини пригиналися до ниви колоссям, яке заривалося в

землю, повертаючи їй силу плодючості. Свято супроводжувалося веселим бенкетом і піснями, що прославляли хліборобську працю.

Після жнив перший сніп урочисто ставили у світлиці на покуті. Перші зрізані колоски, як і останні, вважалися наділеними особливими якостями, здатними впливати на майбутній урожай, вірили, що в них зберігається плодюча сила зерна. Останній, обрядовий сніп, відомий як *Дідух* або *Спасова борода*, який збирали наприкінці жнив, символізував дух предків, безкінечність життя, родючість і багатство, його ставили на Різдво, щоб вшанувати родину та запросити душі померлих, а потім спалювали навесні для закликання нового врожаю. Закінчивши жнива, жінці мали відпочити на стерні, щоб не боліла спина і легко було жати наступного року. При цьому співали: *Ой ниво наша, ниво, Верни нам нашу силу! Ми на тобі жили, Силоньку положили*, качалися по землі. У цей час практикувалася *толока*, в час якої односельці збиралися і спільно виконували певну працю (у даному випадку збір врожаю), з обов'язковим частуванням від господаря.

Обрядові пісні осіннього циклу поділяють на жнивварські (зажинкові, жнивні та обжинкові), косарські та гребовицькі. *Зажинкові* виконували при зажинанні першого снопа, величали працю жниць, бажали доброго врожаю. Найбільш численними є *жнивні*, які співали в полі, під час перерв. У них звучать нарікання на тяжку працю, недобрих господарів, і водночас сподівання на добробут. В *обжинкових піснях* висловлюють радість з приводу завершення праці, славлять останній сніп (символ достатку), що несуть додому. *Косарські* та *гребовицькі пісні* пов'язані з виконанням окремих сільськогосподарських робіт – косінням трави чи збіжжя, згрібанням сіна тощо.

Обрядова поезія має свою усталену систему *мовних засобів*. У ній є багато *символіки* із сфери природи. Так, *верба* – це символ зустрічей і побачень молодих людей; *калина* – вроди і дівочтва, кохання; *зламана калина* – тяжкої долі заміжньої жінки; *рута* – дівочої чистоти; *барвінок* – символ шлюбу тощо. Дівчину часто називають *ружею*, *голубкою*, *зозулею*. У весільних піснях молода іменується *зіркою*, *ягідкою*, *ачи княгинею*, *царівною*, *панночкою*. Молодий з молодою жінкою – *князь із княгинею*. В обрядовій поезії часто зустрічаються порівняння (*Будь здорова як риба, гожа як вода, весела як весна, робоча як бджола, а багата як земля свята; солодка, як малина, ясна як зірка*), постійні епітети (*зелена рута, висока могила, святая неділя, лиха свекруха*), паралельні картини зображення

природи й людського життя, емоцій та душевного стану людини, це прийом *психологічного паралелізму* (іноді негативного). Для цих жанрів характерне змалювання ідеалізованого життя, багатства і достатку, де бажане видається за дійсне: *Іван золото віє, золото леліє, у нього скатерті шовковії, чаши кристалевії*, гіперболізовані описи пророкують рясні врожаї, копи збіжжя, стада худоби, це засоби закликання, навіювання, «програмування» щасливого майбутнього, здійснення мрій. У піснях зустрічаються персоніфіковані образи природи, тваринного й рослинного світу (Маланка, Купайло). У весільних співанках поширена символіка *хліба*, що символізував достаток, щасливе життя, *рушника* – любов, чистоту, спільний життєвий шлях, *коровая* – продовження життя; це зосібна фразеологізми, усталені вирази: *почесний хліб, повернути хліб, готувати рушники, ставати на рушнику* тощо. Піднесеність, урочистість досягається серед іншого зменшувально-пестливими, словами, димінутивами: *яснеє сонейко, сестроньки, житенько, батенько, голубоньки, блідесенький місяченько*, повторами та рефренами.

ЗИМОВИЙ ЦИКЛ

НОВА РАДІСТЬ СТАЛА, ЯКА НЕ БУВАЛА

Нова радість стала, яка не бувала:
Над вертепом звізда ясна світлом засіяла.
Де Христос родився, з Діви воплотився,
Як чоловік пеленами, убого повився.
Ангели співають, славу й честь звіщають,
На небесі і на землі мир проповідують.
Давид виграває, в гуслі ударяє,
Чудно, дивно і предивно Бога вихваляє.
І ми теж співаймо, Христа прославляймо.
Із Марії рожденного смиренно благаймо:
– Просим тебе. Царю, небесний Владарю,
Даруй літа щасливії сего дому господарю.
Даруй господарю, даруй господині,
Даруй літа щасливії нашій славній Україні.

ДОБРИЙ ВЕЧІР ТОБІ, ПАНЕ ГОСПОДАРЮ

Добрий вечір тобі, пане господарю.

Приспів:

Радуйся!

Ой радуйся, земле,

Син Божий народився!

Застеляйте столи та все килимами,

Та кладіть калачі з ярої пшениці.

Бо прийдуть до тебе три празника в гості:

Ой, що перший празник – Святее Різдво!

А вже другий празник – святого Василя!

В третій вже празник – Святі Водохрещі.

А що перший празник зішле тобі втіху,

А що другий празник зішле тобі щастя,

А що третій празник зішле всім нам долю,

Зішле всім нам долю, Україні волю.

В ПАНА ГОСПОДАРЯ

В пана господаря

Тернові двори!

Тернові двори,

Тисові столи.

А поза столове

Сидять панове.

Ой, сидять, сидять,

Радоньку радять.

Та й складімось, браття,

Та й по золотому.

Та й по золотому,
Та й по червоному.

Та й купім, браття,
Золоті човни.
Золоті човни,
Срібні весельця.

Срібні весельця,
Шовкові шнури.
Та й спустімося, браття,
По тихому Дунаю.

По тихому Дунаю
Аж у Чорне море.
Та й підемо, браття,
До царя-султана.

До царя-султана
Кайдани ламати.
Кайдани ламати,
Братів визволяти.

ГОЙ ТИ, НАШ ПАНЕ, ПАНЕ ІВАНЕ

Гой ти, наш пане, пане Іване,
У тебе в домі, так як у раю:
У тебе верби та груші родять,
У тебе сини у царя служать
А царевичку все собі дружать.
Ой, в царя дочку все заручили
Та й додомочку все пригостили.
У тебе воли все половії,
У тебе плуги все золотії,
У тебе двори все кедровії,

У тебе столи калиновії,
На них скатерті все шовковії,
На них тарелі все циновії.
У тебе лани, як загаї,
У тебе хліби, як тихий Дунай.
На них жита, як жир, ситі,
На них пшениця, як стояниця.
У тебе вівси жеброванії³,
У тебе ячмені золотії,
У тебе коні все турецькії,
У тебе стрільби все стрілецькії,
У тебе воли, як стодоли,
А корови, як обороги.
У тебе вівці гори покрили.
У тебе худоби без рахуби,
У тебе скрині все кованії,
У них червінці не рахованії.
У тебе шуби соболевії,
А горностаї коралевії,
У тебе жупани, як у пана,
А кунтуші, як скочусі.

ЩЕДРИК, ЩЕДРИК, ЩЕДРІВОЧКА

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка,
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:
Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару,
Там овечки покотились⁴,
А ягнички народились.
В тебе товар весь хороший,
Будеш мати мірку грошей.

³ Їх стільки, що не перелічити.

⁴ Тут *отиться* – народити малят (про овець та деяких інших тварин).

Хоч не гроші, то полова,
В тебе жінка чорноброва.
Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.

ОЙ, В ЄРУСАЛИМІ РАНО ЗАДЗВОНИЛИ

Ой, в Єрусалимі рано задзвонили.

Приспів:

Щедрий вечір, та добрий вечір,
Та добрим людям на здоров'я!

Ой, сів Христос та вечеряти,
Прийшла до нього Божая Мати.
– Сідай, сідай, Мати, з нами вечеряти!
– Ой, спасибі, синку, за цю вечеринку!
Ой, дай мені, синку, золотії ключі,
Треба рай і пекло та й поодмикати,
Правдивії душі та й повипускати.
Тільки отієї та й не випускати,
Що у п'ятниченьку рано поснідала,
Що рідную неньку та й налаяла,
Ще й не налаяла, тільки подумала.

ОЙ, ЯК ЩЕ НЕ БУЛО НІ ЗЕМЛІ НІ НЕБА

Ой, як ще не було ні землі ні неба,
А що тільки було та синєє Море,
А посеред моря зелений явір,
На явороньку три синії птахи.
Три синії птахи та радоньку радять,
Та радоньку радять як світ засновати.
Тай пірнули птахи в світові глибини,
Тай винесли птахи жовтий красен-камінь,
Стало з того каменю та яснее сонце.
Тай пірнули птахи в світові глибини,

Тай винесли птахи злоту павутинку.
Стала з павутинки ясна твердь небесна
Ще пірнули птахи у світа глибини,
Тай винесли птахи синій срібен-камінь,
Став з того каменю блідесенький місяць.
Ще пірнули птахи у світа глибини,
Тай винесли птахи золотий пісочок,
Стали із пісочку дрібнії звіздочки.
Ще пірнули птахи у світа глибини,
Тай винесли птахи та темного мулу,
Стала з того мулу чорная землиця,
Тай зросли на землі жито і пшениця,
Жито і пшениця і всяка пашниця.

ОЙ, ЗНАТИ, ЗНАТИ, ЩО ЗА ГОСПОДИНЯ

Ой, знати, знати, що за господиня,
Щедрий вечір, що за господиня.
В неї слуги всі в золоті ходять.
В неї коники все воронії
В неї возики все кованії
Щедрий вечір, все кованії.

ЇХАВ ПАВЛЕЧКО ЧЕРЕЗ ГУСТИЙ ЛІСОК

Їхав Павлечко через густий лісок
Соколе ясний, павичу красний, Павлечко!
Зустріло його сімсот козаків,
Не чорне перо по кониченьку полягло!
Питають його, чи є в нього батенько.
– Не був я дома, гуляв я в пана в гетьмана!
В мене батенько – вороний коник! –
Питають його, чи є в нього матінка.
– В мене матінка – гостра шабелька. –
Питають його, чи є в його братичок.
– В мене братичок – золотий лучок. –

Питають його, чи є в його сестриця.
– В мене сестриця – ясна зірниця. –
Питають його, чи є в його миленька.
– В мене миленька – постіль біленька.

ОЙ, КРАСНА-РЯСНА В ЛУЗІ КАЛИНА

Ой, красна-рясна в лузі калина,
Ой, рано, рано, в лузі калина.

*Приспів: Добрий вечір*⁵

А ще красніша дівка Марина,
Ой, рано, рано, дівка Марина.

По світлоньці ходить – як сонечко сходить,
Ой, рано, рано, як сонечко сходить.

На поріг ступає – як золото сяє,
Ой, рано, рано, як золото сяє.

Парубки стояли – шапки поскидали,
Ой, рано, рано, шапки поскидали.

Ой, чи ти царівна, чи ти королівна,
Ой, рано, рано, чи ти королівна?

Ой, я не царівна і не королівна,
Ой, рано, рано, і не королівна.

Я батькова дочка – дівка Мариночка,
Ой, рано, рано, дівка Мариночка!

КОЛЯД, КОЛЯД, КОЛЯДНИЦЯ

Коляд , коляд, колядниця,

⁵ Повторюється після кожного рядка.

Добра з медом паляниця,
А без меду не така,
Дайте, дядьку, п'ятака!
Як не даси п'ятака,
Візьму вола за рога,
Та виведу за поріг,
Та викручу правий ріг.
Буду рогом трубити,
А воликом робити.
Щедрівочка щедрувала,
До віконця припадала:
– Що ти, тітко, напекла?
Неси швидше до вікна!

СІЮ, ВІЮ, ПОВІВАЮ

Сію, сію, повіваю,
З Новим роком поздоровляю.
Щоб було у вас в стіжку,
В мішку,
І в коморі,
І в оборі,
І в ложці, в мисці,
І в колисці.

ДАЙ ЖЕ ВАМ, БОЖЕ, У ПОЛІ РОДУ

Дай же вам, Боже, у полі роду,
У полі роду, у хаті згоду.
Дай же вам, боже, широкі ниви,
А на тих нивах рясні ячмена,
В перо пернисті, в зерно зернисті,
В зерно зернисті, в колоси колосисті.
Віншуємо вам щастям, здоров'ям,
Щасливії свята, многії літа!

ГОП-ГОП, КОЗУНЮ

Гоп-гоп, козуню,
Гоп-гоп, сіренька, гоп-гоп, біленька.
Ой розходилася, розвеселилася,
По сьому дому, по веселому.
Ой поклонися свому господарю,
І жінці його, і дітям його!
Гоп-гоп, козуню,
Гоп-гоп, сіренька, гоп-гоп, біленька.
Де коза стопою, там жито копою,
Де коза рогом, там жито стогом.
Де коза ходить, там жито родить.
Гоп-гоп, козуню,
Гоп-гоп, сіренька, гоп-гоп, біленька.
Послухай, козуню, де в дзвони звонять,
Де в бубни бубнять, де в скрипки грають
Гоп-гоп, козуню,
Гоп-гоп, сіренька, гоп-гоп, біленька!
Погляди на гради, чи нема зради?
Старая баба, то тая зрада,
Солому січе, пироги пече,
А сіно смажить, пироги мастить.
Гоп-гоп, козуню,
Гоп-гоп, сіренька, гоп-гоп, біленька!
Вискочив вовчок, за козу чок-чок,
А вовченята – за козенята.
Мудрая козуня догадалася,
В темнії лози сховалася.
Уже не бійся ні в полі ловця,
Ні в лісі стрільця.
Одно боюся старого діда,
Сивобородого.
Той мене заб'є з тупого лучка,
З правого плечка.

Гоп-гоп, козуню,
Гоп-гоп, сіренька, гоп-гоп, біленька!
У нашої козоньки чотири ноженьки.
Гоп-гоп, козуню...

НАША МЕЛАНКА – ГОСПОДИНЯ

Наша Меланка – господиня,
На ополонці ложки мила,
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
На ополонці ложки мила,
Ложку, тарілку упустила.
Ложку, тарілку доставала,
Шовковий фартух замочила.
– Ой, повій, вітре, сюди-туди,
Висуши фартух та й із води.
Повій, вітроньку, крізь ворота,
Висуши фартух краще злота.
Ой, повій, вітре буйнесенький,
Висуши фартух білесенький.

СУМНИЙ СВЯТИЙ ВЕЧІР В СОРОК ШОСТІМ РОЦІ⁶

Сумний святий вечір в сорок шостім році,
По всій нашій Україні плач на кожному кроці.
Сіли до вечері мати з діточками,
Замість мали вечеряти – вмилися сльозами.
Мати гірко плаче, а діти питають:
– Мамо, мамо, де наш тато, чом не вечеряють?
– Тато на Сибірі, в далекій чужині,
Споминає Святий вечір в нашій славній Україні.
Споминає Святий вечір та й усю родину,

⁶ Повстанська колядка, написана на основі традиційних, і реактуалізована в час збройної агресії РФ проти України.

Батька, матір, жінку й діти, й нашу неньку Україну.
Сумний Святий вечір в сорок шостім році:
По всій нашій Україні плач на кожному кроці.

ВЕСНЯНИЙ ЦИКЛ

БЛАГОСЛОВИ, МАТИ

Благослови, мати
Весну закликати!
Весну закликати,
Зиму проводити!
Зимочка у візочку,
Літечко у човничку!

ВЕСНА, ВЕСНА, – ДНЕМ КРАСНА

– Весна, весна, днем красна,
Що ж ти нам, весно, принесла?
– Принесла я вам літечко,
Ще й зеленее житечко,
А вам, дівчата, по вінку,
Із хрещеного барвінку,
А тобі, діду, ковільку,
Щоб ти її мав до віку.

ТИ, ЗОЗУЛЕНЬКО СИВА

Ти, зозуленько сива,
Ти нас розвеселила,
Як почала кувати –
Повиходили з хати.

Ой, вийшла сестра з братом,
Ой, вийшла мама з татом,

Ой, вийшли усі дівоньки –
Виводять гаївоньки.

ДА ВСЕ Ж ВЕСНА, ДА ВСЕ Ж КРАСНА

Да все ж весна, да все ж красна, із стріх вода капле,
Молодому козаченьку мандрівочка пахне.
Помандрував козаченько у чистеє поле,
За ним біжить дівчинонька: – Вернися, соколе!
– Хоч вернуса, – забарюся, гордуєш ти мною,
Буде твоє гордування все перед тобою!.

ПРИЙШЛА ВЕСНА З КВІТКАМИ

Прийшла весна з квітками,
Пішли в поле з плугами,
Та посіяли горошок.
Ти рости, горошку, в три листи.
Та дай же, Боже, чотири,
Щоб ся парубочки женили,
Щоб восени дівок забрали,
Щоб старі баби гуляли.
Кожному парубкові гороху стручок,
Миколові стручисько,
Бо він старий парубчисько.

КРОКОВЕЄ КОЛЕСО, КОЛЕСО⁷

Кроковеє колесо, колесо
Вище тину стояло, стояло.
Много дива видало, видало.
Чи бачило колесо, колесо,

⁷ Кроковеє колесо – символ сонця з українських веснянок та гаївок, що означає небесне світило, цикли природи, вічний рух, що несе світло, життя та гармонію, весну і молодість. Існував обряд спускання підпаленого колеса від воза з підгірка, а також однойменний танець.

Куди нелюб поїхав, поїхав?
За ним трава полягла, полягла,
І діброва загула, загула.
Кроковеє колесо, колесо
Вище тину стояло, стояло.
Много дива видало, видало.
Чи бачило колесо, колесо,
Куди милий поїхав, поїхав?
За ним трава зелена, зелена,
І діброва весела, весела!

А МИ ПРОСО СІЯЛИ, СІЯЛИ

Дівчатка та хлопці розділяються на дві однакові групи. Гравці з першої групи співають і наступають на супротивників, роблячи вперед кілька кроків і знову відходячи, гравці другої команди відповідають, виконуючи ті самі рухи.

- А ми просо сіяли, сіяли,
Ой, див, Ладо, сіяли, сіяли.
- А ми просо витопчем, витопчем,
Ой, див, Ладо, витопчем, витопчем.
- Та як же вам витоптять, витоптять?
- А ми коней випустим, випустим,
- А ми коней злапаєм, злапаєм
- Та чим же вам лапати, лапати?
- Ой, шовковим неводом, неводом.
- А ми коней викупим, викупим.
- А за що вам викупить, викупить?
- А ми дамо сто срібних, сто срібних.
- Не візьмемо й тисячі, тисячі.
- А ми дамо дівчину, дівчину.
- А ми дівчину візьмемо, візьмемо.

ДЕСЬ ТУТ БУЛА ПОДОЛЯНОЧКА

Десь тут була подоляночка,
Десь тут була молодесенька,
Тут вона впала, до землі припала,
Личка не вмивала, бо води не мала.

Ой встань, встань, подоляночко,
Обмий личко, яко шкляночко,
Возьмися за боки, поскачи три кроки
В горохлянім вінку, бери собі дівку,
Плини по Дунаю, бери дівку скраю.

ЛІТНІЙ ЦИКЛ

ОЙ, БІЖИТЬ, БІЖИТЬ МАЛА ДІВОЧКА

Ой, біжить, біжить мала дівчинка,
А за нею русалочка.
– Ти послухай мене, красна панночко!
Загадаю тобі три загадочки:
Як угадаєш, до батька пуцу,
Коли ж не вгадаєш, до себе візьму.
Ой, що росте без кореня,
А що біжить без повода,
А що цвіте да без цвіту?
– Камінь росте без повода,
Папороть цвіте без цвіту!
Дівчинка загадочки не вгадала,
Русалочка дівчинку залоскотала⁸.

ПРОВОДИЛИ РУСАЛОЧКИ, ПРОВОДИЛИ

Проводили, русалочки, проводили,
Щоб вони до нас не ходили,

⁸ За народними віруваннями, русалки можуть залоскотати людину до смерті.

Да нашого житечка не ломили,
Да наших дівочок не ловили.
Перед ворітьми долина,
А в тій долині калина,
Ой там Ганночка гуляла,
Жемчуг-намисто обірвала.
Ой, туди їхав нелюбий,
Став з коника злізати,
Жемчуг-намисто збирати.
– Не зсідай нелюбий з коника,
Не з тобою гуляла,
Жемчуг-намисто порвала .
Ой, туди їхав миленький,
Став з коника злізати,
Намисто збирати.
– Збирай миленький,
З тобою я гуляла,
Дороге намисто порвала.

ОЙ, ПЕТРІВНА ЗОЗУЛЕНЬКО

Ой, Петрівна зозуленько,
Не куй рано на дібровоньку,
Не збуди мене, молоду:
В мене свекорко – не батенько,
В мене свекруха – не матінка,
В мене діверки – не братики,
В мене зовиці – не сестриці.
Ой, збудиш мене раніш себе
Ранню росу оббивати,
Білу капусту поливати.
Вийшла свекруха повіряти,
А я молоденька послухала,
Узяла відерця – постукала,
Узяла відерця – погрюкала,
Оп'ять головку укутала.

КУПАЙЛО, КУПАЙЛО

– Купайло, Купайло!
Де ти зимувало?
– Зимувало в лісі
Ночувало в стрісі,
Зимувало в пір'ячку,
Літувало в зіллячку.

ПІДУ В САДОЧОК, НАРВУ Я КВІТОЧОК

Піду я в садочок, нарву я квіточок,
Гей, гей, нарву квіточок,
Нарву я квіточок, сплету віночок,
Гей, гей, сплету віночок.
Я свій вінок візьму, кину в ставочок,
Гей, гей, кину в ставочок.
Хто той вінок спійме, той мене візьме,
Гей, гей, той мене візьме.

А МИ РУТОНЬКУ ПОСІЄМ

А ми рутоньку посієм, посієм,
Зеленую руту, жовтий цвіт посієм!
А ми рутоньку поподем, поподем!
Зеленую руту, жовтий поподем!
А ми рутоньку нарвемо, нарвемо!
Зеленую руту, жовтий цвіт нарвемо!
А ми віночки сплетемо, сплетемо
Зеленую руту, жовтий цвіт сплетемо!
А ми дівчаток вберемо, вберемо!
Зеленую руту, жовтий цвіт вберемо!

А В НАШОГО СВЕКА ДВІР ВЕЛИКИЙ

А в нашого свекра двір великий,
Купала на Івана!
А в тім дворі зілля велике,
А в тім зіллі вовки вили,
Вовки вили, свекра їли,
А я, молода, обороняла:
– Тю, тю, вовки! Їжте мовчки!
Купала на Івана!

ОЙ, ЗЙДЕМОСЬ, ПОДРУЖЕНЬКИ

Ой, зйдімось, подруженьки,
Заспіваймо петрівочки.
Ой, синесенький пролісочку,
Чи гаразд тобі у лісочку?
Як тій невістці у свекрухи:
Що пізно ляже, рано встане,
Рано встане, пізно ляже, діло робить;
Уже ж вона діло поробила,
Своїй свекрусі не вгодила.

ОСІННІЙ ЦИКЛ

МАЯЛО ЖИТЕЧКО, МАЯЛО

Маяло житечко, маяло,
Як у полі стояло,
А тепер не буде маяти,
А буде в стодолі лежати.
До межі, женчики, до межі,
Бо мої пиріжечки у діжі.
До краю, женчики, до краю,
То я вам пиріжечка покраю.
Котився віночок по полю,

Просився у женчиків додому:
– Возьміте мене, женчики, з собою
Та занесіть мене до господаря в стодолу,
Бо я вже в чистім полі набувся,
Буйного вітречку начувся,
Од ясного сонечка нагрівся,
А дрібного дощичку напився;
Нехай же я у стодолі одпочину,
Поки вивезуть знову на ниву.

ОЙ, ЧИЄ Ж ТО ПОЛЕ

Ой, чиє ж то поле
Заспівало стоя?
Заспівало нам,
Хорошим женцям.
А чиє ж то поле
Задрімало стоя?
Задрімало там,
Нашим ворогам.
Ой, чия ж то борода
Сріблом, золотом обвита?
Любої пані жито
Сріблом, золотом обвито.
А чужої пані жито
Коноплями обвито;
Ой, обвито там
Нашим ворогам.

ВИЙШЛИ В ПОЛЕ КОСАРІ

Вийшли в поле косарі,
Косять ранком на зорі.
Приспів:
Ей, нуте, косарі, бо нерано почали;

Хоч нерано почали, так багато утяли!
До обіда покосили,
Гострі коси притупили,
По обіді оддыхали,
Потім коси поклепали.
Ополудні гребли сіно
І в валочки клали щільно.
А ввечері холодком
Клали в копочки рядком.
Завтра треба рано встати,
У стіжечки щоб покласти.
Як стіжечки покінчаєм,
По-козацьки погуляєм!

ГОВОРИЛА НИВКА

Говорила нивка,
Щоб не боліла спинка.
Ні спина, ні голова,
Щоб була ціле літо здорова.
Ой, жнися, – поле, жнися,
На мене не дивися,
Бо я женчик маленький,
А в мене серпик тупенький.

ОЙ, ТО НАШІ ЖЕНЦІ – ДІВЧАТА Й ХЛОПЦІ

Ой, то наші женці – дівчата й хлопці –
Забарилися, забарилися.
Вони до нас вечеряти
Опізнилися, опізнилися.
Ой, хоч вони опізнилися,
То я й засвічу, то я й засвічу.
Як хороше уробили,
То я заплачу, то я заплачу.

ОЙ, ЖНИ, ДІВЧЕ, ПШЕНИЧЕНЬКУ

Ой жни, дівче, пшениченьку
Та й не думай собі,
Буде тота пшениченька
На коровай тобі!
А як будеш, дівчинонько.
Думати, думати,
Буде твоя пшениченька
В полі зимувати.
– Ти дівчино чорнявая,
Ти дівчино біла,
Чи ти в полі не робила,
Що ж не обгоріла?
– А я в полі, легіники,
Жала і в'язала,
Але-м своє біле личко
Хустков закривала.
– Якби-с була, дівчинонько,
Того не сказала,
Була би-с ся, моя любко,
Сих м'ясиць віддала.
– Ой, я в полі та робила
І робити буду,
Але-м роду біленького
Та й біленька буду.

У НЕДІЛЮ ПОРАНЕСЕНЬКО

У неділю поранесенько
Найняв женців Ковалесенько,
Найняв женців та добірнії:
Хлопці та дівчата молодії.
Молодиченьки – всі вдовиченьки.

Завів їх на нивоньку,
На яру пшениченьку.
– Жніть, женчики, не вгинайтеся
Назад себе не оглядайтеся.
Я піду додому переобідаю,
Своїх дрібних діток перевідаю.
Не за довгий час, за годиноньку
Ведуть Коваленка у неволеньку.
Йому білі ноги позаковані,
А білії руки назад зв'язані,
А чорнії очі позасклеплені.
– Повій, вітроньку, та й опівночі,
Розкрий мені мої чорні очі.
Хай же я на світ подивлюся
І з своїми женцями та й наговорюся.
Повій, вітре, та й упіл дороги,
Розкуй мені мої білі ноги.

РОДИННО-ОБРЯДОВА ПОЕЗІЯ

Родинні обряди – це давні символічні дії, що супроводжують наріжні моменти життя людини: народження, шлюб, смерть. *Родильні обряди* пов'язані з народженням і вихованням дитини, її захистом від злих сил: ім'янаречення, хрестини, пострижини та ін.

Основну групу сімейно-побутових обрядів складає *весілля*. Весілля як зародження нової сім'ї має довгу передісторію виникнення і формування, зокрема, для України були властиві такі його давні елементи як умикання дівчини, сватання дівчини до хлопця, історичні ярмарки наречених та ін. Весілля в українців, як і в інших слов'ян, є, власне, драматичним дійством, ролі в якому розподілялися завчасно і старанно виконувалися учасниками. Весілля складається з низки обрядових дій, монологів, діалогів та полілогів, а також хореографічних елементів – хороводів, танців та ігор. Воно супроводжується пісенно-поетичними творами, що виконувалися з нагоди шлюбу як початку спільного життя і створення сім'ї. Весільне дійство охоплює багато сцен, які умовно можна об'єднати в кілька етапів: 1. *Передвесільний* (сватання, заручини чи змовини). 2. *Приготування до*

весілля (запрошення на весілля, випікання короваю, завивання гільця чи весільного деревця, дівич-вечір або вінкоплетення, оглядини). 3. *Весілля* (посад, розплітання коси нареченої, батьківське благословення, приїзд нареченого, гостина, «викуп» нареченої, прощання нареченої з рідними, від'їзд подружжя до дому молодого, гостина в домі нареченого, «комора»⁹). 4. *Післявесільний* (понеділкування, пропій чи перезва). Обряд весілля міг тривати від трьох днів до тижня (у заможних сім'ях чи окремих регіонах), а гостювання та знайомство із родиною іноді розтягувалось від трьох тижнів до кількох місяців.

Архаїчним обрядом є випікання *короваю*, елементи якого тісно пов'язані з магією, культом сонця, вогню, домашнього вогнища (печі, в якій він випікався), води, дерев та рослин і т.п. (оздоби з тіста у вигляді шишок, голубів, соколів). Не менш давнім є інший обряд *завивання гільця* (вільця) – прикрашання весільного деревця, що є символом світового дерева, поєднаного з міфами про створення світу та збереження роду. Гільце оздоблювали калиною, барвінком, рутою, горіхами, з часом – стрічками, паперовими прикрасами.

Весільні пісні можна умовно поділити на кілька груп: 1) пісні, що пояснюють хід обряду і тому виконуються в певні моменти; 2) пісні нареченої, в яких вона висловлює своє ставлення до батьків, подруг, майбутнього чоловіка та його батьків; 3) величальні пісні, в яких хор подруг нареченої чи членів сімей нареченої і нареченого прославляють учасників весілля, насамперед батьків молодих, сватів, гостей, родичів.

Похоронний обряд, в основі якого лежав культ предків і віра в безсмертя людини, мав сприяти душі покійника, яка, за давніми віруваннями, не вмирає, а лише переміщується в інший світ, і вмилоствити смерть, аби вона обминула живих. Прагнучи всіляко задобрити померлих, покійника вшановували в голосінні, з ним дуже обережно поводитися – клали ногами до дверей, виносили через вікно, а не через двері тощо. Все це робилося для того, щоб смерть не прийшла до хати. У Карпатського регіоні були поширені своєрідні *ігри при мерці*. У похованні брали участь усі родичі і сусіди покійного. Обряд супроводили ***голосіння*** (плачі, тужіння), які виконували над покійником у період між його смертю та похороном – коли його виносили з хати на подвір'я,

⁹ Комора – обрядове дійство першої шлюбної ночі, що відбувалося в господарській будівлі – коморі і означало перехід молодої з дівчини в жінку, з доказами її цнотливості перед громадою.

дорогою до кладовища, та найдраматичніші – перед тим, як закрити труну й опустити в могилу. Над покійним голосила рідня, однак деколи наймали професійних голосильниць. Поширеними були мотиви з проханням пробудитися, озватися, не гніватися, величання покійного, похвали, перераховування його добрих справ, висловлення жалю, розпачі, безпорадності, очікування померлого в гості на свята і т.п. До небіжчика зверталися пестливими словами: *татоньку лебедиду, мамочко зозулечко, пчілочко, ластівочко*. Речитативною манерою виконання, поділом на тиради, нерівноскладовим віршем голосіння дуже подібні до дум, з яких вони і розвинулися (див. невольничі плачі).

Крім поховальних існували й голосіння з інших приводів – рекрутування, вимушених міграцій, сирітської долі, нещасливого заміжжя, хвороби, старості тощо.

Своєрідним видом обрядів є **замовляння** (заговори, заклинання). Це короткі усталені вислови, речитативні, переважно віршовані тиради, що супроводжують магичні дії, жести їх виконавців – знахарів, ворожбитів, шептух і т.п. і спонукають вплинути на природу, на людину і її довкілля у бажаному напрямі. Замовляння носили утилітарно-практичний характер, вони мали виконуватися в певному місці, в певний час за певних обставин. В їх основі лежала віра в силу слова. Замовляння бувають двох типів: «білі» (усунення хвороб, принесення добра) і «чорні» (закликання біди, шкоди, зурочення). Замовляння укладались здебільшого за асоціаціями: причина і наслідок, предмет і його образ (назва, зображення, людина і її ім'я чи якась її річ), що підлягає законам магії. *Гомеопатична* магія діє за принципом подібності (лялька, схожа на ворога, коханого тощо), *контагіозна* – за принципом суміжності, тобто контактування двох предметів у минулому, їх взаємопов'язаність.

Тематика замовлянь досить різноманітна. Найдревнішими вважають **господарські замовляння** (на добрий врожай, на зростання рослин, вдале полювання тощо). Сюди відносять і твори на побутові теми (весільні обереги, замовляння від мух, бджіл тощо). Найбільшу групу становлять **лікувальні замовляння** (від зубного болю, лихоманки, пристріту), де хвороба трактується як наслання злої демонічної сили. Їм властиве апелювання до вищої сили (язичницької чи християнської), яка б здійснювала бажане, перелік причин хвороби і частин тіла, через які вона ввійшла до недужого, і через які з наказу знахаря має вийти і ніколи не повертатися. В особливу групу виділяються **любівні** замовляння (щоб

хлопець «сохнув» за дівчиною тощо). Пізнішою за походження є група *соціальних* замовлянь (на суддів, на начальство, від кулі на війні). Для замовлянь властиві ритм, діалогічна структура, використання магічних формул-заклинань, архаїзмів та діалектизмів, звуконаслідувань і т. п., а ще такі художні тропи як тавтологія, анафора та епіфора, звертання, емоційно забарвлена лексика.

ВЕСІЛЬНІ ПІСНІ

ЗАРУЧЕНА МАРУСЕНЬКА

Заручена Марусенька!
Підпирай ти сіни новії,
Та подай Юрасю водиці:
Що твоя водиця солодка,
Солодїй за мед, за вина, –
Коли б моя Маруся здорова була!
Здорова була, як вода,
А багата, багата, як земля!

НАСІЯЛА ЧОРНОБРИВЦІВ

Було літо, було літо – та й стала зима,
Насіяла чорнобривців – а тепер нема.
А вже мої чорнобривці процвітають, –
А вже мою русу косу розплітають.
– Чи я ж тобі, моя доня, не казала,
Чи твоєму та серденьку не сприяла:
Ой, не ходи до броду рано по воду
Та не слухай голубоньків, де два загудуть,
Та не слухай голубоньків, де два загудуть,
Та не бери подарунків, що дарма дають:
Тебе ж тії подарунки з розуму зведуть.

ГАРАЗД, ГАННУСЮ, ГАРАЗД

Гаразд, Ганнусю, гаразд,
Буде віночок зараз.
З зеленого барвіночку
На твою голівочку.

ДО ШЛЮБУ МИ ЙДЕМО

До шлюбу ми йдемо,
Молоду ведемо.
Молода як ягода,
Хороша її врода:
Червона, як калина,
Солодка, як малина.

ТИХО, ТИХО ДУНАЙ ВОДУ НЕСЕ

Тихо, тихо Дунай воду несе,
А ще тихше дівка косу чеше.
Вона чеше та на Дунай несе:
– Пливи, косо, до свекорка просто,
Та послухай, що свекор говоре.
А свекор каже: – Добра година,
Прийшла до нас чужая дитина;
Не зобували – будем заставляти,
Не зодягали – будем посилати.
Тихо, тихо Дунай воду несе,
А ще тихше дівка косу чеше.
Вона чеше та на Дунай несе:
– Пливи, косо, до батенька просто,
Та слухай же, косо, що батько говоре.
А батько каже: – Недобра година,
Пішла од нас та рідна дитина.

ОЙ ЙІ З-ЗА ГОРИ КРУТОЇ

Ой, йі з-за гори з-за крутої
Голубка гуде,
Молодая Оксаночка
До батенька йде.
– Та ой батеньку, голубчику,
Прошу я тебе,
Як прийду я обвінчана,
Чи приймеш мене?
– Ой, одрізана скиба хліба,
Я й не притулю,
Як прийдеш ти обвінчана,
То я й не прийму.
– Ой засвіти, мати, свічку,
Постав на столі
Нехай люди подивляться,
Чи пара мені.
Ой засвітила мати свічку –
Не ясно горить;
З ким любила – розлучилась,
Серденько болить.
З ким любила – розлучилась,
Серденько болить,
З ким не знала – повінчалась,
Треба в світі жить.

ОЙ ПОКИ МИ МАРУСІ ГІЛЬЦЕ ЗВИЛИ

Ой, поки ми Марусі гільце звили,
Половину луга виходили,
Червону каліноньку виламали,
І хрещатий барвінок вищипали,
Таки своїй Марусі гільце звили.
Звили Марусі гілечко

У два соколи гніздечко,
Вище дерева ялини,
Та з червоної калини
Молодій Марусі-княгині.

ОЙ БРАТИ Ж МОЇ, БРАТИ

Ой, брати ж мої, брати,
Прошу вас до хати
Кісоньки розплітати.
Розплетіть мою косу¹⁰,
По плечах, по волосу.
Як я в косі ходила
Да й я вас не просила
Отепера вас прошу
А тепера вас прошу:
Розплетіть мою косу
Да заплетіть в дрібушки, йі
Не ходіть мені йі в дружки.

ДЕ Б Я НЕ ХОДИЛА, ДЕ Б Я НЕ БУЛА

Де б я не ходила, де б я не була,
Щиро тобі, тату, дякувала.
Дякую тобі, тату, за твою веселу хату
Більш не буду, не буду.

Де б я не ходила, де б я не була,
Всюди тобі, сестро, дякувала.
Дякую тобі, сестро, що чесала косу чесно,
Більш не будеш, не будеш.

¹⁰ У переддень весілля або шлюбу відбувалося розплітання коси молодої, що символізувало перехід її в статус заміжніх жінок. За традицією, косу розплітали спершу брати, потім інші члени родини.

Де б я не ходила, де б я не була,
Всюди тобі, брате, дякувала.
Дякую тобі, брате, що приводив хлопців в хату,
Більш не будеш, не будеш.

Де б я не ходила, де б я не була,
Всюди вам, ворота, дякувала.
Дякую вам, ворота, де стояла хлопців рота,
Більш не будуть, не будуть.

Де б я не ходила, де б я не була,
Всюди вам, пороги, дякувала.
Дякую вам, пороги, де збивали хлопці ноги,
Більш не будуть, не будуть.

Де б я не ходила, де б я не була,
Всюди тобі, вишне, дякувала.
Дякую тобі, вишне, де стояли хлопці
Більш не будуть, не будуть.

Де б я не ходила, де б я не була,
Всюди вам, сусіди, дякувала.
Дякую вам, сусіди, що прийшли ви на весілля,
Більш не буде, не буде.

Де б я не ходила, де б я не була,
Всюди вам, подвір'я, дякувала.
Дякую вам, подвір'я, де гуляла я весілля,
Більш не буду, не буду.

ДА КОЛИ МИ МАРЄЧЦІ КОРОВАЙ ЛПИЛИ

Да коли ми Мар'єчці коровай ліпили,
До Дунаю води ходили.
Да Дунай з нами говорив:
– Не беріте води з Дунаю,

А вашого короваю не знаю;
Да беріть воду з криниці,
Ліпіть коровай з пшениці.

ЩО ТИ ДУМАЛА

Що ти думала,
Що ти гадала;
Марійко молодая
Що не гуляла,
Не діувала,
Світ собі зав'язала,
Зав'язала світ
Та на увесь вік
Білою серпанкою¹¹
Щоб не бути тобі
Та панянкою;
Щоб не бути тобі
Та панянкою,
А бути тобі хазяйкою.

ГОРІЛА СОСНА, ПАЛАЛА

Горіла сосна, палала,
Під нею дівчина стояла.

Під нею дівчина стояла,
Русяву косу чесала.

Ой коси, коси ви мої,
Довго служили ви мені.

Більше служить не будете,
Під білий вельон підете.

¹¹ Головний убір заміжніх жінок з легкої, прозорої тканини.

Під білий вельон з кінцями,
Більш не підеш ти з хлопцями.

Під білий вельон, під хустку,
Більш не підеш ти за дружку.

Під білий вельон, під вінець,
Сподобав ми ся молодець.

А ПЯТНИЦЯ – ПОЧИВАЛЬНИЦЯ

А п'ятниця – почивальниця,
А субота – коровайниця,
А неділя – розмай-коса,
Понеділок – загуби краса,
У вівторок – укоти бочка,
А в середу – розлий бочка.

ОЦЕ ТІЇ ЧОБОТИ, ЩО ЗЯТЬ ДАВ

Ой, чоботи, чоботи ви мої,
Чом діла не робите ви мені,
Оце тії чоботи, шо зять дав,
А за тії чоботи дочку взяв.

Оце ж тії чоботи, шо з бичка,
Чом діла не робите, як дочка,
Чоботи, чоботи ви мої,
Наробили клопоти ви мені.

Оце тії чоботи, шо зять дав,
А за тії чоботи дочку взяв.
– Ой, що ж бо ти, зяченьку, наробив,
Що в підбори гвіздків не набив?

Зажди, зажди, тещенько, хоч три дні,
Будуть тобі гвіздочки в голові.

ОЙ ЗАПЛАЧЕШ, ДІВЧИНОНЬКО

Ой, заплачеш, дівчинонько, в перший понеділок,
Як ізнімуть з головоньки зелененький вінок.
Ой, заплачеш, дівчинонько, й у другий вівторок,
Як прийде тобі в голівку хоч гадочок сорок.
Ой, заплачеш, дівчинонько, й у третю середу,
Як тебе біда поб'є в голівку спереду.
Ой, заплачеш, дівчинонько, й у четвер четвертий,
Як не зможеш, дівчинонько, біди перетерти.
Ой, заплачеш, дівчинонько, й у п'яту п'ятницю,
Як не зможеш витягти із корчми п'яницю.
Ой, заплачеш, дівчинонько, й у шосту суботу,
Як не зможеш вигнати біду на роботу

ГОЛОСІННЯ

Сяду ввечер разом з дітьми і разом заплачем:
Ой, коли ж ми, любі діти, татуню забачим?

Лишив-ес мя, молоденьку, і дрібненькі діти,
Як я тепер буду з ними, бідна, жити в світі?
Лишила-м ся з діточками, як билина в полі,
Діти встанут, їсти плачут, нещаслива доле!
Діти встанут, їсти плачут, а нема що дати,
Ходят голі, обідрані, а нема в що вбрати.
Повій, вітре, буйнесенький, та по наших полях,
Прийди, мужу, подивися на нашу долю...

Мамочка моя пчілочка, мамочка моя ластівочка, словечко моє
вірнеє, зезулечко моя лугова – нащо ти мене кинула? Нема кому мені
правди сказати, ні на кого мені діток бросити маленьких, нема до кого мені
прийти, ні з ким мені поговорити. Откуди ти до мене прилетиш? Із якої

сторононьки мені тебе виглядати? Сонечко моє яснеє, ручечки мої пишнії, ніжечки мої ходулечки! Находились твої ніжечки, наробились твої ручечки! Очечки твої карії; надивились твої очечки. Птичка моя одлетная! Одлетіла ти од мене, моя мамочко, не буду вже я тебе бачити, личенько твоє білеє. Чому ти не встанеш да не змовиш словечка свого правдивого?

Мій таточку, мій лебідочку,
Мій таточку, мій соловеєчку!
Відкіля вас виглядати,
Відкіля вас дождити?
Чи вас із поля, чи вас із моря,
Чи з високої могили,
Чи з глибокої долини?
Висока могила, високо висипана,
А глибока долина глибоко викопана.
Туди ввійти, а вийти нікуди.
Коли для вас столи застилати,
Коли для вас чарочки наповняти?
Чи вам к Різдву,
Чи вам, милий таточку, к Великодню,
Чи вам, милий таточку, в святу неділеньку.

...Та ни жила ж я – а мучилась, світа божого ни бачила. Тіко й знала, шо сльозами обливалась, та по закутках од чоловіка-ката ховалась. Та ни бачила ж я од тебе ні любові, ні ласки. Та не могла я ні однієї ноченьки поспать біз опаски. Та тиж мене ніколи щиро ни любив, і ні разу ни приголубив. Тіко й знав, шо по шинках волочив ся, та що дня мене бив: нима і клаптика тіла, де твій кулак не ходив, та шо ти тико зо мною ни робив!.. Та ни раз я на морозі ночувала, та ни раз я по снігу босяком о півночі до сусідів утікала. Та тиж за мною ни раз і з ножем ганяв ся, та ни раз і за кісоньки мої брав ся! Та лучче-б я на світ ни родилась, щоб тебе ни бачить и ни знати і так тяжко ни страдати. Та чого ж ти од мене ранше не прибрав ся та нашо ти мене до старости довів! Та кому я тепер нужна, та на шо я кому здала ся?

Сину мій, господарю мій!.. Ідеш ти в далеку дорогу. На кого ж ти мене покидаєш?! Сину мій, соколе мій! А хто ж тепер твоє господарство

буде доглядати? Хто ж мені пораду дасть? Соколе мій, відродо моя! Подивись ще хоч раз на мене, стареньку, хоч слово ще промов до мене... Нащо ж ти покинув мене?! Сину мій, втіхо моя, чому ж ти мене не взяв з собою? До кого ж я тепер заговорю, з ким пораджусь?! Хто мені води подасть, хто поховає бідну, стареньку? Сину мій, голубе мій! Нащо ж я тебе ховаю? Та лучче б я тебе зі служби виглядала, як отакого молодого ховати мала. А я ж думала, сину мій любий, одружити тебе, внуків побачити..

Чоловіче мій, дружино моя!
Куди ж ти убираєшся?
Куди ж ти виряджаєшся?
Якої ти темної хати забажав?
Темної, невидної, смутної, невеселої,
Туди ж вітер не віє, туди ж сонце не гріє.
Туди й дзвони не дзвонять, туди й люди не ходять.
Та як же я до тебе ходиму,
Та як же я з тобою говоритиму?
Ой устань, порадь, моя дружинонько,
Як мені в світі жити, як мені чуже ділечко робити?

ЗАМОВЛЯННЯ

Ішов святий Петро і святий Павло; святий Петро ніс рукавиці, а святий Павло ногавиці. Йшли вони і говорили: Ціі уроки й перелогі чортові між ноги.

Морозе, морозе! Іди до нас вечеряти, та не морозь ні ягнятка, ні телятка, жита і пшениці, і всякої пашниці.

Зійти, зійди, сонечко, на попове полечко, на бабине зіллячко, на наше подвір'ячко!

Іди, іди, дощику, зварю тобі борщику! Чи на дощ, чи на сонечко, одчини, Боже, віконечко! Дай, Боже, дощик цебром, відром, дійницею!

Бий, дзвоне, бий, хмару розбий! Нехай хмара на татару, сонечко на християна! Бий, дзвоне, бий, хмару розбий!

Господи, Творче неба й землі, і всіх тварей видимих і невидимих, яко послав еси архангела свого Гавриїла благовістити Діві Марії зачатіє, і Духом Святим во чреві Господа нашого Ісуса Христа, і повні суть небеса і земля слави його. Господи пошли бджолам моїм зачати густії меди, жовтії воски, частії рої. Господу Богу на хвалу, а мені господареві вашому на пожиток.

Ти, місяц-смиркатилю, смеркаєш, запираєш комори, обори. Замкни йому (напасникові) зуби, щелепи, пращелепи, щоб він проти мене очей не витріщав, рота не роззівляв. Я йду проти його чорним волом бовкуном, щоб йому став язик кілком. Я солов'їними очима обдивлюсь, ведмежою силою обборюсь, і тебе, негідного, не боюсь. Я перед тобою, як вовк, а ти передо мною, як шовк.

Добрий день тобі, сонечко ясне! Ти святе, ти ясне-прекрасне; ти чисте, величне й поважне; ти освіщаєш гори, і долини, і високії могили, – освіти мене, рабу Божу, перед усім миром християнським, добротою, красою, любощами й милощами. Щоб святішою від всіх і найліпшою: щоб не було ні любішої, ні милішої: од раби Божої народженої, хрещеної (Марії). Як ти ясне, величне, прекрасне, щоб і я така була ясна, велична, прекрасна перед усім миром християнським на віки віков, амінь.

Ти переполох-переполошище, чи ти названий, чи ти насланий, чи ти чоловічий, чи ти жіночий, чи ти парубочий, чи ти дівочий, чи ти дитячий, чи ти собачий, чи ти кошачий, чи ти свинячий, чи ти гусячий, чи ти курячий... Я ж тебе визиваю, я ж тебе викликаю і зсилаю!¹²

Зійди ж ти, переполох-переполошище на очерета, на болота, на великі лози! Там тобі і бути, у глибокому морі воду п'ють, у великому лісі дерева точить. Згинь, переполох-переполошище, як слина з рота щеза, пропада.

Стоїть чорная гора, на тій горі лежить чорний камінь, на тім чорнім камені сидить камінная жена, держить она кам'яную дитину. Одсилаю я к тій горі чорній і к тому чорному каменеві, і к тій кам'яній жені, і к тій кам'яній дитині, одсилаю віди і видята, вітрениці і вітреники, і упирі, і

¹² Хвороба чи переполох (страх) уявлявся у вигляді живої істоти, яка входила, вповзала в людину і мучила її. Тому її треба було вигнати, вислати, «викурити» (димом) тощо якомога далі.

упирята. Я вас тамо одсилаю, аби улукали кам'яную жену і кам'яную дитину, а рабу Божому Івану дали покой.

– Добривечір тобі, огнений бугало!¹³ – Здорова була, хрещена, народжена, молитвяна Раба Божа дівчино! – Куди ж ти летиш? – Полечу ліса палить, а землі сушить, а трави в'ялить. – Не лети ж ти, огнений бугало, ліса палить, землі сушить, а трави в'ялить! Полети ж ти, огнений бугало, до козака у двір. Де ти його застанеш, де ти його заскочиш: чи в лузі, чи в дорозі, чи в наїдках, чи у вечері, чи у постелі, – учепися ти йому за серце, затоми його, запали ти його: щоб він трясся і трепетався душею і тілом за мною народженою, хрещеною, молитвяною дівчиною Марією, щоб він мене не запив, не заїв, з іншими не загуляв, усе мене на помислах мав, Тягніть до мене, дівчини Марії, козака Івана!

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

Весільні пісні. У 2-х кн. / упор., примітки М. М. Шубравської. Нот. матеріал. упор. О. А. Правдюк, Н. А. Бугель. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 1. 454 с.; Т. 2. 480 с.

Весільні пісні / за редакцією Зубкової С., Дея О. та ін. Київ : Дніпро, 1988. 475 с.

Весільні пісні: Народні співи. Кн. 2. / Зібрав та упоряд. Мишанич М. Львів : Гердан, 1992. 88 с.

Гаївки. Зібрав В. Гнатюк. Мелодії схопив на фонограф О. Роздольський. *Матеріали до української етнології. Видає ЕК НТШ імені Шевченка.* Львів, 1909. Т. 12.

Голосіння / упоряд. І. Коваль-Фучило. НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2012. 792 с.

Жниварські пісні / упоряд. та вступ. ст. Ю. Крутя. Київ : Наукова думка, 1971. 271 с.

Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості / упоряд., передм., прим. Н. Шумада. Київ : Веселка, 1989. 606 с.

Календарно-обрядові пісні / укл. О. Чебанюк. Київ: Дніпро, 1987. 392 с.

¹³ Огнений бугало – метеорит чи вогняний змій, що за народною міфологією спокушує жінок і смочче з них кров. Він палить, сушить, а за аналогією може «палити», «сушити» людину, щоб вона страждала від любовної лихоманки, кохання.

Колядки Закарпаття: укр., словац., угор., рос., пол., нім., румун./упоряд., передм., та підгот. текстів Ю. Туряниця. Ужгород : Краєвиди Карпат, 2012. 156 с.

Колядки та щедрівки / вступ. ст. О. Дея. Київ : Наукова думка, 1965. 640 с.

Українські замовляння / упоряд. М. Н. Москаленко; авт. передм. М. О. Новикова. Київ : Дніпро, 1993. 309 с.

Над вертепом зірда ясна... / упоряд., ред. та корект. І. Хланти. Ужгород : Добр. тов. любить. кн. України ; Закарп. обл. орг., 1990. 95 с.

ЛІТЕРАТУРА

Бех К. Міська весільна обрядовість українців: трансформації та тенденції сучасного розвитку (друга половина ХХ – початок ХХІ століття). Київ, 2023. 160 с.

Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні. Київ : Наукова думка, 1988. 189 с.

Воропай О. Звичай нашого народу. Етнографічний нарис: У 2 т. Київ : Оберіг, 1991. Т. 1. 450 с; Т. 2. 445 с.

Гунчик І. Український магічно-сакральний фольклор: структура тексту та особливості функціонування. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 232 с.

Іваннікова Л. Традиційний похорон у контексті російсько-української війни: оплакування загиблих військовослужбовців. *Російсько-українська війна в сучасному фольклорі: антропологічний вимір. Колективна монографія*. Київ : видавництво ІМФЕ, 2025. С. 248–277.

Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Київ : АТ «Обереги», 1994. Книга І. 400 с.; Книга ІІ. 528 с.

Коваль-Фучило І. Українські голосіння: антропологія традиції, поетика тексту / наук. ред. В. Івашків. Київ: «Простір-М», 2014. 360 с.

Круть Ю. Хліборобська обрядова поезія слов'ян. Київ : Наук. думка, 1973. 208 с.

Микитенко О. Балкано-слов'янський текст поховального оплакування: прагматика, семантика, етнопоетика. Київ: ІМФЕ НАН України, 2010. 424 с.

Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження: у 5 т. / за наук. ред. М. Гримич. Київ: Дуліби. 2008.

Колесса Ф. Українська усна словесність: Загальний огляд (із портретами українських етнографів та народних співців): Вибір творів із поясненнями та нотами. Львів: [б.в.], 1938. 643 с.

Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу (Ескіз української міфології). Київ : АТ „Обереги”, 1992. 88 с.

Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. Харьков : В Университетской типографии, 1860. 155 с.

Скуратівський В.Т. Русалії. Київ : Довіра, 1996. 734 с.

Сумцов Н. Ф. Хлеб в обрядах и песнях. Харьков : Изд. Тип. М. Зильберберга, 1885. 140 с.

Темченко А. Традиційні замовляння: семантичні трансформації та обрядові парадигми. Черкаси: "ІнтролігаТОР", 2014. 572 с.

Українські символи /за ред. М. Дмитренка. Київ : Народознавство, 1994. 140 с.

Федас Й. Ю. Український народний вертеп (у дослідженнях ХІХ–ХХ ст.). Київ : Наукова думка, 1987. 182 с.

Фрэзер Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии. Москва, 1984. 703 с.

Фуркало. Youtube. О. Чебанюк. Обряди.

Шевчук Т ; Ставицька Я. Українська усна снотлумачна традиція початку ХХ століття розвідки та тексти). Київ : Дуліби, 2017. 224 с.

ЕПІЧНІ ЖАНРИ

УКРАЇНСЬКИЙ ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС. ДУМИ

Головними рисами героїчного епосу є епічність – урочистість, піднесеність, широта оповіді, масштабність подій, довга віршована форма, зазвичай патріотична героїчна тематика, героєцентричність. До українського героїчного епосу ми зараховуємо билинний епос Київського циклу, що виник в часи Київської Русі (ІХ–ХІІІ ст.) і зберігся переважно

на російській Півночі, а також твори пізнішого часу – українські думи. Основними сюжетами згадуваних билин є захист Києва від кочовиків та служіння князю Володимиру його героями-богатирями – Іллею Муромцем, Добринею Микитичем, Олексієм Поповичем, ці імена збереглися і в інших жанрах української уснопоетичної творчості – казках, думах, легендах, піснях. Зразки билинного епосу – «Ілля Муромець і Соловей-розбійник», «Добриня і змії», «Чурило Пленкович» та ін.

Думи є унікальним ліро-епічним (з перевагою епічності) жанром української усної словесності (XV–XVII ст.), що виконувався речитативом під супровід кобзи, бандури чи ліри, і поширювався по Україні мандрівними співцями – кобзарями. Дума генетично пов'язана з похоронним голосінням, піснями про смерть і похорон героїв, історичними піснями та баладами. Виокремлюють такі історико-хронологічні цикли дум: *турецько-татарський цикл; твори про визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького; соціально-побутові думи*. До найдавніших дум, що виникли в умовах боротьби з татарсько-турецькими ордами належать подібні до голосінь «невільничі пісні» – «Плач невольників», «Маруся Богуславка», «Самійло Кішка», «Втеча трьох братів із города Азова з турецької неволі». У них змальовують злигодні та страждання бранців, їхні страшні муки на турецьких галерах – суднах, де вони були прикуті до весел. Основною думкою цих творів було прагнення волі, повернення *на ясні зорі, на тихі води, у край веселий, у мир хрещений*. Від спустошливих набігів турків та татарів на українські землі людей рятували козаки, які стали на захист батьківщини та православної віри. Козацтво – суто український феномен, що виник у кінці XV – на початку XVI ст. в Україні, коли з селян-утікачів на східних та південних теренах України, за дніпровськими порогами (камінними брилами) утворилася Запорізька Січ – демократична військова організація, яка упродовж XVI–XVIII ст. служила центром національно-визвольної боротьби українського народу. Дмитро Яворницький свідчив: «Бувши високими поцінувачами пісень, дум і рідної музики, запорожці любили послухати своїх боянів, сліпців-кобзарів, нерідко самі складали пісні та думи й самі бралися за кобзи...»¹⁴. Таким чином з'явилися твори з героїчною тематикою, такі як «Козак Голота», «Отаман Матяш старий», «Дума про Феська Ганжу Андибера». У думах XVII ст. знайшла художнє відображення героїка широких народних

¹⁴ Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. Київ : Наукова думка. 1990. Т.1. С. 239.

мас українського народу в боротьбі проти польсько-шляхетського гніту, це твори «Хмельницький та Барабаш», «Битва Корсунська» та ін., в яких відтворені події визвольної війни 1648–1654 рр. Тут діють такі герої як гетьман Богдан Хмельницький, полковники Іван Богун, Максим Кривоніс, Данило Нечай. Частина творів має суспільно-політичну тематику, в них іде мова про стосунки між людьми, їх моральні аспекти («Сестра та брат», «Бідна вдова і три сина»). За структурою думи діляться на заспів, основну розповідь та кінцівку (*славословіє*), складаються з тирад (монологічних уривків), у зв'язку з оригінальною поетичною формою їхнє виконання було доступне не всім. Вони розповсюджувалися по краю українськими Гомерами – кобзарями. Ще в Київській Русі склалося два типи народних співців – одні виконавці веселих і жартівливих пісень для розваг, інші – творці, носії і поширювачі поважних і героїчних наративів. Уже в давньоруській пам'ятці культури «Слово о полку Ігоревім» змальовується образ Бояна, співця, *солов'я давніх часів*. Під акомпанемент багатострунного інструменту він співав славу старому Ярославу Мудрому, хороброму князю Мстиславу, красному Роману. Це предтечі українських кобзарів. Кобзар, часто сліпий старий з хлопчиком-поводирем, виконував пісні в супроводі бандури (кобзи) чи ліри. Існували і спеціальні братства та школи кобзарського мистецтва – цехи. Талановитими кобзарями були Андрій Шут, Іван Крюковський, Хведір Холодний, Архип Никоненко, Остап Вересай. Характерною особливістю дум є можливість імпровізації, зміни традиційного тексту під час виконання, внесення нових елементів тощо.

Рівень українських народних дум та пісень обумовлений потужною загальнокультурною музичною традицією.

Поетиці дум властива символіка (*битва – пиття пива; орли-чорнокрильці бенкетують у час смерті*), емоційно-забарвлена лексика, димінутиви (*братики, воріженьки, голубоньки сивенькі*), ретардація, постійні повтори з метою уповільнення дії, акцент на певному вислові. Для дум властиві такі засоби як синонімічна та коренеслівна тавтологія (*пили-потивали, чужа-чужаниця, клене-проклинає, думає-гадає*), прикладки (*дуки-срібляники, дівка-бранка*). У текстах зауважуємо домінування дієслівної рими; урочистості, старовинності їм надають церковнослов'янізми (*рождество, глас, печаль*), полонізми (*барзо, мостивий*), тюркізми

(яничари, ясир¹⁵). Кількість рядків у думах може досягати кількесот, а може й мати кілька десятків. Рима в них здебільшого дієслівна, об'єднує від 2 до 16 рядків. Форми оповіді – монолог, діалог, розповідь.

Думи та народні пісні насичені паралелізмами та порівняннями, часто заперечними: *Ой, то не вітер у полі віє, то козак на конику їде*. Нерідко у творах фіксуємо засіб гіперболи, перебільшення: *кров'ю ріки розлилися, їли ляхів собаки і сірії вовки, сімсот козаків-невольників у темниці*. Один із найпоширеніших засобів усної поезії – *епітети*. Вони сприяють чіткішому окресленню героя, наголошують його характерну рису, надають виразності, емоційності змальовуваним подіям чи явищу: *козак молоденький, коник вороненький, шати дорогії, бідний нетяга*. Лише в думах вживають такі епітети як *чорний пожар, лиха-нещасна хуртовина, людославне Запоріжжя*. Цим жанрам притаманна архаїчна лексика та історизми, напр.: *уста, офірувати, кошовий, галера, хорунжий, ляхове - мостивії панове* та ін.

ДУМА ПРО КОЗАКА ГОЛОТУ

Ой, полем киліємським,
То шляхом битим гординським,
Ой, там гуляв козак Голота,
Не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота.
Правда, на козакові шати дорогії –
Три семирязі лихії:
Одна недобра, друга негожа,
А третя й на хлів незгожа.
А ще, правда, на козакові
Постоли в'язові,
А онучі китайчані –
Щирі жіноцькі рядняні;
Волоки шовкові –

¹⁵ ясир – історизм, збірне поняття на означення бранців, полонених, захоплених кримськими татарами, ногайцями та османами на території росії та Речі Посполитої, куди входили українські землі, з арабської «есір» – бранець, військовополонений.

Удвоє жіноцькі щирі валові.
Правда, на козакові шапка-бирка –
Зверху дірка,
Травою пошита,
Вітром підбита,
Куди віє, туди й провіває,
Козака молодого прохолоджає.
То гуляє козак Голота, погуляє,
Ні города, ні села не займає, –
На город Килію поглядає.
У городі Килії татарин сидить бородатий,
По горницях походжає,
До татарки словами промовляє:
– Татарко, татарко!
Ой, чи ти думаєш те, що я думаю?
Ой, чи ти бачиш те, що я бачу?–
Каже: – Татарине, ой, сідий, бородатий!
Я тільки бачу, що ти передо мною по горницях похожаєш,
А не знаю, що ти думаєш да гадаєш.–
Каже: – Татарко!
Я те бачу: в чистім полі не орел літає, –
То козак Голота добрим конем гуляє.
Я його хочу живцем у руки взяти
Да в город Килію запродаати,
Іще ж ним перед великими панами-башами вихваляти,
За його много червоних не лічачи брати,
Дорогії сукна не мірячи пощитати.–
То теє промовляє,
Дороге плаття надіває,
Чоботи обуває,
Шлик бархатний на свою голову надіває,
На коня сідає,
Безпечно за козаком Голотою ганяє.
То козак Голота добре козацький звичай знає, –
Ой на татарина скрива поглядає,
Каже: – Татарине, татарине!
На віщо ж ти важиш:

Чи на мою ясеньку зброю,
Чи на мого коня вороного,
Чи на мене, козака молодого?—
Я, — каже,— важу на твою ясеньку зброю,
А ще лучче на твого коня вороного,
А ще лучче на тебе, козака молодого.
Я тебе хочу живцем у руки взяти,
В город Килію запродаати,
Перед великими панами-башами вихваляти
І много червоних не лічачи набрати,
Дорогії сукна не мірячи пощитати.—
То козак Голота добре звичай козацький знає.
Ой, на татарина скрива поглядає.
Ой, — каже,— татарине, ой сідий же ти, бородатий!
Либонь же ти на розум небагатий:
Ще ти козака у руки не взяв,
А вже за його й гроші пощитав.
А ще ж ти між козаками не бував,
Козацької каші не їдав
І козацьких звичаїв не знаєш. —
То теє промовляв,
На присішках став¹⁶.
Без міри пороху підсипає,
Татарину гостинця у груди посилає:
Ой, ще козак не примірівся,
А татарин ік лихій матері з коня покотився!
Він йому віри не донімає,
До його прибуває,
Келепом межі плечі гримає,
Коли ж огледиться, аж у його й духу немає.
Він тоді добре дбав,
Чоботи татарські істягав,
На свої козацькі ноги обував;
Одежу істягав,
На свої козацькі плечі надівав;

¹⁶ Став у бойову позицію (присівши), щоб влучніше вистрілити.

Бархатний шлик іздіймає,
На свою козацьку голову надіває;
Коня татарського за поводи взяв,
У город Січі припав,
Там собі п'є-гуляє,
Поле киліімське хвалить-вихваляє:
– Ой поле киліімське!
Бодай же ти літо й зиму зеленіло,
Як ти мене при нещасливій годині сподобило!
Дай же, боже, щоб козаки пили да гуляли,
Хороші мислі мали,
Од мене більшу добичу брали
І неприятеля під нозі топтали! –
Слава не вмре, не поляже
Од нині до віка!
Даруй, боже, на многі літа!

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА¹⁷

Що на Чорному морі,
На камені біленькому,
Там стояла темниця кам'яная.
Що у тій-то темниці пробувало сімсот козаків,
Бідних невольників.
То вони тридцять літ у неволі пробувають,
Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видають.
То до їх дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Приходжає,

¹⁷ Маруся-Богуславка – збірний образ української жінки-полонянки («дівки-бранки»), котра, стаючи дружиною багатого турка чи татарина, допомагає землякам. Відомо, що дружиною султана Сулеймана I Пишного була дівчина з українського села Настя Лісовська, Роксолана (так турки називали всіх українок), вона мала великий вплив на чоловіка та його політику упродовж сімнадцяти років. Одним з найпопулярніших кінофільмів на цю тематику в світі став турецький серіал «Величне століття» (виходив у Туреччині у 2011 – 2014 рр.), його переклали і транслювали в 60 країнах.

Словами промовляє:

– Гей, козаки,

Ви, біднії невольники!

Угадайте, що в нашій землі християнській за день тепера?–

Що тоді бідні невольники зачували,

Дівку-бранку,

Марусю, попівну Богуславку,

По річах познавали,

Словами промовляли:

– Гей, дівко-бранко,

Марусю, попівно Богуславо!

Почім ми можемо знати,

Що в нашій землі християнській за день тепера?

Що тридцять літ у неволі пробуваєм,

Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видаєм,

То ми не можемо знати,

Що в нашій землі християнській за день тепера.

Тоді дівка-бранка,

Маруся, попівна Богуславо,

Тее зачуває,

До козаків словами промовляє:

– Ой, козаки,

Ви, біднії невольники!

Що сьогодні у нашій землі християнській великодняя субота,

А завтра святий празник, роковий день великдень.–

То тоді ті козаки тее зачували,

Білим лицем до сирої землі припадали,

Дівку бранку,

Марусю, попівну Богуславку,

Кляли-проклинали:

–Та бодай ти, дівко-бранко,

Марусю, попівно Богуславо,

Щастя й долі собі не мала,

Як ти нам святий празник, роковий день великдень сказала!

То тоді дівка-бранка,

Маруся, попівна Богуславо,

Тее зачувала.

Словами промовляла:

– Ой, козаки,

Ви, біднії невольники

Та не лайте мене, не проклиняйте,

Бо як буде наш пан турецький до мечеті від'їжджати,

То буде мені, дівці-бранці,

Марусі, попівні Богуславці,

На руки ключі віддавати;

То буду я до темниці приходжати,

Темницю відмикати,

Вас всіх, бідних невольників, на волю випускати.

То на святий празник, роковий день великдень,

Став пан турецький до мечеті від'їжджати,

Став дівці-бранці,

Марусі, попівні Богуславці,

На руки ключі віддавати.

Тоді дівка-бранка,

Маруся, попівна Богуславка,

Добре дбає, –

До темниці приходжає,

Темницю відмикає,

Всіх козаків,

Бідних невольників,

На волю випускає

І словами промовляє:

– Ой, козаки,

Ви, біднії невольники!

Кажу я вам, добре дбайте,

В городи християнські утікайте,

Тільки, прошу я вас, одного города Богуслава не минайте,

Моєму батьку й матері знати давайте:

Та нехай мій батько добре дбає,

Грунтів, великих маєтків нехай не збуває,

Великих скарбів не збирає,

Та нехай мене, дівки-бранки,

Марусі, попівни Богуславки,

З неволі не викупає,

Бо вже я потурчилась, побусурменилась
Для роскоші турецької,
Для лакомства нещасного! –
Ой, визволи, може, нас, всіх бідних невольників
З тяжкої неволі,
З віри бусурменської,
На ясні зорі,
На тихі води,
У край веселий,
У мир хрещений!
Вислухай, боже, у просьбах щирих,
У нещасних молитвах
Нас, бідних невольників!

ПРО СМЕРТЬ ТРЬОХ БРАТІВ КОЛО САМАРКИ

Ой, усі поля самарські почорніли
Та ясними пожарами погоріли;
Тільки не згоріло
У річки Самарки
У криниці Салтанки
Три терни дрібненьких,
Три байраки зелененьких.
То тим вони не згоріли,
Що там три брати рідненьких,
Як голубоньки сивеньких,
Постріляні та порубані спочивали.
То тим вони спочивали,
Що на рани пострілянії та порубанії
Дуже знемагали.
Озоветься старший брат до середульшого словами,
Обіллється дрібними сльозами:
– Прошу я тебе, братику мій рідненький,
Як голубонько сивенький!
Добре ти учини,
Хоч з річки Самарки

Або з криниці Салтанки
Холодної води знайди.
Рани мої постріляні та порубані окропи, охолоди!
То середульший брат теє зачуває,
До його словами промовляє:
– Братику мій рідненький,
Як голубонько сивенький!
Чи ти мені, брате, віри не доймаєш?
Чи ти мене на сміх підіймаєш?
Чи не одна нас шабля порубала?
Чи не одна нас куля постріляла?
Що маю я на собі дев'ять ран – рубані широкі,
А чотири – стріляні глибокі!
Там ми, брате, добре учинімо,
Свого найменшого брата попросімо;
Нехай найменший брат добре дбає,
Хоч навколішки уставає.
У військову суремку добре грає-програває;
Нехай би стали інші козаки зачувати,
До нас доходжати, смерті нашої доглядати,
Тіло наше козацьке-молодецьке в чистім полі поховати!
То найменший брат теє зачуває,
До старших братів словами промовляє:
– Брати мої рідненькі,
Як голубоньки сивенькі!
Не єсть се нас шабля турецька порубала,
Не єсть то нас куля яничарська постріляла,
А єсть се отцева й паніматчина молитва покарала!
Як ми в охотне військо од отця, од матері од'їжджали,
Ми з отцем, з матір'ю, і з родом опрощення не брали!
А як мимо церкви, дому божого проїжджали,
Ми шапок з голови не знімали,
Милосердного бога на поміч не прохали!

Хоч я, братця, буду в тонкій суремки жалібненько грати,
То будуть турки-яничари, безбожні бусурмани¹⁸, чистим
полем гуляти,
Будуть наші ігри козацькі зачувати,
Будуть до нас приїжджати,
Будуть нам живцем каторгу завдавати.
Лучче нам, браття, отут у чистім полі помирати.
Отця й паніматки і родини сердешної в вічі не видати...
Стала чорна хмара на небі наступати,
Стали козаки в чистім полі помирати,
Стали свої голови козацькі в річці Самарці покладати...

СМЕРТЬ КОЗАКА БАНДУРИСТА

На татарських полях
Та на козацьких шляхах
То ж не вовки-сіроманці
Квилять та проквиляють,
Не орли-чорнокрильці клеочуть,
Попід небесами літають, –
То ж сидить на могилі
Козак старесенький,
Як голубонько сивесенький,
Та на бандурі грає-виграє,
Голосно-жалібно співає.
Гей, і кінь же біля його
Постріляний та порубаний,
І ратища поламани,
І в ладівниці – ні однісенького набою.
І піхви – без шаблі булатної,
Тільки осталася козакові бандура подорожня,
Та в глибокій кишені тютюну півпапушки,
Та люлька-бурулька.
Гей, сидить же кобзар на могилі,

¹⁸ Бусурман (басурман, басурмен, бусурмен, бусурманець) – давньоукраїнське запозичення з тюркських мов, найімовірніше з кримськотатарської. В Україні так називали іновірців, переважно мусульман.

І люлечку потягає,
І на бандурі грає-виграває,
І голосно-жалібно співає:
– Гей, панове-молодці,
Козаки-запорожці!
Ой, де ж то ви пробуваєте?
Чи до Січі-матері приїжджаєте,
Чи ляхів-ворогів киями покладаєте,
Чи татар-бусурман
Малахаями, як череду, в плін завертаєте?
Гей, коли б же мені бог поміг
Старі ноги розправляти
Та й за вами поспішати,
Хоч би я на останку віку вам заіграв
Та голосно жалібно заспівав.
Гей, уже ж, видно, мені без бандури пропадати,
Уже нездужаю по степах я чвалати;
Будуть мене вовки-сіроманці зустрічати
І дідом за обідом коня мого заїдати...
Сидить козак на могилі,
На кобзі грає-виграває,
Жалібно співає:
– Гей, кобзо моя,
Дружино моя,
Бандуро моя мальована!
Де ж мені тебе діти:
А чи в чистому степу спалити
І попілець на вітер пустити,
А чи на могилі положити?
А будуть буйні вітри по степу пролітати,
Твої струни зачіпати
І жалібно вигравати,
І будуть козаки подорожні проїжджати,
І твій голос зачувати,
І до могили будуть привертати...

КОЗАК НЕТЯГА¹⁹ ФЕСЬКО ГАНЖА АНДИБЕР

Ой, полем, полем Киліімським,
Битим шляхом ордиїнським,
Ей, гуляв, гуляв козак, бідний летяга,
Сім год і чотири
Да потеряв з-під себе три коні воронії,
На козаку, бідному летязі,
Три серомязі,
Опанчина рогожевая,
Поясина хмеловая;
На козаку, бідному летязі, сап'янці –
Видні п'яти і пальці,
Де ступить – босої ноги слід пише;
А ще на козаку, бідному летязі, шапка-бирка –
Зверху дірка,
Шовком шита,
Буйним вітром підбита,
А околиці давно немає.
Іще ж то козак, бідний летяга,
До города Килії прибуває
Та не питається, де б то стати
Коня попасти,
А питається, де корчма новая,
Шинкарка молодая,
Настя кабачна:
– Тая на нас, на бідних летяг,
Хоч зла, да й обачна.
Городом Килією іде,
Слухає-прислухається,
Чи не радиться хто на славне Запорожжя гуляти.
Аж тільки радяться-поражаються
Три дуки сребраники
На кабак іти
Меду та оковитої горілки попивати.
Тоді-то козак добре дбав,

¹⁹ Нетяга, летяга – бідний, неімущий.

Попереду собі у кабаку квартиру займав,
Край груби сідає,
Плечі свої козацькі пригріває.
Тоді дуки-сребраники у кабак уходжали,
У стола сідали,
По цебру меду, оковитої горілки постановляли.
Первий дука-сребраника Гаврило Довгополенко
Переяславський,
А другий Войтенко ніженський,
Третій Золотаренко черніговський.
Ще ж бідного козака-летяги не вітають
Ні медом шклянкою,
Ні горілки чаркою;
То козак, бідний летяга,
На дуків-сребраників скося поглядає;
То один дука-сребраника був обачний, –
Гаврила Довгополенко переяславський, –
Із кармана людську денежку виймав,
Насті кабачній до рук добре оддавав,
А ще стиха словами промовляв:
– Ей, – каже, – ти, шинкарко молода,
Ти, Насте кабачна!
Ти, – каже, – до сих бідних козаків-летяг
Хоч злая, да й обачна:
Коли б ти добре дбала,
Сю денежку до рук приймала,
До погребя одходила,
Хоч норцового²⁰ пива уточила,
Сьому козаку, бідному летязі,
На похмілле живіт його козацький скріпила.
Оттоді-то Настя кабачна денежку приймала,
До погребя одходила,
Меду та оковитої горілки вточила,
Козаку, бідному летязі,
Кошовку в руки втербила.

²⁰ Молоде, ще не готове для вживання пиво.

Оттогді козак, бідний летяга,
Як узяв коновку за ухо,
Оглядиться – аж

І в дні сухо.

Оттогді-то козак, бідний летяга,
Як став у собі хміль козацький зачувати,
Став коновкою по мосту погримати, –
Стали в дуків-сребраників
Із стола чарки й шклянки літати.
Оттогді ж то козак, бідний летяга,
Як став у собі більший хмель зачувати,
Став з-під опанчини рогожової,
З-під поясини хмелової,
Щирозлотний обушок виймати,
Став шинкарці молодій за цебер меду застановляти;
Стали дуки-сребраники
Один до одного стиха словами промовляти:
– Ей, шинкарко молода,
Настя кабачна!
Нехай сей козак, бідний летяга,
Не мається в тебе сеї заставщини викупляти,
Нам, дукам-сребраникам.
Нехай не зарікається воли поганяти,
А тобі, Насті кабачній, груб топити!
От тогді-то козак, бідний летяга,
Як став сії слова зачувати,
Так він став по кінець стола сідати,
Став чересок винімати,
Став шинкарці молодій,
Насті кабачній,
Увесь стіл червінцями устилати.
Тогді дуки-сребраники,
Як стали в його червінці зоглядати,
Тогді стали його вітати
Медом шклянкою
І горілки чаркою.

Тоді й шинкарка молода,
Настя кабачна,
Істиха словами промовляє:
– Ей, козаче, – каже, – козаче!
Чи снідав ти сьогодні, чи обідав?
Ходи зо мною до кімнати,
Сядем ми з тобою поснідаєм
Чи пообідаєм.
Тоді то козак, бідний летяга,
По кабаку походжає,
Квартиру отчиняє,
На бистрії ріки поглядає,
Кличе, добре покликає:
– Ой, ріки, – каже, – ви, ріки низовії,
Помошниці дніпровії!
Або мені помочі дайте,
Або мене з собою візьміте!
Оттогді один козак іде,
Шати дорогії несе,
На його козацькі плечі надіє;
Другий козак іде,
Боти сап'янові несе,
На його козацькі ноги надіє;
Третій козак іде,
Шличок козацький несе,
На його козацьку главу надіє.
Тоді дуки-сребраники
Стиха словами промовляли:
– Ей, не єсть же се, братці,
Козак, бідний летяга,
А єсть се Фесько Ганжа Андибер,
Гетьман запорозький.
Присунься ти до нас, – кажуть, – ближче,
Поклонимось ми тобі нижче;
Будем радиться,
Чи гаразд-добре на славній Україні проживати.
Тоді стали його вітати

Медом шклянкою
І горілки чаркою.
То він теє од дуків-сребраників приймав,
Сам не випивав,
А все на свої шати проливав:
– Ей, шати мої, шати!
Пийте, гуляйте:
Не мене шанують,
А вас поважають;
Як я вас на собі не мав,
Ніхто мене й гетьманом не почитав.
Тоді-то Фесько Ганжа Андибер,
Гетьман запорозький,
Стиха словами промовляв:
– Ей, козаки, – каже, – діти, друзі, молодці!
Прошу я вас, добре дбайте,
Сих дуків-сребраників за лоб, паче волів,
Із-за стола виводжайте,
Перед окнами покладайте,
У три березини потягайте!
Тоді ж то козаки, діти, друзі, молодці
Добре дбали –
Сих дуків-сребраників за лоб брали.
Із-за стола, паче волів, виводжали,
Перед окнами покладали,
У три березини потягали,
А ще стиха словами промовляли:
– Ей, дуки, – кажуть, – ви, дуки!
За вами всі луги і луки, –
Нігде нашому брату, козаку-летязі, стати
І коня попасти!
Тоді-то Фесько Ганжа Андибер,
Гетьман запорозький,
Хоча помер,
Дак слава його козацька
Не вмре,
Не поляже!

Теперешнього часу,
Господи, утверди й піддержи
Люду царського,
Народу Християнського.

ПЕРЕМОГА ПІД КОРСУНЕМ

Ой, обізветься пан Хмельницький,
Отаман-батько чигиринський:
– Гей, друзі молодці,
Браття, козаки-запорожці!
Добре дбайте, барзо²¹ гадайте,
Із ляхами пиво варити²² зачинайте:
Лядський солод – козацька вода,
Лядські дрова – козацькі труди.
Ой, з того пива
Зробили козаки з ляхами превеликеє диво!
Під городом Корсунем вони станом стали,
Під Стеблевом²³ вони солод замочили,
Ще й пива не зварили,
А вже козаки Хмельницького з ляхами барзо посварили:
За тую бражку
Зчинили козаки з ляхами великую драчку;
За той молот
Зробили ляхи з козаками превеликий колот;
А за той не знать який квас
Не одного ляха козак, як би скурвого сина, за чуба стряс.
Ляхи чогось догадались –
Від козаків чогось утікали,
А козаки на ляхів нарікали:
– Ой, ви, ляхове,

²¹ Барзо – з польськ. «бардзо» – дуже.

²² Варити пиво – означає алегоричний заклик до бою. Солод, бражка – компоненти пивоваріння.

²³ У травні 1648 року Богдан Хмельницький оточив тут польський табір.

Пеські синове!
Чом ви не дожидаєте,
Нашого пива не допиваєте?
Тоді козаки ляхів доганяли,
Пана Потоцького піймали²⁴,
Як барана, зв'язали
Та перед Хмельницького-гетьмана примчали:
– Гей, пане Потоцький!
Чом у тебе й досі розум жіноцький?
Не вмів ти еси в Кам'янськiм Подiльцi пробувати,
Печеного поросяти, курицi з перцем та з шафраном уживати,
А тепер не зумiєш ти з нами, козаками, воювати,
I житньої соломахи²⁵ уплiтати.
Хiба велю тебе до рук кримському хану дати,
Щоб навчили тебе кримські нагаї сирої кобилини жувати!
Тодi ляхи чогось догадались,
На орендарiв нарікали:
– Гей, ви орендарове,
Поганські синове!
Нащо то ви великий бунт-тривоги зривали.
На милю по три корчми становили,
Великіи мита брали:
Від возового –
По пiвзолотого,
Від пішого – по два гроші,
А ще не минали й сердешного старця –
Відбирали пшоно та яйця.
А тепер ви тiї скарби збирайте
Та Хмельницького єднайте,
А то як не будете Хмельницького єднати,
То не зарікайтесь за річку Віслу до Полонного²⁶ прудко тікати.
Орендарі чогось догадались,
На річку Случу тікали.

²⁴ Під час одного з боїв українці взяли в полон польських гетьманів М. Потоцького, М. Калиновського.

²⁵ Соломаха – їжа з вареного рідкого тіста.

²⁶ Полонне – переінакшена давня назва Польщі – Полонія.

Которі тікали до річки Случі,
То погубили чоботи й онучі;
А которі до Прута,
То була від козаків Хмельницького доріженька барзо крута.
На річці Случі
Обломили міст ідучи, затопили усі клейноди
І всі лядські бубни.
Которі бігли до річки Росі,
То zostалися голі й босі...
Отсе, панове-молодці, над Полонним не чорна хмара вставала;
Не одна пані-ляшка удовою zostалась.
Озоветься одна пані-ляшка:
– Нема мого пана Яна!
Десь його зв'язали козаки, як би барана,
Та повели до свого гетьмана.
Озоветься друга пані-ляшка:
– Нема мого пана Кардаша!
Десь його Хмельницького козаки поведи до свого коша²⁷.
Озоветься третя пані-ляшка:
– Нема мого пана Якуба!
Десь узяли Хмельницького козаки та, либонь,
повісили його десь на дуба.

БІДНА ВДОВА І ТРИ СИНИ

Ой, у святую неділеньку
Та рано-пораненько,
То не сива зозуля кувала,
Не дробна птиця щебетала,
А не в борі сосна зашуміла
Як та бідна вдова
А в своєму домові гомоніла.
Ой, та ручками-пучками
А хліб-сіть роздробляла,

²⁷ Запорізька Січ ще називалась Кошем (кіш – табір, община).

Та все синів годувала,
А й у найми не пускала,
Чужим людям на поталу не подавала,
Ой чужим людям на поталу не давала,
Та все всевишнього господа-творця прохала:
– Ой, поможи ж мені, господи,
Синів погодувати,
До розума подоводити,
І дома їм постройти,
І їх подружити!
Ой, то бідна вдова
А скоро їх возростила,
І грамоти повчила,
До розуму подоводила,
Дома їм постройла,
І їх подружила.
Як стали сини жити-проживати,
То стали в себе різні маєтки то мати,
То стали молодих княгинь
За себе заручати,
То стали бідну вдову
А з свого подвір'я ізсилати:
– Ой, то іди ж ти, мати, куди-небудь
Собі проживати,
Бо будуть до нас
Гості-панове наїжджати.
Та будуть пити-гуляти,
А тут тобі спокою то й не буде.
Бо будуть у нас
У синіх каптанах,
В китаєвих штанах,
А ти будеш у сірій сімряжині
Между ними проходжати,
Та будеш наших дітей оскорбляти,
Жінок зневажати,
Як-то нам на тебе своїми очима
Хоч тяжко та важко й оскорбляти. –

Гей, то бідна й удова
А се зачуває,
Словами промовляє,
Сльозами проливає...
Ой, що мовить словами,
Обіллється дрібними то й сльозами:
– Як-то я вас, сини, годувала,
Як камінь глодала,
А чого тепер собі од вас діждала,
Що йти на чуже подвір'я проживати...
Гей, то в святу неділеньку,
То рано-пораненько,
То не в усі то дзвони дзвонять,
А то сини свою неньку,
Удову стареньку,
А з свого подвір'я то ізгонять.
Що старший за руку веде,
Середульший у плечі випихає,
А найменший ворота одчиняє,
Її, бідну, клене й проклинає:
– Ой, іди ж ти, мати,
Куди-небудь собі проживати,
Бо ти нам не вдобна,
Проти діла неспособна.
Отсе ж тобі шлях-дорога
Широкая й довга!
Ой то пішла то бідна вдова,
А плаче – стежечки не бачить,
Потикається,
А то ще ж то найменший син
Край віконечка
Насміхається:
– Гей, то дивіться, хлопці, панове-молодці,
Як-то наша мати потикається,
Чи вина напивається,
Чи ума лишається,
Що попід тином хиляється.

Ой, середульший син обізвався:
– Ой, брати ж то рідненькі,
Голубоньки сивенькі!
Гей, то ж наша мати ні вина не напивала,
Ні ума не лишала,
А то вона з розкоші та в щасті
Слізьми запивається,
Що попід тином хиляється.
Ой, то пішла то бідна вдова,
А плаче – стежечки не бачить,
Потикається...
А й ще чужа-чужанина,
Молода челядина,
А з божого дому питається:
– Ей, чужа-чужанина,
Молода челядина,
А з божого дому питається.
– Ей, чужа-чужанина,
Молода челядина,
Та нащо ти мене питаєш?
Возьми ж ти мене
На своє подвір'я!
Буду тобі сіни-хату вимітати,
Та буду діток доглядати,
Тобі, молодому челядину,
Порядок та й давати.
Ей, то чужа-чужанина,
Молода челядина,
Ворота одчиняє,
Бідну вдову до себе зазиває:
– Ой, іди ж ти, вдово,
До мене проживати,
Не будеш ти мені
Сіней ані хати замітати:
Та й тим ти будеш
Діток доглядати,
Мені, молодому челядину,

Порядок то й давати,
Ой, то буду тебе за рідну неньку почитати,
Буду тебе до смерті годувати,
Тим ти будеш у мене
По свою жизнь проживати.
То бідна вдова
А в чужої-чужанини,
Молодої челядини, проживала
Аж тринадцять а три роки.
На чотирнадцятому році
Та стали хуртовини наступати,
Та стали вдовиченків побивати:
Що перша хуртовина
Дома попалила,
А друга хуртовина
Скотину поморила,
А третя хуртовина
У полі й у домі
Та хліб побила,
А нічого в полі й у домі
Не й остановила.
Як стали вдовиченки жити-проживати,
Не стали в себе нічого мати,
То стали двори бур'янами заростати;
Не стали люди поважати,
Не стали гості-панове
До їх заїжджати,
До себе зазивати;
Не стали куми-побратими навіщати,
Хоч стало тяжко та важко
На світі проживати.
Гей, то в святу неділеньку,
То рано-пораненьку,
То не в усі то дзвони дзвонять,
А то про вдовиченків
Все люди то й говорять.
А в святу то неділеньку,

То рано-пораненьку,
То не сизі орли засвистали,
Як ті бідні вдовиченки
Од сна вставали,
Біле лице промивали
Та божі молитви сотворяли.
Ой, що мовлять словами,
Обіллються дрібними то й сльозами.
Ой, що старший син то мовить словами,
Обіллється дрібними сльозами:
– Ой, брате середульший,
І брате мій найменший!
Негарно ми всі втрюх то й зробили,
Що ми свою неньку,
Удову стареньку,
А з свого подвір'я зослали.
Ходім тепер перед богом, перед людьми,
А гріх-страм потерпімо,
Свою неньку,
Вдову стареньку,
На своє подвір'я й упросімо!
Ой чи не прийде то наша мати
До нас проживати,
Бо вже нам тяжко та важко
На світі пробувати. –
Ой, то скоро шапки в руки забрали,
На коліна й впали,
Свою неньку,
Вдову стареньку,
До себе жить закликали:
– Ой, іди ж ти, ненько,
До нас проживати!
Будем тепер дітей научати,
Жінок спиняти,
Тебе за рідну неньку почитати.
Ой, то бідна вдова
А те зачуває,

Словами промовляє,
Сльозами проливає.
Що мовить словами,
Обіллється дрібними то й сльозами:
– Як-то я вас, сини, годувала,
Як камінь глодала,
А чого тепер собі од вас діждала,
Що на чужому подвір'ї проживаю?
Ой, не піду я до вас, сини, проживати,
Щоб ваших дітей не оскорбляти,
Жінок не зневажати,
Щоб вам не тяжко та не важко вам було на мене
Своїми очима й оскорбляти.
Ой то бідна вдова добре знала, бо вже виділа;
Ой на коліна й упадала,
Руки вгору підіймала,
Молитви сотворяла,
А своїх синів то прощала.
Як стала синів прощати,
То став їх господь милувати:
Стали люди поважати,
То стали куми-побратими навіщати;
А бідна вдова на чужому подвір'ї проживала.
На чужому подвір'ї проживала
І на чужому подвір'ї помирала.
Ой, то тільки бідної вдови,
А прийшла то слава, її пам'ять,
Между царями,
Между князями,
Между православними християнами.
Ой, то її слава!
Ой, сотвори-то, господи, їй вічну пам'ять,
А всім слухаючим головам,
Пошли їм, боже,
На многая літа!

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

Грушевська К. Українські народні думи. Київ ; Харків : Пролетар, 1927. Т. 1; 1936. Т. 2.

Думи / редкол. М. П. Бажан, О. Є Засенко, С. А. Крижанівський та ін.; упоряд., вступ. ст., прим. Г. А. Нудьги. Київ : Радянський письменник, 1969. 353 с.

Опыт собрания старинных малороссийских песен / уклад., авт. передм. та приміт. М. А Цертелев. Санкт-Петербург : Тип. К. Крайя, 1819. 64 с.

Руснак І. Є. Думи та історичні пісні: Тексти та їх інтерпретація. Кіровоград : Степова Еллада, 1999. 96 с.

Українські народні думи: У 5 т. Т. 1. Думи раннього козацького періоду / упоряд.: М. К. Дмитренко, Г. В. Довженок (тексти), С. Й. Грица (мелодії). Київ : ІМФЕ НАН України, 2009. 856 с.

Українські народні думи / упоряд. : С. Грица (керівник проекту), А. Іваницький, А. Філатова, Д. Щириця. НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2007. 824 с.

Українські народні думи та історичні пісні/ упоряд.: П.Д.Павлій, М. С. Родіна. М. П. Стельмах. Київ : Вид-во АН України, 1955. 659 с.

ЛІТЕРАТУРА

Житецкий П. Мысли о народных малорусских думах. Київ : Типогр. Г.Т. Корчак-Новицкаго, 1893. 250 с.

Малинська Н. Думна героїка. Канон. Література. Онтологія спадковості. Київ : Амадей, 2001. 214 с.

Матяш І. Українські народні думи: дослідження, видання, виконавці: історіографічний нарис: бібліографічний покажчик. Київ : Національна парламентська бібліотека України, 2008. 240 с.

Нудьга Г. Українська дума і пісня в світі. Книга 1. Львів : Інститут народознавства НАН України, 1997. 424 с.

Нудьга Г. А. Український поетичний епос (Думи). Київ : Знання, 1971.

Рильський М. Героїчний епос українського народу. Київ : Т-во для поширення політ. і наук. знань УРСР. Київ, 1955. 28 с.

Ярмоленко Н. Український усний героїчний епос: динаміка традиції. Київ ; Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2010. 552 с.

ІСТОРИЧНІ ПІСНІ

Історичні пісні – народні ліро-епічні твори про важливі історичні події та видатних історичних осіб. На відміну від героїчного епосу в цих піснях діють не міфічні постаті та надприродні сили, а живі люди, відомі чи невідомі народні герої, згадки про яких можна знайти в літописах, історичних хроніках, документах. Історичні пісні за тематикою близькі до дум, однак вони відрізняються більшою історичною конкретністю, меншим об'ємом, формою і засобами зображення, мають чіткий ритм і куплетну будову. Історичні думи та пісні – це єдині живі свідки всіх подій минулого, однак у них годі шукати точних дат, фактажу, вони насамперед передають сприймання явищ, це поетичний літопис життя народу, історія його образного мислення, і саме в цьому полягає їхнє значення і непересічна цінність. Микола Гоголь писав: «Українська пісня – це народна історія, жива, яскрава, повна фарб, істини, що розкриває все життя народу. Пісні для України все – і поезія, і історія, і батьківська могила»²⁸.

В історичних піснях прославляється героїчна боротьба народу проти татарських, турецьких, польських та російських поневолювачів, а також проти внутрішніх гнобителів, зображено події російсько-японської війни 1904–1905 рр., трьох російських революцій, Першої, Другої світової та громадянської воєн. Сучасна класифікація історичних пісень побудована за *хронологічним принципом*. Це такі цикли:

- пісні доби Козаччини (Xвст. – перша половина XVII ст.).
- пісні доби Коліївщини та Гайдамаччини (II пол. XVII–XVIII ст.), опришки та ін.
- пісні селянських повстань (I пол. XIX ст.).
- пісні січових стрільців, повстанські пісні (XX ст.).

У центрі уваги дум та історичних пісень народний герой, козак, лицар, слава про якого в Україні *не вмере, не поляже* (пісні «Івась Удовиченко-Коновченко», «Ой Морозе, Морозенку», «У Цареграді на риночку», «Іван Богун», «Чи не той то хміль» та ін.), це також ватажки Коліївщини Максим Залізняк, Іван Гонта, Яків Швачка («Да стояв, стояв сотник Гонта», «Ой був в Січі старий козак»), народні месники Олекса Довбуш, Кармалюк, Пинтя та ін. («Ой, попід гай зелененький», «За Сибіром сонце сходить»). Герої творів наділені надлюдською силою та

²⁸ Гоголь М. В. Про малоросійські пісні. *Зібрання творів: у 7 т.* Київ : Наукова думка, 2012. Т. 7. С. 118.

витривалістю. Козацькі пісні умовно поділено на ліричні та історичні, до останніх належать такі відомі твори як «Засвіт встали козаченьки», «Ой, на горі та женці жнуть» та ін.

Новішу верству репрезентують напівавторські пісні, присвячені українській національно-визвольній боротьбі I половини XX століття, створені в легіоні Українських січових стрільців у 1914–1918 роках, а також твори про боротьбу за свободу УПА та ОУН. Серед них знаходимо різножанрові пісні – маршово-бойові, жалобні, любовні й жартівливі («Ой, у лузі червона калина», «Йшли селом партизани», «Зродились ми великої години», «Йшли ми до бою», «Хлопці з лісу»).

В окрему групу виділяють *пісні-хроніки*, як окремий жанр регіонального характеру, що документує виняткові події громадського, історичного або побутового характеру. Зазвичай пісні-хроніки обмежуються зображенням якогось одного реального випадку з життя, часто трагічного, свідком або й учасником якого був автор. Для них властива конкретика, точність у змалюванні якихось надзвичайних подій зазвичай локального значення («Про Козланюків», «Про Лук'яна Кобилицю», «Про Пилипка», «Подорож до Америки»).

ЗА РІЧКОЮ ВОГНІ ГОРЯТЬ

За річкою вогні горять,
Там татари полон ділять.
Село наше запалили
І багатство розграбили,
Стару неньку зарубали.
А миленьку в полон взяли.
А в долині бубни гудуть,
Бо на заріз людей ведуть:
Коло шиї аркан²⁹ в'ється,
А по ногах ланцюг б'ється.
А я, бідний, з діточками
Піду лісом стежечками, –

²⁹ Аркан – довгий мотузок з петлею на кінці.

Нехай йому із водою...
Ось-ось чайка надо мною³⁰.

ГОДІ ТОБІ, ПАНЕ-БРАТЕ

Годі тобі, пане-брате,
Гринджоли малювати,
Бери шаблю гостру, довгу
Та йди воювати!
Ой, ти станеш на воротях,
А я в закаулку
Дамо тому стиха лиха
Та вражому турку!
Ой, ти станеш з шабелькою,
А я з кулаками,
Ой, щоб слава не пропала
Проміж козаками.
Ой, козак до ружини,
Бурлака до дрюка:
Оце ж тобі, вражий турчин,
З душею розлука.

СЛАВНА БУЛА В ПОБЕРЕЖУ

Славна була в Побережу
Всіма сторонами,
Тяжко було в ні прожити
Перед ворогами.

Пишуть турки і татари
Старесеньким дідом:
– Виходжайте, побережці,

³⁰ Українські селяни, рятуючись від татар, пірнали в річку і під водою дихали через очеретяну трубку. Чайки, кружляючи над ними, могли викривати втікачів.

Против орди з хлібом.

– Бодай турки та й татари
Того не діждали,
Щоби наші побережці
З хлібом виходжали!

А зійшлися побережці
Та стали гадати:
– Либонь, будем, пане-брате,
До Лугу втікати.

А у Лузі при палонці
Будем ся боронити,
Щоби віру християнську
Марно не згубити.

А у Лузі при палонці
Та зварили груші, –
Вигинули побережці,
Невиннії душі.

А у Лузі при палонці
Та зацвіли цвіти, –
Витоптала орда кіньми
Маленькії діти.

Маленькії витоптали,
Старих вирубали,
А молодих та й хороших
З собою забрали.

Бершадські козаченьки
Того наробили,
Веселий край, хороший люд
Марне загубили.

СТАРА СЛАВА УКРАЇНИ

Ой, як весело співати
Тобі, Україно!
Ти ж ніколи не зазнала
Доброї години.
Товкли тебе з усіх боків
Зо всієї сили.
І хрещені й нехрещені
Сусідоньки милі.
Хоч не хоч, а довелося
Весь вік воювати
І за віру, й за родину.
Й за правду стояти.
І стояли, не внивали
В лихую годину,
Здачі всім давать співали
Сини України.
Та давно добро і лихо – усе минувалось,
Тільки думки та споминки та пісні остались.
Уся ти їх, Україно, славою покрита,
Лютим горем, да сльозами, да кров'ю полита!

В ЦАРИГРАДІ³¹ НА РИНОЧКУ (ПІСНЯ ПРО БАЙДУ³²)

В Цариграді на риночку
Та п'є Байда мед-горілочку;
Ой, п'є Байда та не день, не два,
Не одну нічку та й не годиночку;
Ой, п'є Байда та й кивається,

³¹ Царгород, Царград, Цариград – давня слов'янська назва міста Стамбула, де в XV–XVII ст. відбувався продаж захоплених у полон невольників.

³² Пісню пов'язують з іменем князя Дмитра Вишневецького, засновника першої Запорозької Січі в XVI та о.Томаківка. Він загинув під жакливими тортурями турків, за легендою – був підвішений на гак.

Та на свого цюру поглядається:
– Ой, цюро ж мій молодесенький,
Та чи будеш мені вірнесенький?
Цар турецький к ньому присилає,
Байду к собі підмовляє:
– Ой, ти, Байдо, та славнесенький,
Будь мені лицар та вірнесенький,
Візьми в мене царівночку,
Будеш паном на всю Україночку!.
– Твоя, царю, віра проклятая,
Твоя царівночка поганая!.
Ой, крикнув цар на свої гайдуки:
– Візьміть Байду добре в руки,
Візьміть Байду, ізв'яжіте,
На гак ребром зачепіте!.
Ой, висить Байда та й не день, не два,
Не одну нічку та й не годиночку;
Ой, висить Байда та й гадає,
Та на свого цюру³³ споглядає,
Та на свого цюру молодого
І на свого коня вороного:
– Ой, цюро ж мій молодесенький,
Подай мені лучок та тугесенький,
Подай мені тугий лучок
І стрілочок цілий пучок!
Ой, бачу я три голубочки, –
Хочу убити для його дочки.
Де я мірю – там я вцілю,
Де я важу – там я вражу!
Ой, як стрілив – царя вцілив,
А царицю в потилицю,
Його доньку в головоньку.
– Отож ж тобі, царю,
За Байдину кару!
Було тобі знати,

³³ Цюра, джура – козацький слуга, помічник, товариш.

Як Байду карати:
Було Байді голову істяти,
Його тіло поховати,
Вороним конем їздити,
Хлопця собі зголубити.

ОЙ, НА ГОРІ ДА ЖЕНЦІ ЖНУТЬ

Ой, на горі да женці жнуть,
А попід горою,
Яром-долиною
Козаки йдуть.
А попереду Дорошенко³⁴
Веде своє військо,
Військо запорізьке,
Хорошенько.
Посередині пан хорунжий –
Під ним кониченько,
Під ним вороненький
Сильно дужий.
А позаду Сагайдачний³⁵,
Що проміняв жінку
На тютюн та люльку,
Необачний!
– Гей, вернися, Сагайдачний!
Візьми свою жінку,
Оддай назад люльку,
Необачний!.
– Мені з жінкою не возиться,

³⁴ Михайло Дорошенко – визначний український військовий діяч, гетьман реєстрових козаків з 1625 по 1629 рік. Брав участь у численних морських та сухопутних походах проти турків і татар, польської шляхти.

³⁵ Петро Конашевич-Сагайдачний (близько 1582–1622 рр.) – гетьман України, видатний полководець, політичний діяч, герой Хотинської війни, учасник та організатор успішних походів проти Османської Імперії та Кримського ханства.

А тютюн да люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться!
Гей, хто в лісі, озовися!
Да викрешем огню,
Да потягнем люльки,
Не журися!..

РОЗЛИЛИСЯ КРУТІ БЕРЕЖЕЧКИ

Розлилися круті бережечки, гей, гей, по роздоллі;
Пожурились славні козаченьки, гей, гей, у неволі.
Гей ви, хлопці, ви, добрі молодці, гей, гей, не журіться, –
Посіддайте коні воронії, гей, гей, садовіться!
Та поїдем у чистеє поле, гей, гей, у Варшаву!
Та наберем червоної китайки³⁶, гей, гей, та на славу!
Гей, щоб наша червона китайка, гей, гей, не злиняла,
Та щоб наша козацька слава, гей, гей, не пропала!
Гей, щоб наша червона китайка, гей, гей, червоніла,
А щоб наша козацька слава, гей, гей, не змарніла!
Гей, у лузі червона калина, гей, гей, похилилася;
Чогось наша славна Україна, гей, гей, засмутилася.
А ми ж тую червону калину, гей, гей, та піднімемо;
А ми ж свою славну Україну, гей, гей, та розвеселимо!

ОЙ, ЛЕТИТЬ КУЛЯ З ВОРОЖОГО ПОЛЯ

Ой, летить куля з ворожого поля
Да на майдан впала;
Ой, хоч пропали хлопці-запорожці,
Не пропала їх слава.
Ой, у неділю да пораненьку,
Як стало світати,

³⁶ Китайка – матеріал, китайський шовк, тут символ козацької честі.

Став Текеля з москалями³⁷
Майдан обступати.
Ой, збіглися запорожці,
Щоб до бою стати,
А проти їх святий отець:
– А годі, хлоп'ята!»³⁸.
Ой, у неділю да й до обіда
Скотили гармати;
Ой, годі ж вам, запорожці,
Тута панувати!

ОЙ, МОРОЗЕ, МОРОЗЕНКУ³⁹, ТИ СЛАВНИЙ КОЗАЧЕ

Ой, Морозе, Морозенку, ти славний козаче!
За тобою, Морозенку, вся Україна плаче.
Не так тая Україна, як те горде військо...
Заплакала Морозиха, ідучи на місто.
– Годі тобі, Морозихо, по сині тужити;
Ходім з нами козаками меду-вина пити!
– Чогось мені, милі браття, мед-вино не п'ється:
Ой, десь то мій Морозенко да вже з турком б'ється!
Ой, з-за гори, із-за кручі горде військо виступає,
Попереду Морозенко сивим конем виграває.
Склонив же він голівоньку своєму коню на гривоньку:
– Бідна ж моя голівонька, се чужая сторононька!
А в нашого Морозенка червоная стрічка,
Де проїде Морозенко – кривавая річка.
За річкою, за лиманом покопані шанці...
Взяли, взяли Морозенка в неділеньку вранці.
Посадили Морозенка на тесовім столці,
Зняли, зняли з Морозенка з чересів⁴⁰ червонці.

³⁷ У пісні йдеться про зруйнування Січі царськими військами на чолі з генералом Текелі (1775 р.).

³⁸ У цей день на Січі відмічали релігійне свято, тож архимандрит Володимир вийшов до нападників з пропозицією мирних переговорів.

³⁹ Прототип Морозенка невідомий. Можливо, це був козацький полковник Станіслав Морозовицький чи осавул Нестор Морозенко (Морозовський). Та, безсумнівно, опоетизований Морозенко – узагальнений образ козака, лицаря, патріота.

Посадили Морозенка на жовтім пісочку,
Зняли, зняли з Морозенка криваву сорочку.
Вони ж його ані били, ні в чверті рубали,
Тільки з його, молодого, живцем серце взяли.

ЧИ НЕ ТОЙ ТО ХМІЛЬ

Чи не той то хміль, що коло тичин в'ється?
Гей, той то Хмельницький, що з ляхами б'ється.
Чи не той то хміль, що по пиві грає?
Гей, той то Хмельницький, що ляхів рубає.
Чи не той то хміль, що у пиві кисне?
Гей, той то Хмельницький, що ляшеньків тисне.
Гей, поїхав Хмельницький до Жовтого Броду,⁴¹
Гей, не один лях лежить головою в воду.
– Не пий, Хмельницький, дуже той Жовтої Води, –
Іде ляхів сорок тисяч хорошої вроди.
– А я ляхів не боюся і гадки не маю,
За собою велику потугу я знаю.
І ще й орду за собою веду:
А все, вражі ляхи, на вашу біду.
Утікали вражі ляхи – погубили шуби...
Гей, не один лях лежить вищиривши зуби!
Становили люди дубовії хати,
Прийдеться ляшенькам в Польщу утікати!
Утікали ляхи, утікали мовчки,
Їли ляхів собаки і сірії вовки.
Гей, там поле, а на полі цвіти, –
Не по однім ляху заплакали діти.
Гей, там річка, через річку глиця, –
Не по однім ляху зосталась вдовиця.

⁴⁰ Черес – шкіряний пояс, в якому носили гроші – червінці.

⁴¹ У травні 1648 року Хмельницький здобув першу велику перемогу у визвольній війні під Жовтими Водами. Жовті Води, чи Золодий Брід, Золота Вода стали символом могутності, непереможності козацький військ.

МАКСИМ КОЗАК ЗАЛІЗНЯК

Максим козак Залізник,
Козак з Запорожжя.
Як поїхав на Україну –
Як пишная рожа!

Зібрав війська сорок тисяч
В місті Жаботині,
Обступили город Умань
В обідній годині.

Обступили город Умань,
Покопали шанці
Та вдарили з семи гармат
У середу вранці.

Та вдарили з семи гармат
У середу вранці,
Накидали за годину
Панів повні шанці...

Отак Максим Залізник
Із панами бився,
І за те він слави
Гарной залучився.

Лине гомін, лине гомін
По степу німому,—
Вертаються козаченьки
Із бою додому.

ТА ОЙ ЯК КРИКНУВ ЖЕ ТА КОЗАК СІРКО⁴²

⁴² Іван Сірко (помер у 1680 р.) – відомий полководець, упродовж п'ятнадцяти років обирався кошовим отаманом Січі, здійснив численні успішні походи проти татарських,

Та ой як крикнув же та козак Сірко,
Та ой, на своїх же, гей, козаченьків:
– Та сідлайте ж ви коней, хлопці-молодці,
Та збирайтеся до хана у гості!
Та туман поле покриває.
Гей, та Сірко з Січі⁴³ та виїжджає.
Гей, та ми думали, та ми ж думали.
Що то орли та із Січі вилітали, –
Аж то військо та славне запорізьке
Та на Кримський шлях з Січі виїжджало.
Та ми ж думали, ой, та ми ж думали,
Та що сизий орел по степу літає, –
Аж то Сірко на конику виїжджає.
Гей, ми ж думали, ой, та ми ж думали,
Та що над степом та сонечко сяє, –
Аж то військо та славне Запорізьке
Та на вороних конях у степу виграває.
Та ми думали, ой та ми ж думали,
Що то місяць в степу, ой зіходжає, –
Аж то козак Сірко, та козак же Сірко
На битому шляху на татар оступає.

ЗА СИБІРОМ СОНЦЕ СХОДИТЬ (Пісня про Устима Кармалюка)

За Сибіром сонце сходить,
Хлопці, не зівайте,
Ви на мене, Кармалюка,
Всю надію майте!

Повернувся я з Сибіру,

турецьких, польських поневолювачів. Сірко був освіченою людиною, знав кілька мов, жертвував гроші на церкви, освітні, культурні заклади.

⁴³ Січ – імовірно від слів «сікти», «засікати», «засіка». Запорозька Січ виникла як центральне укріплення, що об'єднувало окремі козацькі січі – городки.

Та не маю долі,
Хоч, здається, не в кайданах,
А все ж не на волі.

Маю жінку, маю діти,
Та я їх не бачу,
Як згадаю про їх муку –
Сам гірко заплачу.

Зібрав собі славних хлопців, –
Що ж кому до того?
Засідаєм при дорозі
Ждать подорожнього.
Чи хто їде, чи хто йде,
Треба їх спитати,
Як не має він грошей –
Треба йому дати!

Аж тут їде сам владика:
– А здорові, хлопці!
– Ой, довго ми вас чекали,
Благослови, отче!

Ой, вилічив сам владика
Сорок тисяч грошей,
Подивився кругом себе –
Все хлопці хороші.

Ой, чи їде, чи хто йде,
Треба його ждати.
Ой, прийдеться Кармалюку
Марне пропадати.

Ой, прийдеться Кармалюку
Марне пропадати,
Бо немає пристанища,
Ані свої хати.

Асесори, ісправники
За мною ганяють,
Більше вони людей б'ють,
Як я гріхів маю.

Зовуть мене розбійником,
Кажуть – розбиваю.
Ще ж нікого я не вбив,
Бо й сам душу маю.

З багатого хоч я й візьму –
Убогому даю.
Отак гроші поділивши,
Я гріхів не маю.

Судять мене вдень і вночі,
Повсяку годину,
Ніде мені подітися,
Я од журби гину.

Чи хто їде, чи хто йде,
Часто дурно ждати,
Отак треба в лісі жити,
Бо не маю хати.

Пішов би я до дітей –
Красу мою знають:
Аби тільки показався,
То зараз впіймають.

А так треба стерегтися,
Треба в лісі жити.
Хоч, здається, світ великий,
Ніде ся подіти!

Прийшла туга до серденька,

Як у світі жити?
Світ великий і розкішний
Та ніде ся діти!

У неділю дуже рано
У всі дзвони дзвонять,
А мене, Кармалюка,
Як звірюку гонять.

Нехай гонять, нехай ловлять,
Нехай заганяють,
Нехай мене, Кармалюка,
В світі споминають!

ЗРОДИЛИСЬ МИ ВЕЛИКОЇ ГОДИНИ (ГІМН ОУН)

Зродились ми великої години,
З пожеж війни, із полум'я вогнів,
Плекав нас біль по втраті України,
Кормив нас гнів і злість на ворогів.

І ми йдемо у бою життєвому,
Тверді, міцні, незламні мов граніт,
Бо плач не дав свободи ще нікому
А хто борець – той здобуває світ.

Не хочемо ні слави, ні заплати.
Заплата нам – це радість в боротьбі!
Солодше нам у бою умирати,
Як жити в путах, мов німі раби.

Доволі нам руїни і незгоди,
Не сміє брат на брата йти у бій!
Під синьо-жовтим прапором свободи
З'єднаєм весь великий нарід свій.

Велику правду – для усіх єдину,
Наш гордий клич народів несе!
Вітчизні ти будь вірний до загибуні,
Нам Україна вище понад усе!

Веде нас в бій борців упавших слава.
Для нас закон найвищий – то наказ:
– Соборна Українська держава –
Вільна й міцна, від Сяну по Кавказ.

ЧУЄШ МІЙ ДРУЖЕ, СЛАВНИЙ ЮНАЧЕ

Чуєш, мій друже, славний юначе,
Як Україна стогне і плаче?
З півночі чорна постає хмара,
Рикає хижо московська навала.

Приспів:

Ми сміло в бій підем за Україну
І голови складемо за землю рідну.
Ми сміло в бій підем за Русь Святу
І як один проллємо кров молодую.

Ворог лукавий йде на Україну
Щоб обернути край наш в руїну.
Лави до лави станьмо як криця
На герць кривавий з ворогом биця

Приспів.

Сміло до бою брате рушаймо,
Землі Святої врагу не даймо.
Жереб щасливий за край вмирати,
А не в кайданах вік звікувати.

ПІСНІ-ХРОНІКИ

ОЙ, ЛЕТІЛА ЗОЗУЛЕЧКА ПОНАД ГОРИ Й СЕЛА
(Пісня про скасування кріпацтва)

Ой, летіла зозулечка
Понад гори й села;
Чогось наша громадочка
Смутна й невесела.

Ой, летіла зозулечка
Та й стала кувати;
Ой, сходися, громадочко
Щось маю казати!

Щось я маю вам казати
Та ще й говорити,
Це будете, люди добрі,
Панщини робити!

Ой, кувала зозулечка,
Кувала й кувала,
Та як тая панщиночка
З села утікала.

Ой, летіла дика качка,
Сіла в очереті,
Ой, тікала панщиночка
Від панів в вереті...

Як тікала панщиночка,
Аж гори тряслися,
А за нею вражі ляшки:
– Панщино, вернися!

Ой, тікала панщиночка
Горами й лісами,

А за нею два ляшечки –
Оба з паличками.

Догонили панциночку
На залізнім мості:
– Ой, вернися, панциночко,
До нас на рік в гості!

– Доти я вам була винна,
Доти вам робила, –
Громада 'ня відправила –
Вступити м повинна!

Покидайте, мосце-пане,
Ту гербату пити,
Беріть ціпи й граблі в руки
Та йдіть молотити!

– Ми не вмієм молотити,
Наші жінки жати...
Мацу-мацу по кишнях –
Нема ся чо' взяти.

Доки були пани, пани –
Нагай за плечима,
А тепер в них білі воші
З чорними очима.

ПРО ПИЛИПКА

На високій полонинці ізродили рижки,
Та ци підем, пане брате, навесні в опришки?
А вробімо топірчики та з самої стали,
Та не кличмо ми нікого, лише ідем сами!
А вробімо топірчики із самої міді,
Єк підемо у опришки, не зазнаєм біди!

А що у тій Черногорі за вороні коні?
Ходім, брате, у опришки, чуєм за червоні!
Ой, учуєм за червоні в пана молодого,
Та єк би їх та узіти з двора головного?
– Ой, знаю я, пане брате, єк би їх узіти:
Молодого того пана до стіни прибити.
Ой, прибити руки, ноги, ще межи плечима,
Щоби він сі на нас дивив чорними очима.
Єк мут ровту избивати, за нами гонити,
Ми будемо з файнов любков мід-горілку пити!
Будут ровту избивати та мут нас шукати,
Ми будемо з файнов любков пити та гуляти.
Закувала зозулечка, закувала жовта,
Здогонила ледіників на Рокиті ровта.
Ішли наші ледіники та все гомоніли,
Єк учули за ровточку, вни си розлетіли.
Але ішли ледіники самі побратими,
Один упав у негоду, всі єго лишили.
Ой імили Пилипика за білі рученьки
Та узіли Пилипика до невольниченьки.
Ой замкнули Пилипика у зелізні свірні
Та узіли провадити до самої Надвірні.
А я собі поводжу воском на порозі,
Та ци правда, що імили Пилипка в дорозі?
Єк я собі поворожу на ярій пшеници,
Ци то правда, що губили Пилипка в темниці?
Вони єго та губили за топорец ясний,
А люди си дивували, єкий же він красний!
Ой, люди си дивували, єкий він хороший.
А пани си дивували, кільки в него гроший!
Не пас Пилип штири роки ні кози, ні вівці,
Лише прятав у табівку білі сороківці.
Ой, куєт ми зозулечка та коло Менчила,
Пилипкова співаночка уже си скінчила!

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

Григор'єв-Наш Н. Історія України в народних думах та піснях. Київ, 1918. 272 с.

Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості/упоряд., передм., прим. Н. Шумада. Київ : Веселка, 1989. 606 с.

Исторические песни малорусского народа / с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. Київ : Тип. М. П. Фрица, 1874–1875. Т.1–2.

Історичні пісні / упор. І. П. Березовський, М. С. Родіна, В. Г. Хоменко; Нотн. матеріал упоряд. А.І. Гуменюк. Київ : Наукова думка, 1963. 1066 с.

Літопис Української повстанської армії. Том 25 : Пісні УПА / зібрав і зредагував З. Лавришин. Торонто ; Львів : Вид-во «Літопис УПА», 1996–1997. 556 с.

Ревуцький Д. Українські думи та пісні історичні. Київ : Друкарня Товариства „ЧАС“, 1919. 300 с.

Сім пісень. Гостинець для вояків від «Союза визволення України». Відень, 1915. 16 с.

Стрілецькі пісні / упоряд., запис, вступ. ст., комент. та додат. О. М. Кузьменко. Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2005. 640 с.

Українські народні думи та історичні пісні / упорядн. Таланчук О. Київ : Веселка, 1990. 239 с.

Українські народні думи та історичні пісні / уклад.: П. Д. Павлій, М. С. Родіна, М. П. Стельмах ; ред. М. Т. Рильський, іл. М. Г. Дерегуса; АН УРСР, 1955. 700 с.

Ходили опришки / передм., упоряд., прим. та словн. І. Сенька. Ужгород : Карпати, 1983. 384 с.

ЛІТЕРАТУРА

Березовський І. П.; Родіна М. С.; Хоменко В. Г. Історичні пісні українського народу. Історичні пісні / упор. І. П. Березовський та ін., Київ : Наукова думка, 1963. С. 7–58.

Грица С. Й. Мелос української епіки. Київ : Наукова думка, 1979.

Костомаров М. І. Об историческом значении русской народной поэзии. *Слов'янська міфологія: Вибрані праці з фольклористики і літературознавства*. Київ : Либідь, 1994. С. 44–201.

Кузьменко О. Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність. Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2009. 296 с.

Мельник В. М. Історія Закарпаття в усних переказах та історичних піснях. Львів : вид-во Львів. ун-ту, 1970. 226 с.

Павленко І. Історичні пісні Запорожжя: регіональні особливості та шляхи розвитку. Запоріжжя : Тандем–У, 2003. 203 с.

Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880). Київ : Видавн. т-во «Криниця», 1918. 157 с.

ЛІРИЧНІ ЖАНРИ

Надзвичайно популярні серед народу ліричні пісні. Якщо в історичних на першому місці стоїть фабула, розповідь, то ліричні пісні розкривають переживання, емоції героя, події в них подаються через призму людських почуттів. Їх можна поділити на *пісні соціального змісту, пісні про кохання та сімейно-побутові*.

Серед пісень соціального змісту виділяються *козацькі пісні*. Їхня тематика і зміст дуже різноманітні: це й від'їзд козака до війська, прощання його з рідними та коханою дівчиною, втеча на Запоріжжя, походи та бої, повсякденний побут, загибель під час битви, урочисте поховання товаришами («Ой, у лузі при березі», «Гомін, гомін по діброві», «Зажурився соколенько» тощо). Образ козака-лицаря постає в ореолі героїської слави, у світлі любові до всього, що є святим у його житті – батьківщини, матері, коханої дівчини, товариства, природи, пісні: «Шабля – його хрест, перемога – його бог, а пісня є його молитвою... своїм іменем і серцем він ніс волю, і свідомість волі зробила з нього войовника і поета. Він є зразком творчого героя», – писав італійський професор Доменіко Чамполі. Символом козацької слави в піснях є червона китайка, червона калина, висока могила, яку насипали козакам.

Чумацькі пісні відобразили типове, самобутнє для суспільного життя України XV–XIX ст. явище чумакування, торгово-візничого промислу. Чумаки торгували переважно рибою та сіллю, за якими їздили на волах до берегів Чорного та Азовського морів. «Чумацькі пісні – свідчить український фольклорист, укладач першої збірки чумацьких пісень І. Рудченко, – нерідко розповідають про те, чого не в змозі висловити жоден старовинний фоліант. В них такою мірою яскраво й повно відбилися не

тільки дух чумацтва, але й склад його життя, з характером побуту, вдачі, звичаїв і обрядів, що ці пісні повинні стати ґрунтом при вивченні оригінальної постаті українського торговця»⁴⁴. Приклади таких пісень «Ой, поїхав чумак у дорогу», «Ой, горе тій чайці» та ін.

Пісні кріпаків розповідають про тяжку коженденну працю на поміщика, знущання осавула та інших панських посіпак над селянами, а згодом і про «знесення панщини», тобто відміну кріпацтва (1861 р.). У період активного розвитку капіталізму особливого поширення набули пісні про **бурлацтво** (мандрівних заробітчач), **наймитство**, **заробітчачство**. З другої половини XVIII ст. з'являються **солдатські** та **рекрутські пісні** і голосіння, в яких розповідається про рекрутський набір, тяжку солдатську службу, битви та війни, повернення додому або смерть, тут звучать антивоєнні мотиви: *Чужа кривця – не водиця, проливати не годиться*. Від'їзд селян з Галичини, Буковини і Закарпаття наприкінці XIX – на початку XX ст. став приводом до появи **пісень про еміграцію** («Ой, Канадо, Канадочко», «Ой, там на горі травка ся колише»). Пісні окремих циклів не творяться наново, а зазвичай актуалізують попередні твори, які постають на їхній основі. У XX столітті відбулася жанрова еволюція соціально-побутових пісень у стрілецькі та повстанські, що постали під час визвольних змагань українців, у більшості це авторські твори, що з часом фольклоризувалися, стали народними, закличними і маршевими, вони сповнені глибоким патріотизмом, подеколи сумними нотами.

Найбільшу частину українських побутових пісень становлять **пісні про кохання**. У них оспівано широку палітру людських переживань пов'язаних з коханням. За своєю художністю, проникненням у глибини людської душі, задушевністю, мелодійністю пісні про кохання сягають вершин світової поезії. Щирість, довірливість, радість кохання, гіркота вимушеної розлуки, туга за коханням, зрада – ось основні мотиви, що проймають ці пісні («Цвіте терен», «Одна гора високая», «Світи, світи, місяченьку, та й на мій перелаз»).

Пісні про родинне життя, як і пісні про кохання, склалися переважно жінками, у них часто йдеться про нещасливе одруження за нелюбом чи п'яницею, вони пройняті глибоким смутком, журбою. Тяжка доля заміжньої жінки протиставляється безтурботному життю дівчини до одруження («Чи я в лузі не калина була?», «Ой, полети, галко, де мій рідний

⁴⁴ Рудченко І.Я. Чумацкие народные песни. Киев: Тип. М. П. Фрица. 1874. С. 6.

батько»). Як і в календарній обрядовості у родинній позиціонуються цінності власного роду, сім'ї, що дають людині відчуття захищеності, приналежності до спільноти. З великим теплом і співчуттям змальовується у піснях безрадівне життя сироти, що порівнюється з билиною в полі, яку несе вітер. Складним було й становище удови, котрій, з одного боку, співчували, з іншого – через патріархальні упередження приписували здібності чарівництва. Сакральних рис набирає у співанках образ матері.

Упродовж віків народ створив велику масу *жартівливих, гумористичних і сатиричних пісень*, відомих далеко за межами України своєю дотепністю, їдкою іронією, іскристою веселістю, чудовими мелодіями. У них яскраво виявлялися характерні риси українського національного характеру – життєствердне світовідчуття, оптимістичний погляд на майбутнє. Ці пісні лягли в основу дотепних «Співомовок» Степана Руданського.

Здавна популярні в Україні коротенькі, задерикувато веселі, а часом смутні пісеньки, в яких дуже стисло, та zarazом влучно, зображується життя у всіх його виявах. *Коломийка* або *співанка, пісня-співанка, коротка пісня* – це невелика танцювальна, переважно дворядкова пісня, що складається з 14 складів, типова побудова вірша 4+4+6. Назву виводять від танцю (коло) або від назви міста Коломиї на Закарпатті, вони найбільш поширені на Західній Україні. Ритміка і мелодика коломийок є їхнім постійним організуючим стрижнем. Короткі коломийки складаються в цілі *в'язанки, разки, китиці, віночки*, тематично циклізуються з трьох-чотирьох чи більше строф за логічним змістом. Значну роль у коломийці відіграє імпровізація. Іван Франко назвав їх «розсипаним намистом з перлів», і наголосив, що «...вони складаються на широкий образ нашого сучасного народного життя, безмірно багатий деталями й кольорами, де бачимо сльози й радощі, і спочивки, турботи і забави, серйозні мислі й жарти нашого народу в різних його розверстуваннях, його сусідів, його соціальний стан, його життя громадське й індивідуальне від колиски до могили, його традиції і вірування, його громадські й етичні ідеали»⁴⁵.

Композиція народної лірики зумовлена її жанровою природою. Тут часто вживається форма *монологу* чи *діалогу*, що дозволяє передати

⁴⁵ І. Франко. Рецензія на збірник коломийок, упорядкований В. Гнатюком. *Літературно-науковий вісник*. Львів. 1906, Кн. 7. С. 503.

почуття, переживання героя. Значну роль у народних піснях відіграє *психологічний паралелізм*, один з найдавніших художніх засобів. Спершу подається картина природи, що намічає розвиток дії, створює певний ліричний настрій. І далі, на фоні природи, розкривається психологічна замальовка з людського життя. Образ природи, при зіставленні, стає образом внутрішнього морального стану людини, увиразнює її думки і відчуття. Наприклад: *зламати червону калину – силоміць видати заміж дівчину; явір похилився – козак зажурився; кричє чорний ворон – плаче молодий козак* та ін. У заперечному паралелізмі негується перша частина задля виокремлення другої: *То не хмари наступали, не дрібні дощі накрапали, як душа козацька молодецька із тілом розлучалася; Ой, то не зозуля, а рідная мати; Ой, то люди, не татари.*

Для української ліричної пісні характерні *порівняння*, в яких образ з царини природи має допоміжне, підсилююче значення. На відміну від епосу пісенні порівняння коротші, лаконічніші, вони складаються з одного-двох слів: *свекруха – як змія; дівчина – як мак, як пишна рожса; закохані – як пара голубів*. Багаті й різноманітні у народній ліриці й *образи-символи*, які сприяють типізації явищ, надають творам особливої виразності й емоційності. Символіка тут має загалом два відтінки: щастя і горя. Значного поширення набула символізація птахів, як створінь, що люблять волю, простір. Так, *сокіл, орел* є символом краси, мужності, відваги, *ворони* та *граки* – вісники смерті та біди: *Що в головах ворон кричє, а в ніженьках коник плаче*. Чимало й рослинних символів, тут і *рожса*, і *рута*, і *барвінок*, і *волошки*, і *хміль*, і *сон-трава*, *жито*, *пшениця*, *овес*. З дерев найчастіше зустрічається *калина*, *явір*, *дуб*, *верба*, *клен* та ін.

Одним із важливих засобів лірики є *метафора* – перенесення властивостей одного предмета на інший. Так опoетизовано втрачену волю: *Про ту волю козацькую, що була – зминула, тепер вона, як дитина, в повітку заснула*. Смерть воїна, козака, чумака зображується як вічний сон, як одруження. *Могила – дружина козака, його свати – чорні круки*. Поширена й так звана *формула неможливого* – згадка про подію нереальну, неможливу в природі: *Посій жито на камені, на зеленому рамені. Коли, мати, жито, зійде, син із війська прийде; Бодай же ти, козаченьку, тоді оженився, як у млині на камені кукіль уродився*. Зустрічаємо також чимало риторичних звертань, які створюють емоційну напругу (*Ой, матінко вишня, чи я у вас лишня; Ой, ви, орли, ви соколи, занесіть мя в чисте поле*). Особливе місце в ліричних піснях займають

епітети. Вони сприяють творенню художнього образу, підкреслюють найважливішу чи найістотнішу прикмету явища чи героя, надають твору поетичності. У процесі побутування епітети ніби зливаються з озвученими словами і стають *постійними*: *чорні брови, карі очі, синє море, тихий Дунай, біле тіло, сивий голуб, чисте поле, темна ніч* тощо. Без епітета не твориться жоден пісенний образ. Крім традиційних трапляються й *оказіональні* (рідковживані, ситуативні) епітети (*кривава розрада, вишнева розмова, скляна роса*). Широко вживаються в піснях *гіперболи*: *птахів як піску морського, як вівса в полі*. Зменшено-пестлива лексика, загальний ласкавий емоційний тон пісень нагадує колядки і щедрівки.

Народна пісня має своєрідну *ритміку*, що формується протягом тривалого часу. Текст пісень складався у нерозривному зв'язку із співом, тому велике значення у побутуванні цих творів має *мелодія*.

У коломийках типовими звертаннями та епітетами в регіоні є вирази: *чічка (квітка), солодятко, цимборики, майвеселий, майфайний, біла дівка, біла білявина, дівчина паранна, парадна, шугай, чугай, мамко солодейка, любко теперішній, любко стародавній* та ін. Різноманітні приспівки пов'язані з танцювальними властивостями коломийки, це такі як *ой, тадріта...тадріта, тадріта, шіда-рідидана, чічері, чічері, чим-бар, чим-бар, чимбарина гарна, ой, тудайна, товаришу, тудайна, тудайна, трилилили, мамонько, ея, гоя, гой!* тощо.

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВІ ПІСНІ

КОЗАЦЬКІ ПІСНІ

ЗАСВИСТАЛИ КОЗАЧЕНЬКИ В ПОХІД З ПОЛУНОЧІ

Засвіт встали козаченьки в похід з полуночі,
Заплакала Марусенька свої ясні очі.
– Не плач, не плач, Марусенько, не плач, не журися,
Та за свого миленького богу помолися.
Стоїть місяць над горою, а сонця немає, –
Мати сина в доріженьку слізною провоняла:
– Прощай, прощай мій синочку, та не забавляйся,
Через чотири неділеньки додому вертайся!

– Ой, рад би я, матусенько, скоріше вернуться,
Та вже щось мій вороненький в воротах спіткнувся.
Ой, Бог знає, коли вернуся, в якую годину,
Прийми ж мою Марусенку як рідну дитину.
Прийми її, матусенько, – всі в Божії волі,
Бо хто знає, чи жив вернусь, чи ляжу на полі?
– Ой, рада ж я Марусеньку за рідну прийняти,
Та чи буде ж вона мене, сину, шанувати?
– Ой, не плачте, не журіться, в тугу не вдавайтесь:
Заграв кінь мій вороненький – назад сподівайтесь.

ОЙ, ТРИ СЕСТРИ–ЖАЛІБНИЦІ

Ой, три сестри-жалібниці
У поход брата виряджали:
Що старшая сестра коня веде,
Найменшая з братом іде.
– Ой, ти, брате, брате, братику наш,
Та коли ж прийдеш в гості до нас?
– Набери, сестро, піску жменю
Та посій його на каменю.
Уставай, сестро, зіроньками,
Поливай пісок слізеньками.
Уставай, сестро, ранесенько,
Проривай пісок частесенько.
А коли пісок той зійде,
То тоді твій брат в гості прийде.
Ой, пішов пісок за водою,
Ой, пішов наш брат слободою.
Ой, пішов пісок за вітрами,
Та пішов наш брат городами.
Ой, нема з піску, нема сходу,
Нема братика із походу.
Ой, нема з піску, нема цвіту,
Та пішов наш брат по всім світу!

ОЙ, НА ГОРАХ СНІГИ ЛЕЖАТЬ

Ой, по горах сніги лежать,
По долинах води стоять,
А по шляхах маки цвітуть.
То ж не маки червоненькі –
То козаки молоденькі
Битим шляхом у Крим ідуть...
Гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває,
Мати сина прикликає:
– Вернись, сину, додомоньку,
Змию тобі головоньку.
– Ізмий, мамо, сама собі
Або моїй рідній сестрі.
Мене змиють дрібні дощі,
А розчешуть густі терни,
А висушить ясне сонце,
А розкуйдить буйний вітер!
– Вернись, синку, додомоньку,
Постелю тобі постелоньку.
– Стели, мати, сама собі
Або моїй рідній сестрі.
Я постелю сірячину,
А в головах кулачину,
А вкриюся калиновим листом,
Та не розстануся з товариством.
Доведеться, мамо
В степу ночувати,
Чорненькими кучерями
Степи устеляти,
Своїм білим тілом
Орлів годувати,
Червоною кров'ю
Річки напувати,

А жовтою костію
Мости вимощати!
Пішов козак співаючи,
Стара мати – ридаючи.

ЇХАВ КОЗАК НА ВІЙНОНЬКУ

Їхав козак на війноньку
– Прощай, – сказав, – дівчинонько.
Прощай, дівчино, чорнобривонько,
Їду в чужую сторононьку!
Прощай, дівчино, чорнобривонько,
Їду в чужую сторононьку!

Дай же, дівчино, хустину,
Може, у бою загину,
Темної ночі закриють очі,
Легше в могилі спочину!
Темної ночі закриють очі,
Легше в могилі спочину!

Дала дівчина хустину,
Козак у бою загинув,
Темної ночі закрили очі,
Вже він в могилі спочинув.
Темної ночі закрили очі,
Вже він в могилі спочинув.

Їхав козак на війноньку
– Прощай, – сказав, – дівчинонько.
Прощай, дівчино, чорнобривонько,
Їду в чужую сторононьку!
Прощай, дівчино, чорнобривонько,
Їду в чужую сторононьку!

ДЕ САВУР-МОГИЛА, ШИРОКА ДОЛИНА

Де Савур-могила, широка долина, сизий орел пролітає;
Славне військо, славне Запорізьке у похід виступає.

Де Савур-могила, широка долина, сизий орел пролітає;
Славне військо, славне Запорізьке, як мак процвітає.
У полі могила, широка долина, сизий орел пролітає;
Славне військо, славне Запорізьке, як золото сяє.
Ой, візьміть мене, превражі мурзаки⁴⁶, та виведіть на могилу:
Ой, нехай же я стану, подивлюся на свою Україну!
Ой, візьміть мене, превражі мурзаки, та виведіть на могилу:
Ой, нехай же я гляну, подивлюся, де я марно загину!

ТА НА БІДУ, НА ГОРЕ КОЗАК УРОДИВСЯ

Та на біду, на горе козак уродився,
В чистім полі, край дороги ляшкам знадобився.
У неділку рано тая славонька стала:
Взяли ляшки сіромаху, забили в кайдани.
Ой, на руки кайдани, а на ноги скрипці⁴⁷
Та й вкинули сіромаху у темну темницю.
Ой, на руки кайдани, а на ноги диби⁴⁸, –
Хотять ляшки сіромаху із світа згубити.
Ой, приїжджає жовнір, став його питати:
– Чи є в тебе, козаченьку, отець, рідна мати?
– Ой, є в мене родина – уся Україна, –
Доведеться сіромасі без виручки згинуть!
Ой, Великий Луг⁴⁹ – батько, а Січ – рідна мати, –
Доведеться сіромасі у неволі погибати!
Гей, ви мені не пани, а я вам не хлопець, –
Догадайтесь, вражі сини, що я – запорожець!
Ой, збиралися люди, молоді молодіці:
– Визволь, боже, сіромаху з темної темниці!

⁴⁶ Мурзак – зневажливе «татарин». Мурза – титул феодальної знаті у татар; прізвище, поширене серед українців і приазовських греків.

⁴⁷ Дерев'яні колодки, кайдани, що одягалися на ноги арештантів.

⁴⁸ Диби – те, що й скрипці.

⁴⁹ Історична назва XVI–XVIII ст. Дніпровських плавнів – зарослів очерету, осоки, інших рослин, що розмішувалися нижче від порогів і були зручним місцем для сховку і ведення воєнних дій запорожцями.

Прилинула Галя з чорними бровами,
Обійняла козаченька та й поцілувала.

Ой, прилинула друга – ся вже не така:
Ця обняла козаченька та й плакати стала.
– Ой, їв же я сласно⁵⁰, ходив я прекрасно,
Доведеться мені, молодому, погибать напрасно!
Ой, їв же я сласно та ще їсти буду, –
Таки ляшкам, сиnam вражим, повік не забуду!

ОЙ, ЗА ТЕМНИМИ ЛІСАМИ

Ой, за темними лісами
Лежить козак застрелений,
Лежить козак застрелений,
Ще й кров'ю обілляний.
Нема кому потужити,
По козаку подзвонити.
Дзвонять коні підковами,
А козаки шабельками,
Чорний ворон крилоньками,
А матінка – слізеньками.
Не плач, мати, не журися,
Бо вже твій син оженився:
Узяв собі царську дочку –
В чистім полі могилочку;
Узяв собі два музики –
В чистім полі два патики;
Узяв собі два бояри⁵¹ –
В чистім полі два явори;
Узяв собі чотири свати –
В чистім полі чотири чорні птахи;
Узяв собі дві світилки⁵² –

⁵⁰ Сласно – ласо, щедро.

⁵¹ Боярин – тут товариш молодого (нареченого), що є головним розпорядником весілля, шафер.

⁵² Світилка – дівчина, що виконує обряд тримання меча й свічки на весіллі.

В чистім полі дві кропивки.
На них сукні все зелені,
Вони смутні, невеселі.

ЧУМАЦЬКІ ПІСНІ

ГЕЙ, ІШЛИ НАШІ ЧУМАКИ⁵³ В ДОРОГУ

Гей, ішли наші чумаки в дорогу,
Ішли наші чумаки в дорогу.
Гей, в понеділок ярма паровали,
В понеділок ярма паровали.
Гей, у вівторок вози підчиняли,
У вівторок вози підчиняли.
Гей, а в середу воли годували,
А в середу воли годували.
Гей, а в четвер воли напували,
А в четвер воли напували.
Гей, а в п'ятницю з родом попрощались,
А в п'ятницю з родом попрощались.
Гей, а в суботу молилися Богу,
А в суботу молилися Богу,
Гей, а в неділю рушили в дорогу,
А в неділю рушили в дорогу.
Гей, а з неділі прийшли до перевозу,
А з неділі прийшли до перевозу.

ОЙ, МИЛІ СУСІДОНЬКИ

Ой, милі сусідоньки,
Не пускайте свої доньки,

⁵³ Є різні версії походження слова *чумак*. Від «чум» з тюркської в значенні великої дерев'яної чи шкіряної посудини для перевезення солі й риби. Або «чум» – ківш, певна міри рідини сипучих речовин. Іноді цю назву виводять зі слова «чума», хвороба, про яку нібито першими дізнавалися чумаки.

Щоб по полях не ходили,
Щоб чумаків не любили.
За чумаком горе жити,
Нічим борщу закришити,
Нема хліба ні кришинки,
Ані солі а дробинки,
А на дворі – ні шерстинки,
А на жерді – ні фантинки⁵⁴,
А в колисці – дві дитинки.
Чумак ходить по дорогах,
А ти, бідна, бідуй вдома.
Чумак ходить, чумакує,
А я бідна, та бідую.

ТА ЙДУТЬ ВОЛИ ДОРОГОЮ

Та йдуть воли дорогою, та все бедратії,
А за ними чумаченьки, та все жонатії;
Та йдуть воли дорогою, та все круторогі,
А за ними чумаченьки, та все чорноброві;
Та йдуть воли дорогою, та все половії⁵⁵
А за ними чумаченьки, та все молодії;
Та йдуть воли дорогою, бички невеличкі,
А за ними чумаченьки малі-невеличкі.
Воли ревуть, води не п'ють, дороженьку чують;
Ой, десь наші чумаченьки під Кримом ночують.
Ой, у степу край дорозі розсіяно жито –
Ой, десь того чумаченька під Кримом убито,
Зеленою оливою оченьки залито,
Червоною китайкою головоньку вкрито.
Молодая дівчинонька теє жито жала,
Та й підняла китаєчку, та й поцілувала.

⁵⁴ Фантинка – одежинка.

⁵⁵ Половий – світло-рудого кольору.

Бодай же ви, чумаченьки, у Крим не ходили,
Щоб ви своєму отцю й неньці жалю не робили.

ОЙ, З-ЗА ДОНУ, З-ЗА РІКИ

Ой, з-за Дону з-за ріки
Виходили чумаки –
Чорноморські козаки.
Не доходя Чорного яру, ставали,
Сірих волів розпрягали,
Спати лягали.
Де не взялася орда –
Порубала чумака.
Порубала, посікла
І у полон узяла.

КРІПАЦЬКІ, БУРЛАЦЬКІ, РЕКРУТСЬКІ ТА ІН. ПІСНІ

ДОБРЕ БУЛО НАШИМ БАТЬКАМ НА УКРАЇНІ ЖИТИ

Добре було нашим батькам на Україні жити,
Бо не знали наші батьки панщини робити.
Зразу були добрі пани, легкі на роботу:
Цілий тиждень собі роби, панові в суботу.
Як настали лихі пани, тяжкі на роботу, –
Цілий тиждень на панщині, толоку в суботу.
А в суботу на толоку, в неділю на варту.
– Ой дай мені, орендарю, горілки хоть квартиру!
Сів я собі коло столу та горілки пити,
А вже стали до церковки всі дзвони дзвонити.
А в неділю з полудня усі дзвони дзвонять,
Осаул із козаками на панщину гонять.
Зберемося, пане-брате, та й ходім до пана,
А вже би нас неділонька ось та не скарала.

Прийшли-бо ми перед пана, стали говорити...
Бере осавул з козаками по сто палок бити.

ОЙ, ЛЕТІЛА КАЧЕЧКА

Ой, летіла качечка,
В очереті впала,
Й у місяці феєвралі
Панщина пропала.
Пішла наша панщина
Крутими горами,
А за нею пани
Б'ють у барабани.
Пішла наша панщина
Аж гори тряслися,
А за нею пани:
– Панщино, вернися!
– Не вернуся, забарюся,
Нема мені часу,
Було б мене шанувати
Із першого разу.
Було б мене шанувать
Та й не катувати,
За собак не мірять
Та й не продавати.
Пішла наша бариня
Пшениченьку жати,
А за нею паничі
Колосся збирати.
Назбирали колосся
Повнії кармани...
Колись були пани,
Тепер шарлатани.

ЗАБІЛІЛИ СНІГИ

Забіліли сніги, забіліли білі,
Ще й дібровонька, та ще й дібровонька.
Заболіло тіло бурлацькеє біле,
Ще й головонька, та ще й головонька.
Ніхто не заплаче по білому тілу,
По бурлацькому, та й по бурлацькому:
Ні отець, ні мати, ні брат, ні сестриця,
Ні жінка його, та й ні жінка його.
Ой, тільки заплаче по білому тілу
Товариш його, та й товариш його.
Прости мене, брате, вірний товаришу,
Може я й умру, та й, може, умру.
Зроби мені, брате, вірний товаришу
З клен-древа труну, та й з клен-древа труну.
Поховай мене, брате, вірний товаришу
У вишневім саду, та й у вишневім саду.
У вишневім садочку на жовтім пісочку,
Під горобиною, та й під горобиною.
Рости, рости, древо, тонкеє, високе,
Кучерявеє, та й кучерявеє.
Та й розпусти гілля з верху до коріння,
Лист додолоньку, та й лист додолоньку.
Покрий тее тіло, бурлацькеє біле,
Ще й головоньку, та ще й головоньку.
А щоб тее тіло, бурлацькеє біле
Та й не чорніло, та й не чорніло;
Од ясного сонця, од буйного вітру
Та й не марніло, та й не марніло.

ОЙ, МАТІНКО-ЗІРКО

Ой, матінко-зірко,
Як у строку гірко:
Куди хилять, то й хилюся,
Бо я всіх боюся.

Ой матінко-зоре,
Яке в строку горе:
Ні доїсти, ні допити,
Ні сісти спочити!
Ой, матінко-вишня,
Чи я у вас лишня,
Що ви мене туди дали,
Де я непривишна?
Ой матінко-пава,
Тепер я пропала,
Що ви мене туди дали,
Де я не бувала.
Ой, матінко моя,
Тепер я не твоя,
Тепер я вже того пана,
Що задаток дано.
Ой, матінко моя,
Тепер я не твоя,
Хіба тоді твоя буду,
Як строку добуду.
Добре тобі, тату,
Задаточки брати!
Прийди, тату, подивися,
Як їх заробляти!
Ти думаєш, тату,
Що я тут паную?
Прийди, тату, подивися,
Як я тут горюю!
Ти думаєш, тату,
Що я тут не плачу?
За сльозами за дрібними
Стежечки не бачу!
Вийду я на гору,
Крикну я додому:
– Вари, мати, вечеряти
Та й на мою долю!
Варила, варила,

Небагато – трошки:
– Нема ж тобі, моя доню,
Ні миски, ні ложки!

В БЕРДИЧЕВІ СЛАВНІМ МІСТІ

В Бердичеві, славнім місті,
Звербували хлопців двісті.
А чим же їх вербували?
Злотих грошей дарували.
В Бердичеві, славнім місті,
Звербували хлопців двісті.
І конюхи, і писарі,
До уланів приставали.
– Пристань, Юрку, до вербунку,
Будеш їсти з маслом курку,
Будеш їсти, будеш пити,
Будеш як панок ходити.
Забудь тата, забудь маму,
А сам пристань до уланів!
Тепер маєш горювати,
Краще в війську панувати.
А в уланах дають гроші,
Будеш багатий, хороший.
Будеш їсти, будеш пити,
Будеш як панок ходити.
Будеш як панок ходити –
Довбешками воші бити.
І остроги⁵⁶ побіляні,
І чоботи ваксовані.
Кітель білий, ківер⁵⁷ чорний,
Хлопець гарний і моторний,
І штани гаптовані,

⁵⁶ Остроги – дерев'яні укріплення в російській державі. Острогами в Україні називали тюрми, в'язниці.

⁵⁷ Ківер – воєнний головий убір.

Самі пани прибирані.

НА ШИРОКІЙ ВУЛИЦІ

На широкій вулиці
Там збирались молодці,
Гей, гей, ох, ох, ох,
Там збирались молодці,
Стали раду радити,
Кого в рекрути брати:
– Ой, візьмімо, пане-брате,
У багатого мужика!
Багатий же мужик
Сина свого викупить.
На широкій вулиці,
Там збирались молодці,
Стали раду радити,
Кого в рекрути брати:
– Ой, візьмімо, пане-брате,
У бідної у вдови.
А бідная удова
Сина свого виплакала.
На широкій вулиці,
Там збирались молодці,
Стали раду радити,
Кого у рекрути брати:
– Ой, візьмемо, пане-брате,
Візьмем того молодця,
Що ні неньки, ні вітця,
Що ні неньки, ні вітця,
Нема кому журиться;
Ані брата, ні сестри –
Нема кому провести!

В НЕДІЛЮ РАНЕНЬКО ЗОЗУЛЯ КУВАЛА

В неділю раненько зозуля кувала,
Ой, то не зозуля, то рідная мати,
Ой, то не зозуля, то рідная мати,
Вона проводжала сина у солдати:
– Ой, сину мій, сину, іди, не барися,
Через три годочки додому вернися.
Через три годочки пише син листочка:
– Ой, мамо, мамусю, чужа стороночка.
Ой, якби ти знала, яке мені горе,
То ти б переплила через синє море.
За синєє море, за довгії ріки,
Ой, мамо, мамусю, пропав я навіки.
Ой, коли б ти знала, в якій я неволі,
То ти б передала горобчиком солі,
Горобчиком солі, синичкою хліба,
Ой, коли б ти знала, яка мені біда.
– Я ж думала, сину, тебе оженити,
А ти пішов, сину, у військо служити.
Я ж думала, сину, невістки діждати,
А ти пішов, сину, у військо страждати.
Я ж думала, сину, що то ворон криче,
А то за тобою дівчинонька плаче.
Я ж думала, сину, що то скрипка грає,
А то за тобою дівчина вмирає.

ЧОРНА РІЛЛЯ ЗАОРАНА

Чорна рілля заорана, гей, гей!
Чорна рілля заорана
І кулями засіяна, гей, гей!
І кулями засіяна.
Білим тілом зволочена
І кровію сполочена.
Вітер віє по долині,
Лежить вояк на купині.
Накрив очі китайкою,

Китайкою червоною.
Ані труни, ані ями,
Ані вітця, ані мами.
Ані йому задзвонити,
Ані йому затужити.
Дзвонять коні копитами,
А вояки острогами.
Летить ворон з чужих сторон,
На могилу усідає,
Очі йому випиває,
Ходить мати, гукаючи,
Свого сина питаючи.
Ой, я твого сина знаю,
Бо я з його попас маю.
– Скажи мені, ворон милий,
Чи мій синок іще білий?
Чи ще оченьки ясенькі,
А чи уста рум'явенькі?
– Вже його уста синенькі,
Його личко вже чорненьке,
Я по личку присідаю,
Очі йому випиваю.

ЕЙ, ПОЙДУ Я В ПОЛОНИНУ ВОВЦИ ЗИМОВАТИ

Ей, поїду я в полонину вовци зимовати,
Ці не будеш, моя рибко, за мнов бановати?
Ей, пошов я в полонину сінечко косити,
Пришли мене добрі люде в катуни імити.
Єдан каже: – Побратиме. Другій каже: – Куме!
Третій мені по под плечи мотузище суне;
А я собі, бідний, гадав, ож сіно докошу,
Дали мені карабин, най я тото ношу.
Карабине, карабине, ой на мою душу,
Цілий рок єм полевав, носити тя мушу!

ЗАДЗВОНИЛИ КЛЮЧІ В НОЧІ ПОВЕРХ МОРЯ ЙДУЧИ

Задзвонили ключі в ночі поверх моря йдучи,
Заплакали кучерики до Відня ідучи, –
– Ой, не плачте, кучерики, туди вам дорога,
Каміннячком мурована до самого Львова.
Каміннячком мурована, мости споряджені
Звідси йдете з кучерими, відтив пострижені.
Ой цісарю, цісаріку, за що нас вербуєш?
Забрав Москаль магазини, чим нас погодуєш?
Буду я вас годувати вівсьинов половов,
Та буду вас виряджати цісарсков дорогов.
І шось тота половочка гірка, не солодка,
І шось тота доріженька довга, не коротка.
І шось тота половочка гіркая, гіркая,
І шось тота у цісаря та служба тяжкая.

ЖІНКО МОЯ ДОРОГАЯ, ЩО БУДЕМ РОБИТИ

– Жінко моя дорогая, що будем робити,
Я загадав йти в Канаду, а тебе лишити.
– Не йди, мужу, до Канади, не йди бідувати,
Мені тяжко самісінькій дітей годувати.
Ой, пішов я до Кіцманя, не послухав жінки,
Таки собі вибираю та й пас до мандрівки.
– Прощайте, добрі люди, і ти руський краю,
Бо іду я до Канади, тебе покидаю.
Як ішов я поза селом, низенька вклонився:
– Прощайте, люди добрі, може з ким сварився...
В нашім краї і сонечко так гарно сіяє,
А в Канаді білі сніги до сонця сягають.
Бо наш край, ой, рідний край, то гай зелененький,
А в Канаді сніги-льоди й вітер холодненький.
Ой, Канадо, Канадочко, яка ти зрадлива,
Не одного господаря з торбами пустила.
Ой, прощайте, люди добрі, і ти, Манітоба,

У Канаді живуть люди, як тая худоба.

В ВІННІПЕГУ ДОРОЖЕНЬКА КОВБОЧКАМИ ВБИТА

В Вінніпегу дороженька ковбочками вбита,
А мав же я Великодні дуже сумні света.

Коли море не глибоке та й фалі не били,
Були би-м си, рідні браття, на света сходили.

– Ти гадаєш, моя жінко, що я тут вже паном,
А то мороз сорок гратів, я вкрився кафтаном.

Ти гадаєш, моя жінко, що я тут паную,
А то мороз сорок гратів, я в гарі ночую.

РОДИННО-ПОБУТОВІ ПІСНІ

ПІСНІ КОХАННЯ

У САДОЧКУ СЛИВОВОМУ

А в садочку сливовому
Впала згори сливка.
– Ой, чи вийде, чи не вийде
Моя чорнобривка?
А в садочку грушевому
Впала згори грушка.
– Ой, чи вийде, чи не вийде
Моя щебетушка?
А в садочку яблуневім
Впало згори яблуко.
– Ой, чи вийде, чи не вийде
Моє солодытко?

ОЙ, У ПОЛІ ТРИ КРИНИЧЕНЬКИ

Ой, у полі три криниченьки,
Любив козак три дівчиноньки:
Чорнявую ще й білявую,
Третю руду, препоганую.
– Що чорняву від душі люблю,
З білявою залицяюся,
А з рудою, препоганою,
Мабуть піду розпрощаюся.
– Чи ж я тобі та й не казала
Як стояли під криницею:
Не їдь, милий, та й у Крим по сіль
Бо застанеш молодичею.

– Любив я тебе дівчиною,
Любить буду молодичею,
Та ще й того дочекаюся,
Поки станеш удовичею.
Ой, не всі тії та сади цвітуть,
Що весною розвиваються.
Не всі тії та й вінчаються,
Що любляться та кохаються.
Половина тих садів цвіте,
Половина осипається.
Одна пара та й вінчається,
А другая розлучається.

ЧЕРВОНА КАЛИНА

Червона калина
Білим цвітом цвіла,
Через тебе, козаче,
Мене мати біла.
Біла мене мати

Березовим прутом
Щоби я не стояла
З молодим рекрутом.
А я собі стояла,
Аж півні запіли,
На двері воду лляла,
Що би не скрипіли.
А мати не спала
Та все теє чула,
Та мене не сварила,
Сама такою була.

ОЙ, ЧОМ НЕ ПРИЙШОВ

– Ой, чом не не прийшов,
Як місяць зійшов,
Як я тебе ждала? –
Чи коня не мав,
Чи стежки не знав,
Чи мати не пускала?
І коня я мав,
І стежку я знав,
І мати пускала, –
Найменша сестра,
Бодай не зросла,
Сідельце сховала.
Найстарша сестра
Сідельце знайшла,
Коня осідлала.
– Ой, їдь, братику,
До дівчиноньки,
Яка тебе ждала.

КОЗАК ОДІДЖАЄ

Козак од'їжджає,
Дівчинонька плаче:
– Куди їдеш, козаче?
Козаче соколю,
Візьми мене із собою
На Україну далеку.
– Чистьохонько мила,
Що будеш робила
На Україні далекій?
– Буду хустки прати,
Зеленого жита жати
На Україні далекій.
– Дівчинонько мила,
Що будеш ти їсти
На Україні далекій?
– Сухарі з водою,
Аби, серце, із тобою
На Україні далекій.
– Дівчинонько мила,
Де будеш ти спати
На Україні далекій?
– В степу під вербою,
Аби, серце, із тобою
На Україні далекій.

ОЙ, ЧИЙ ТО КІНЬ СТОЇТЬ

Ой, чий то кінь стоїть,
Що сива гривонька.
Сподобалась мені
Молода дівчинонька.

Не так та дівчина,
Як біле личенько.
Подай же, дівчино,
Подай же, гарная

На коня рученьку.

Дівчина підійшла,
Рученьку подала:
– Бодай же я була
Кохання не знала.

Кохання-кохання
З вечора до рання:
Як сонечко зійде
Кохання відійде.

ДОЩИК, ДОЩИК

Дощик, дощик
Капає дрібненько:
Я ж думала, я ж думала,
Запорожець, ненько.
Коли б знала, коли б знала,
Відкіль виглядати,
То б найняла, заставила
Стежку промітати.
Аж він іде, аж він іде,
Ступає дрібненько, –
То ж то милий, то ж то любий,
Дивітеся, ненько!
Дощик, дощик
Аж із стріхи капотить, –
Розсердився мій миленький,
Аж ногами тупотить.
Розсердився, розгнівався
Мій милий на мене,
А як гляне – серце в'яне,
І в нього, і в мене.

ОЙ, У ПОЛІ ТРИ КРИНИЧЕНЬКИ

Ой, у полі три криниченьки,
Любив козак три дівчиноньки:
Чорнявую ще й білявую,
Третю руду, препоганую.

Що чорняву від душі люблю,
З білявою залицяюся,
А з рудою, препоганою,
Мабуть піду розпрощаюся |

Чи ж я тобі тай не казала
Як стояли під криницею:
– Не їдь, милий, тай у Крим по сіль
Бо застанеш молодицею.

Любив я тебе дівчиною,
Любить буду молодицею,
Та ще й того дочекаюся,
Поки станеш удовицею.

Ой, не всіі ті сади цвітуть,
Що весною розвиваються.
Не всі тій тай вінчаються,
Що любляться та кохаються.

Половина тих садів цвіте,
Половина осипається.
Одна пара тай вінчається,
А другая розлучається.

ОЙ, ГЛИБОКИЙ КОЛОДЯЗЮ

Ой, глибокий колодязю
Золотії ключі
А вже ж мені докучило
В світі горюючи.

Ой, глибокий колодязю
Боюсь, щоб не впасти
Полюбила пройдисвіта
Прийдеться пропасти.

Ой, глибокий колодязю
Боюсь, щоб не впала
Полюбила пройдисвіта
Та й навіки пропала.

НАД МОЄЮ ГОЛОВОЮ

Над моєю головою чорна хмара стала
А на мене, молодую, поговір та слава!
Ой, я тую чорну хмару крилом розмахаяю,
Перебуду сей поговір, перебуду й славу!
Хоч я сюю перебуду, другу набуду,
А таки я, молодая, без слави не буду.
Ой, не піде дрібен дощик без тучі, без грому;
Ой, не вийде дівка заміж та й без поговору.
Натучиться, нагримиться – дрібен дощик піде.
Судіть, судіть, воріженьки – дівка заміж піде.
Судіть, судіть, воріженьки, а я не боюся:
З ким люблюся – ізійдуся, не наговорюся.
Судіть, судіть, воріженьки, – судила б вас трясця!
А моєму миленькому пошли, боже, щастя!
Пошли, боже, йому щастя, ще й добру годину,
Що він мене пригортає, як мати дитину.

ЇХАВ, МАТИ, КОЗАК МОЛОДЕНЬКИЙ

– Їхав, мати, козак молоденький,
Здійняв з мене вінок рутвяненький,
Й накинув серпанок тоненький.
Ой, тепер же я ні жінка, ні дівка,
Тепер же я, молоденька, поговірка.
Тепер же я од роду проклята,

Тепер же я од батька прогната,
Тепер же я в лузі не калина,
Тепер же я в батька не дитина.
Тепер же я у саду не вишня,
Тепер же я у батька не пишна,
Тепер же я в полі не криниця,
Тепер же я в брата не сестриця.

ПО САДОЧКУ ХОДЖУ

По садочку ходжу, кониченька воджу,
Через свою неньку неженатий ходжу.

Через рідну неньку і ріднії сестри,
Не могу кохану додому привести.

Доле моя, доле, що маю діяти,
Тільки тебе одну буду вік кохати.

По садочку ходжу, кониченька воджу,
Через свою неньку неженатий ходжу.

РОЗПРЯГАЙТЕ, ХЛОПЦІ, КОНІ

Розпрягайте, хлопці, коні,
Та й лягайте спочивать.
А я піду в сад зелений,
В сад криниченьку копать.
Копав, копав криниченьку,
У вишневому саду.
Чи не вийде дівчинонька
Рано-вранці по воду?
Вийшла, вийшла дівчинонька
В сад вишневий воду брать,
А за нею козаченько
Веде коня напувать.
Просив, просив відеречко –

Вона йому не дала.
Дарив, дарив з руки перстень –
Вона його не взяла.
– Знаю, знаю, дівчинонько,
Чим я тебе розгнівив:
Що я вчора ізвечора
Із другою говорив.
Вона ростом невеличка,
Ще й літами молода.
Руса коса до пояса,
В косі стрічка голуба.

ПІСНІ ПРО РОДИННЕ ЖИТТЯ

МАЛА МАТИ ОДНУ ДОЧКУ

Мала мати одну дочку
Та й купала у медочку.

Та й купала-поливала,
Щастя-долі не вгадала.

Щастя-долі не вгадала,
За п'яниченьку оддала.

П'є п'яниця, п'є, гуляє,
Йде додому, – б'є та й лас.

– Ой, я буду мандрувати,
Лиху долю покидати!

– Ой, не роби та сваволі,
Не покидай свої долі!

Як в калини білі квіти,
Так у тебе дрібні діти!

ЛЕДАЧА НЕВІСТКА, ЛЕДАЧА

Ледача невістка, ледача
Та й до роботи не вдача!
Як приїхав миленький з поля,
Стоїть миленька біля порога.

– Ой, що ж ти, миленька, така,
Як водиченька мутная?
– Підожди, миленький, розкажу:
Я твоїй матусі не вгоджу:

Помию ніженьки у лузі –
Вона помаже в калюжі.
Помию ніженьки у милі –
Вона помаже у глині.

Помажу чобітки – не вбує,
Вона до мене гордує.
Постелю постільку – не ляже,
Ще моєму серденьку докаже:

– Ледача невістка, ледача
Та й до роботи не вдача.
Не вміє ділечка робити,
Мені старенькій годити!

ЧИ Я В ЛУЗІ НЕ КАЛИНА БУЛА

Чи я в лузі не калина була,
Чи я в лузі не червона була?
Чи я в полі не травиця була,
Чи я в полі не зелена росла?
Взяли ж мене покосили

І на сіно посушили!
Така доля моя!
Гірка доля моя!
Чи я в полі не пшениця була,
Чи я в полі не зерниста була?
Взяли ж мене та й пожали
І в снопики пов'язали –
Така доля моя!
Гірка доля моя!
Чи я в батька не дитина була,
Чи я в батька не кохана була?
Взяли ж мене повінчали
І світ мені зав'язали –
Така доля моя!
Гірка доля моя!
Чи не було річеньки утопитися,
Чи не було кращого полюбитися?
Були річки – повсихали,
Були кращі – повмирили.
Така доля моя!
Гірка доля моя!

НАЛЕТІЛИ ЖУРАВЛІ

Налетіли журавлі,
Налетіли журавлі,
Сіли-впали на ріллі,
Сіли-впали на ріллі.
Де журавка ходила,
Де журавка ходила,
Там пшениця вродила,
Там пшеничка вродила.
Де журавель походив,
Де журавель походив,
То там кукіль уродив,
То там кукіль уродив.

Краща жінка – первая,
Краща жінка – первая
Аніж тая другая,
Аніж тая другая.

Що з первою діток мав,
То з другою розігнав.

Ходить батько по лану,
Ходить батько по лану,
Кличе, діти, додому,
Кличе, діти, додому.

Ідїть, дітки, додому,
Ідїть, діти, додому,
Не буде вам розгону,
Не буде вам розгону.

Живіть, тату, тепер сам,
Живіть, тату, тепер сам,
Як молоду жінку взяв,
Як молоду жінку взяв.

А ми будем служити,
А ми будем служити,
Чужим батькам годити,
Чужим батькам годити.

А ми будем зароблять,
А ми будем зароблять,
Та матінку поминать,
Та матінку поминать.

СИРІТКА

Та дивная година
На світі настала,
Не одна сирітка
Од матінки стала.

Забриніли гори,
Зашуміли ріки,

Та померла мати,
Зосталися діти.

Отець собі знайде –
Буде в парі жити,
Нещасні сироти –
По світу блудити.

Ой, пішла сирітка,
Ні своєї хати:
Куди ж йдеш сирітко?
Матінки шукати.

Ой, вернись, сирітко,
Бо далеко зайдеш,
Своєї матусі
Довіку не знайдеш.

ОЙ, З-ЗА ГОРИ КАМ'ЯНОЇ

Ой, з-за гори кам'яної
Голуби літають.
Не зазнав я розкошоньки –
Вже літа минають.

Запрягайте воли сірі,
Коні воронії,
Доганяйте літа мої,
Літа молодії.

Ой, догнали літа мої
На кленовім мості:
– Гей, вертайтесь, літа мої,
До мене хоч в гості!

– Не вернемось, не вернемось –
Не маєм до кого:

То було б нас шанувати,
Як здоров'я свого!

Ідуть літа мої
День за днями, літа за літами.
Літа ж мої молодії
Жаль мені за вами.

КОЛИСКОВІ ПІСНІ

ОЙ, НУ, ЛЮЛІ, КОТІВ ДВА

Ой, ну, люлі, котів два,
Сіренькіі обидва.
Ой, ти, коту-рябку,
Та вимети хатку;
Ой, ти, коте сірий,
Та вимети сіни;
Коте волохатий,
Не ходи біля хати,
А йди, коте, в хатку
Качати дитятко,
Бо у нас дитя маленьке,
Воно спати раденьке.

ОЙ, ХОДИТЬ СОН КОЛО ВІКОН

Ой, ходить сон коло вікон,
А дрімота коло плота.
Питається сон дрімоти:
– Де ж ми будем ночувати?
– Де хатина тепленька,
Де дитина маленька.
Там ми будем ночувати,
Мале дитя колихати.

Там ми будем спочивати
І дитину присипляти.
Щоб виросло, не змарніло,
Щоб тяженько не хворіло,
Сили й розуму набралось,
Своїх батьків потішало.

ОЙ, НУ, ЛЮЛІ

Ой, лю-люлі, люлі-люлі,
Налетіли гулі,
Налетіли гулі,
Та й сіли на люлі.

Стали думать-гадать,
Чим дитятко годувать:
Чи бублечком, чи медком,
А чи солодким молочком.

Ми бублечка купим,
Ай медочок влупим,
Ай кашки наварим,
Ай молочка зпарим.

Колисочка рип-рип,
А дитинка спить-спить,
Колисочка перестала,
А дитиночка устала.

ХОДИТЬ СОНКО ПО ВУЛИЦІ

Ходить сонко по вулиці,
Носить спання в рукавиці,
Ходить дітей присипляє,
Сни чудесні насилає.

Ходи, сонко, сюди до нас,
Буде тобі добре у нас.

У нас хата тепленькая
І дитина маленькая.

Ходить сонко по вулиці,
Носить спання в рукавиці...

ЖАРТІВЛИВІ ПІСНІ

ОЙ, ПІД ВИШНЕЮ

Ой, під вишнею,
Під черешнею
Стояв старий з молодою,
Як із ягодою.
І просилася,
І молилася:
– Пусти мене, старий діду,
На вулицю погулять!

– Ой, і сам не піду,
І тебе не пущу,
Бо ти мене, старенького,
Та й покинеш на біду.

Куплю тобі хатку,
Іще сіножатку,
І ставок, і млинок,
І вишневенький садок!

– Ой, не хочу хатки,
Ані сіножатки,
Ні ставка, ні млинка,
Ні вишневого садка!

Ой, ти, старий дідуган,
Ізогнувся, як дуга,
А я молоденька,
Гуляти раденька!

Ой, ізгиньте, пропадіте,
Всі старії кості,
Не сушіте, не крушіте
Мої молодості!

Ти в запічку: кахи-кахи,
Я з молодим: хихи-хихи.
Ой, ти все спиш, а я плачу,
Тільки літа марно трачу!

ДІД РУДИЙ, БАБА РУДА

Дід рудий, баба руда,
Батько рудий, мати руда,
Сам рудий, руду взяв,
Бо рудую сподобав.
І руді музики грали,
І всі руді танцювали,
І дитятко маленьке –
І те трошки руденьке.

СІЯВ МУЖИК ПРОСО

Сіяв мужик просо,
Жінка каже – мак!
Ой, так, чи не так,
Нехай буде з проса мак!
Зловив мужик рибу,
Жінка каже – рак!
Ой, так чи не так,
Нехай буде з риби рак.

Зловив мужик сойку,
Жінка каже – шпак!
Ой, так, чи не так,
Нехай буде з сойки шпак!

Купив мужик чепець,
Жінка каже – сак!
Ой, так, чи не так,
Нехай буде з чепця сак!

Купив мужик штани,
Жінка каже – фрак!
Ой, так, чи не так,
Нехай буде з штанів фрак!

ОЙ, ТА НА ТОВЧКУ, НА БАЗАРІ

Ой, там, на товчку, на базарі,
Жінки чоловіків продавали.
Як прийдеться до ладу,
То я свого поведу та й продам.

Із лик мотузок ізсукала,
Взяла свого милого залигала
Та й повела на базар,
До терниці⁵⁸ прив'язала.

Як наїхало торгувальниць,
Як наїхало купувальниць.
Стали думать і гадать,
Що за цього мужа дати.
А за цього мужа треба дати:
Сорок коней вороних
Ще й сто рублів золотих.

⁵⁸ Терниця – ручне знаряддя, призначене для м'яття льону або конопель.

Ой, стала я, подумала:
З кіньми треба возиться,
А з грошима носиться,
А мій милий, чорнобривий,
До роботи не лінивий,
Він для мене знадобиться.

Він насіє, наоре
Ні для кого, для мене,
Ти, мій милий, серденько,
Пожалію я тебе.

ЗАСПІВАЙМО ПІСНЮ ВЕСЕЛЕНЬКУ

Заспіваймо пісню веселеньку
Про сусідку молоденьку,
Про сусідку заспіваймо,
Серце наше звеселяймо!

Ой, сусідко, сусідко, сусідко,
Позич мені решітку, решітку:
Я си муки потрясу, потрясу,
Завтра вранці принесу, принесу.
Заспіваймо пісню веселеньку
Про венгерку молоденьку,
Про венгерку заспіваймо,
Серце наше звеселяймо!

Ой венгерко, венгерко, венгерко,
Позич мені люстерко, люстерко:
Я си вуса підкручу, підкручу,
Завтра вранці доручу, доручу.
Заспіваймо пісню веселеньку,
Про жіночку молоденьку,
Про жіночку заспіваймо,

Серце наше звеселяймо!

Маю жінку молоду, молоду,
Не пуцу її по воду, по воду:
Могла би ся втопити, втопити,
Мусив би ся женити, женити.

Заспіваймо пісню веселеньку
Про мандрівця молодого,
Про мандрівця заспіваймо,
Серце наше звеселяймо!

Ой, дівчино, не вір ми, не вір ми,
Бо я хлопець мандрівний, мандрівний:
Я мандрую тут і там, тут і там,
Подобаюсь дівчатам, дівчатам.

УДОВИЦЮ Я ЛЮБИВ

Удовицю я любив,
Подарунки їй носив:
Носив сало, носив свічки,
Носив м'ясо, носив стрічки,
Носив гречку, черевички,
Носив просо, носив мак
Ось було як! Ось було як!

Носив жито і пшеницю,
Кукурудзу, чечевицю,
Поросята і качата,
І курчата і гусята,
Носив таки грошенята
За чорнії бровенята –
Ось було як! Ось було як!
А раз таке теля припер,
Доки допер – трохи-м не вмер
А вона ж мені змінила

І панича полюбила
Та хоч би вже було за що,
А то там таке ледащо,
Що тільки «тьфу!»
Що тільки «тьфу!»

А тепер я кричатиму,
На все село гукатиму:
Віддай сало, віддай свічки,
Віддай м'ясо, віддай стрічки,
Віддай гречку, черевички,
Віддай просо, віддай мак! –
Ось тобі як! Ось тобі як!

Віддай жито і пшеницю,
Кукурудзу, чечевицю,
Поросята і качата,
І курчата і гусята!
Віддай мені все, що з'їла,
Віддай мені усе ціле!
Ось тобі шо! Ось тобі шо!

ЧОРНА КУРА

Як ішов я з Дебречина додому,
Зайшла мені чорна кура дорогу.

Іди, іди, чорна кура, додому,
Не заважай, не заважай по дорозі нікому.

Іди, іди, чорна кура, додому,
Не заважай, не заважай по дорозі нікому.

Як ішов я з Дебречина до Хусту,
Знайшов лем я вишиваную хустку.

Ой, чи мила, чи не мила ю шила,
Лем би она, лем би она вишиваною била.

Ой, чи мила, чи не мила ю шила,
Лем би она, лем би она вишиваною била.

Як ішов я з Дебречина додому,
Зайшла мені чорна кура дорогу.

Іди, іди, чорна кура, додому,
Не заважай, не заважай по дорозі нікому.

КОЛОМИЙКИ

Нема співу на тім світі
Як та коломийка.
Она душу вириває
Із мого серденька
Як я оту коломийку
Почую, почую.
Через оту коломийку
Дома не ночую.

Коломийки заспівати, коломийки грати:
Але ж бо то коломийки добре танцювати!
Ой, ходжу я при Дунаю та й так си думаю:
Нема кращих співаночок, як у нашім краю!
Ой, нема ж то, ой, нема ж то, як руська країна:
Там співає коломийки кожная дівчина!
Руська наша коломийка, хоч вона дрібненька,
Вона мила, а все щира, мені солоденька.
Як я візьму коломийку співати, співати:
Затужиш ти і заплачеш, та й станеш гадати
Нема танцю на всім світі, як та коломийка:
Вона душу вириває із мого серденька.
Як заграю, заспіваю – туга іще зає,

Бо то наша коломийка таку силу має.
Гуляймо си, браття милі, гуляймо, гуляймо:
Завтра рано удосвіта до праці ставаймо!
А хто вміє заспівати, той вміє робити:
Ой, тому сі любо, мило в очі подивити.
Мої любі співаночки, де ж я вас подіну?
У городі коло стежки з рутою посію.
Співаночки, гуляночки, мої складаночки,
Скільки я вас наскладала коло матіночки!
Ой, не того я співаю, та що гаразд маю,
Але того я співаю, біду забуваю.

В переході води нема, бо випили воли;
Для сироти правди нема на сьвітї николи.
Пізно лягла, рано встає, кутає, хлипає,
До полудня без обіду їсти виглядає.
Отворіт си, райські двері, най сирота вйде,
Там три слові заговорит, назад собі піде.
Отворіт чи, райські двері, отворіт си, раю,
Най сирота умираю, бо правди не знаю.

Ой, смійтеся, дівчаточка, та й ви, молодиці,
Посіяв я файку жита, а цибух пшениці.
На припічку молотив, у запічку віяв,
Під припічком наорав, пшениці насіяв.

Ой, Іван-подолян ходив з посторонком,
Вперезався комишем, підпирився ворком.
Тримав став на печі, черпав воду саком,
Ловив рибу грабельками, стріляв птахи маком.
Як ся став запалив, риби погоріли,
Попалені щупаки до лісу летіли.

Ой, дівчино, дівчинонько, вмієш ся пишити,
А не вмієш до сорочки рукава пришити.
– Ой, ти, білява, білявино, чого така біла?
– Бо на мені пудерику до півтора кіла.

Ой, ішов я з вечорниць та попід городи,
Замотався в гарбузи та й наробив шкоди.
Як зачали старі баби кочергами гнати,
То я мусив гачі дерти, гарбузи латати.
Утікав я од Параски через перелазки,
Якась біда ударила по штанах три разки.
А я кричу: – Гвалту, люди, чого біда хоче? –
А по мені четвертий раз: – Не ходи поночі!

Як ішов я через село, курка мене вздріла,
Якби не та паличенька, була б мене з'їла.

Гей, скрипочка би не грала, якби не той смичок,
Не була би жінка бита, якби не язичок.
Та журюся, хлоп молодий, що ми жона схудне:
Доки зварить дещо їсти, то уже полудне.

Ой, мала я миленького, ой, мала я, мала,
Поставила на ворота, та й ворона вкрала.
Ой, мала я хлопця, ой, хлопця Андруха,
Посадила над водою, та й украла муха.

Роботящий легінище, нема що казати:
До півночі за дівками, до полудня – спати.

Егей, файна дівка, файна, шкода, що лінива:
Штири днини горшки мокли, а п'ятої мила.

Та чотири легіники сіно обертали,
Миша в сіні шелеснула – вони повтікали.

Ой, скажіте, добрі люди, чим Андрій хворіє:
На роботі – замерзає, коло миски – пріє.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

Врабель М. А. Угро-руски народны співанки. Т. I. Співанки Марамарошки. Будапешт : печатня Общества Франклин, 1901. 324 с.

Годинка А. Пісні наших предків / підг. текстів Ю. Туряниці, І. Удварі, А. Арпи. Будапешт ; Ужгород : Інтермікс, 1993. 167 с.

Дитячий фольклор. Колискові пісні та забавлянки / упоряд. Г. В. Довженок. Київ : Наукова думка, 1984. 471 с.

Єфремова Л. О. Частотний каталог українського пісенного фольклору. В трьох частинах. Київ, 2009.

Жартівливі пісні : Родинно-побутові / упоряд. О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. Київ : Наукова думка, 1967. 801 с.

Закувала зозуленька: антологія української народнопоетичної творчості. Київ : Веселка, 1998. 510 с.

Козацькі пісні: укр. народ. пісні: нотне видання / упоряд. Н. Г. Полякова. Київ : Музична Україна, 1991. 149 с.

Коломийки. Т. I–III / зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник*. 1905. Т. 17. 259 с. ; 1906. Т. 18. 315 с. ; 1907. Т. 19. 254 с.

Коломийки / упоряд. та вступ ст. Н. Шумади. Київ : Музична Україна, 1973. 440 с.

Народні пісні в записах Івана Франка. Львів : Каменяр, 1966. 428 с.

Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким. Москва : Университетская типография, 1878. Т. I–III.

Пісні Явдохи Зуїхи / запис. Гнат Танцюра. Київ : Наукова думка, 1965. 812 с. 484.

Пісні кохання / упоряд., авт. вст. ст. та прим. О. Дей. Київ : Дніпро, 1986. 366 с.

Пісні родинного життя / упоряд., авт. вст. ст. та приміт. Г. В. Довженок. Київ : Дніпро, 1988. 359 с.

Рекрутські та солдатські пісні / упоряд. А. Л. Іоаніді, О. А. Правдюк. Київ : Наукова думка, 1974. 628 с.

Рудченко И. Чумацкие народные песни. Киев : Тип. М. П. Фрица, 1874. 257 с.

Соціально-побутові пісні / упоряд, вст. ст. прим. О. М. Хмільевської. Київ : Дніпро, 1985. 331 с.

Сумцов Н. Ф. Очерки Истории Южно русских апокрифических сказаний и песенъ. Кіивъ, 1888. 161 с.

Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-Русскій край, снаряженной ИРГО. Юго-Западный отдѣль. Матеріалы и

изследования собранья д. чл. П. П. Чубинскимъ. Санкт-Петербург : В типографии В. Безобразова и К°, 1872. Т. 1. 224 с. ; репринт. вид. В 7-и т. / Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського : Т. 4. 798 с. ; 2011. Т. 5. 1242 с. ; 2011. Т. 6. 432 с.

Туряниця Ю. Мирно жийте, люди : миролюбиві співанки вояцькі з вершин і низин закарпатських. Антивоєнні. Ужгород, 2017. 335 с.

Чумацькі пісні / упоряд. О. Дей, А. Ясенчук (тексти), А. Іваницький (мел.). Київ : Наукова думка, 1976. 544 с.

ЛІТЕРАТУРА

Гарасим Я. І. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору. Львів: НВФ «Українські технології», 2010. 376 с.

Дей О. І. Народнопісенні жанри. Київ : Музична Україна, 1977. Вип. 1. 108 с. 166.

Дей О. І. Поетика української народної пісні. Київ : Наукова думка, 1978. 252 с.

Дмитренко М. Символи українського фольклору. Київ : УЦКД, 2011.

Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880). Київ : Видавн. т-во «Криниця», 1918. 157 с.

Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.

Копаниця Л. М. Метапонятійна модель української народної ліричної пісні. Київ : Вид-во Укр. фітосоціологічного центру, 2000. 507 с.

Костомаров Н. Семейный быт в произведениях южнорусского народного песенного творчества. *Костомаров Н. И. Литературное наследие. Автобиография Н. И. Костомарова: Стихотворения, сцены, исторические отрывки, малорусская народная поэзия, последняя работа.* СПб., 1890. С. 287–477.

Мельник Н. Г. Етно-естетичні засади української соціально побутової пісні : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2001. 14 с.

Милославський П. Війна в руській народній пісні. *Зоря–Нажніл.* 1943. Рочник III. Ч. 1–4. С. 328–358.

Мушкетик Л. Моральний канон української традиційної культури: за фольклорними джерелами. Київ ; Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2022. 752 с.

Сумцов М. Вага і краса української народної поезії. Харків, 1917. 64 с.

Туряниця Ю. Д. Тема рекрутчини в українських і словацьких народних піснях. *Народна творчість та етнологія*. 1965. № 4. С. 37–45.

Шумада Н. С. Сучасна пісенність слов'янських народів. Київ : Наукова думка, 1981. 359 с.

Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних. Львів : Ред. «Зорі», 1883. 50 с.

БАЛАДИ

В українців, як і в інших європейських народів, розповсюджені *балади* – лірико-епічні сюжетні пісні переважно із сімейно-побутовою тематикою, в основі яких лежить трагічний конфлікт. Термін «балада» походить від грецького *ballo* – рухатись, у Західній Європі він позначав пісню у супроводі танцю. У них йдеться про невірність коханої («Тройзілля»), зведення зі світу невістки свекрухою («Оженила мати неволею сина»), загибель козака на полі бою («Козака несуть»), відмову дівчини від нелюба, зустріч рідних у татарському полоні («Лимерівна», «Іван і Мар'яна»), отруєння зрадливого хлопця дівчиною-чарівницею (Ой, не ходи, Грицю») та ін. В основі сюжету балади лежать незвичайні, часто фантастичні події, цим, а також сюжетністю вони відрізняються від ліричних пісень на суспільно- чи родинно-побутові теми. У баладах зустрічаються міфологічні перетворення персонажів у дерево, пташку, квітку, камінь (прийом метаморфози), в яких віддзеркалилися давні уявлення людини про єдність з природою. Так, син, проклятий матір'ю, стає явором, невістка, яку зненавиділа свекруха, – тополею. Брат, одружений із власною сестрою (мотив інцесту чи кровозмішення), каже їй: *Ходім, сестро, ярами розсіємось цвітами...* Однак хоч якими невірогідними були події в баладі, її персонажі здебільшого звичайні люди (свекруха, невістка, брат з сестрою та ін.). Історичні події є лише тлом, на якому розвивається основна фабула твору. Цим, тобто домінуванням сімейного побуту і картин особистого життя балади відрізняються від билин, дум та історичних пісень.

Балади позначені драматизмом, динамізмом сюжету, психологічним заглибленням у світ героя, дидактичним спрямуванням. Важлива особливість балади – трагізм, інколи навіть жорстокість, Олексій Дей назвав баладу «епосом нещасливих людських доль». Балада ніколи не

завершується щасливо, понадто зло в ній, яке гостро протистоїть добру, зазвичай залишається не покараним. Натомість метою творів є моральний урок, унаочнений через покарання винуватця, прямо чи опосередковано у баладі криється повчання чи застереження – закохані, яким не дозволяють одружитися, топляться і в такий спосіб залишаються навіки разом; мати, отруївши нелюбу невістку, втрачає і коханого сина, який, зрозумівши злий намір матері, випиває отруту та ін. Так виявляються народні уявлення про торжество справедливості. Візьмімо, до прикладу, баладу про нелюдське поводження з дівчиною-покриткою (козаки прив'язали Галю до сосни косами і спалили). Подібні історії служили пострашками для дівчат, засторогами перед негідними вчинками, жорстока кара мала дидактичне, повчальне спрямування також для матерів: *А хто дочок має, нехай навчає. Та й темної ночі гулять не пускає.*

Для української пісні-балади властивий стрімкий виклад подій, напруженість розповіді, постійне чергування діалогу персонажів та їхніх дій, ефект нарощування психологізму чи трагізму шляхом градації дії в часі (пісня-балада *Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці*). Для поезики балад властивим є напружений драматичний сюжет з використанням прийомів діалогу, монологу, роздумів-медитацій. В основу класифікації творів взято сюжетно-тематичний принцип. Олексій Дей у своїй книзі поділяє їх на три групи, кожна з яких охоплює певні *тематичні цикли*: 1. Про кохання та дошлюбні відносини (особисті взаємини). Сюди увійшло шістнадцять тем. 2. Про сімейні взаємини і конфлікти, усього чотирнадцять тем; 3. Взаємини і конфлікти на тлі соціальних та історичних обставин, усього сім тем.

ДУНАЮ, ДУНАЮ, ЧОМУ СМУТЕН ТЕЧЕШ?

Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?

– Ой, як мні, Дунаю, не смутному течи,

Що дно моє точуть студені криниці,

А посередині біла рибка мутить,

На версі Дунаю три роти ту стоять:

Перша рота турецька, друга рота татарська, третя рота волоська.

В турецькі ми роті шаблями шермують,

В татарські ми роті стрілками стріляють,

В волоські ми роті Штефан-воевода,
В Штефанові роті та дівонька плачеть,
Та дівонька плачеть, плачучи, повідат:
– Штефане, Штефане, Штефан-воевода,
Альбо мені пуйми, альбо мене лиши. –
А што ми одречет Штефан-воевода?
– Красна дівонице, пуймил би я тебе,
Пуймил би я тебе, неровная ми єс. –
Што рекла дівонька? – Пусти мя, Штефане!
Скочу я у Дунай, у Дунай глибокий,
Ах, хто мя достанет, то єго я буду. –
Не хто мя доплинул, красную дівоньку,
Доплинул дівоньку Штефан-воевода.
І узял дівоньку за білую руку:
– Дівонько-душенько, миленька ми будеш.

В ЦАРІГРАДІ НА БАЗАРІ

В Царіграді на базарі,
Де брат сестру запродає,
Та не знає, що взять має.
Вона собі ціну знає:
– Бери гроші, не лічачи,
Срібло-злото, не важачи.
Китаєчку, не мірячи. –
Десь узявся злий татарин,
Десь узявся презлий панич,
Дає гроші, не лічачи,
Китаєчку, не мірячи.
Став брат сестру з рук здавати,
Татарина научати:
– Татарине, презлий пане,
Не дай дівці заплакати,
Отця-неньку спом'янути,
В свою землю поглянути. –
Дівка-бранка не втерпіла,
В свою землю поглянула.

Отця й неньку спом'янула.
Як углядів злий татарин,
Як углядів презлий панич,
Да вдарився об білу грудь.
Десь взялась на морі хвиля,
Всі кораблики побила,
Татарина затопила,
Невольничку залишила,
В свою землю викинула.
Отця-неньку споминала, –
В свою землю жить попала.

ГОМІН, ГОМІН, ГОМІН ПО ДІБРОВІ

Гомін, гомін, гомін,
Гомін по діброві,
Туман поле покриває,
Мати сина виганяє:
Іди, сину, іди, сину,
Пріч од мене –
Нехай тебе орда візьме,
Нехай тебе орда візьме!
Мене, мати, мене, мати,
Орда знає –
В чистім полі об'їжджає,
В чистім полі об'їжджає.
Іди, сину, іди, сину,
Пріч од мене –
Нехай тебе ляхи візьмуть,
Нехай тебе ляхи візьмуть!
Мене, мати, мене, мати,
Ляхи знають –
Пивом-медом напувають,
Пивом-медом напувають.

Іди, сину, іди, сину,
Пріч од мене –
Нехай тебе турчин візьме,
Нехай тебе турчин візьме!
Мене, мати, мене, мати,
Турчин знає –
Сріблом-злотом наділяє,
Сріблом-злотом наділяє.
Іди, сину, іди, сину,
Пріч од мене –
Нехай тебе москаль візьме,
Нехай тебе москаль візьме!
Піду, мати! Піду, мати!
Москаль мене добре знає –
Давно уже підмовляє,
Давно мене підмовляє.
У москаля, у москаля
Добре жити:
Будем татар, турків бити,
Будем татар, турків бити!
Гомін, гомін, гомін,
Гомін по діброві,
Туман поле покриває,
Мати сина призиває:
Вернись, синку, вернись, синку,
Додомоньку –
Змию тобі головоньку,
Змию тобі головоньку!
Мене, нене, мене, нене,
Змиють дощі,
А розчешуть густі терни,
А висушать буйні вітри!

ОЖЕНИЛА МАТИ НЕВОЛЕЮ СИНА

Оженила мати неволею сина,
Да взяла невістку та й не до любові,
Да взяла невістку та й не до любові,
Не білее личенько, не чорнії брови!
Ой послала сина у путь, у дорогу,
Молодую невістку в поле брати льону.
Ой, як посилала, та ще й наказала:
– Не вибереш льону, то не йди додому!
Не вибрала льону, не пішла додому –
У чистому полі та й заночувала,
До білого світа тополею стала.
Як приїхав син з путі, із дороги,
Вклонився матусі низенько у ноги:
– Мати ж моя, мати! Щось маю казати:
Ой, виїздив, мати, усю Україну,
Не бачив тополі, як на своїм полі:
Тонка та висока та листом широка,
Без вітроньку має, без сонечка сяє...
– Ой, вигостри, сину, гострую сокиру
Да поїдь у поле – вирубай топлю,
Тонку та високу, та листом широку.
Як приїхав син до тії тополі,
Як цюкнув же раз, – вона захиталась,
Як цюкнув удруге, – вона похилилась,
Як цюкнув утретє, – та й заговорила:
– Ой, не рубай мене, бо я твоя мила...
Се ж твоя матуся так нам наробила:
Що тебе послала у путь, у дорогу,
А мене послала в поле брати льону.
Ой, як посилала, та ще й наказала:
– Не вибереш льону, – то не йди додому.
Не вибрала льону – не пішла додому:
У чистому полі та й заночувала,
До білого світа тополею стала!

У МІСТЕЧКУ БОГУСЛАВКУ

У містечку Богуславку Каньовського⁵⁹ пана,
Там гуляла Бондарівна як пишная пава.
Ой, в містечку Богуславку сидить дівок купа,
Поміж ними Бондарівна як сива голубка.
Прийшов до них пан Каньовський та й шапочку зняв,
Обійняв він Бондарівну та й поцілував.
– Ой, не годен пан Каньовський мене цілувати
Тільки годен пан Каньовський мене роззувати!
Ой, шепнули Бондарівні люди добрі тихо:
– Тікай-тікай Бондарівно, буде тобі лихо!
Ой, тікала Бондарівна з високого мосту,
Сама ж вона хороша високого зросту.
Ой, тікала Бондарівна та поміж домами,
А за нею два жовніри з голими шаблями.
А на ній на Бондарівні червонії стрічки, –
Куди вели Бондарівну – скрізь криваві річки.
А на тій на Бондарівні червона спідниця, –
Де стояла Бондарівна – кривава криниця.
Ой, повели Бондарівну та поміж крамниці,
Прицілився пан Каньовський з срібної рушниці:
– Ой чи хочеш, Бондарівно, ти зі мною жити,
Може волиш, Бондарівно, в сирій землі гнити?
– Ой, волю я, пан Каньовський, в сирій землі гнити,
Ніж з тобою по неволі на цім світі жити!
Ой, як тільки Бондарівна та цеє сказала,
Ой, вистрелив пан Каньовський – Бондарівна впала.
– Ой, ідіте до Бондаря, дайте батьку знати,
Нехай іде свою доньку на смерть наряжати!
Ой, посунув пан Каньовський по столу таляри⁶⁰:
– Оце ж тобі, старий Бондар, за личко рум'яне!
Ой, на ж тобі, старий Бондар, таляриків бочку,

⁵⁹ Каньовський – у пісні, як гадають, під іменем Каньовського названо жорстокого, аморального канівського старосту XVII–XVIII століть Миколу Потоцького, котрий зводив і вбивав дівчат.

⁶⁰ Таляр – старовинна срібна монета.

Оце ж тобі, старий Бондар, за хорошу дочку.
Ой, вдарився старий Бондар в стіну головою:
– Дочко ж моя Бондарівно, пропав я з тобою!
Ой, поклали Бондарівну на тесову лавку,
Доки сказав пан Каньовський викопати ямку.
Лежить-лежить Бондарівна добу, ще й годину,
Доки сказав пан Каньовський зробить домовину.
Ой, вдарили в усі дзвони, музики заграли,
А вже ж дівку Бондарівну навіки сховали.

ОЙ, НЕ ХОДИ, ГРИЦЮ, ТА Й НА ВЕЧОРНИЦІ

Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці,
Бо на вечорницях дівки чарівниці.
Котрая дівчина чорні брови має,
То тая дівчина усі чари знає.
У неділю рано зіллячко копала,
А у понеділок переполоскала.
Прийшов вівторок – зіллячко зварила,
А в середу рано Гриця отруїла.
Як прийшов четвер – та Гриць помер,
Прийшла п'ятниця – поховали Гриця.
А в суботу рано мати дочку била:
– Ой, нащо ти, доню, Гриця отруїла?
– Ой, мамо, мамо, Гриць жалю не має,
Нащо ж Гриць, мамо, разом двох кохає?
Нехай же не буде ні тій, ні мені,
Нехай достанеться Гриць сирій землі!
Оце ж тобі, Грицю, я так ізробила,
Що через тебе мати мене била!
Оце ж тобі, Грицю, за теє заплата –
Із чотирьох дощок дубовая хата!

ЧЕРЕЗ САД ЗЕЛЕНИЙ СТЕЖЕЧКА ЛЕЖАЛА

Через сад зелений стежечка лежала, –
Там Маруся в недузї лежала, –
Чорним шовком голівку зв'язала,
З-за моря тройзілля⁶¹ бажала.
Приїхало три козаки з полку,
Розв'язати Марусі головку.
Один каже: – Я Марусю люблю.
Другий каже: – Я за себе візьму!
Третій каже: – На рушнику стану!
– Ой, хто мені тройзілля дістане,
Той зі мною на рушнику стане.
Обізвався козак молоденький:
– Ой, в мене три коні на стані:
Один коник – як ворон чорненький,
Другий коник – як голуб сивенький,
Третій коник – як лебідь біленький.
Тим чорненький до моря поїду,
Тим сивенький море переїду,
Тим біленьким тройзілля дістану,
З Марусею на рушнику стану.
Ой, став козак тройзілля копати,
Стала над ним зозуля кувати:
– Годі, годі, козаченьку, тройзілля копати,
Бо вже твою Марусеньку дала заміж мати.
Кидай, кидай, козаче, тройзілля,
Вже в Марусі у дворі весілля!
Козак не зважає тройзілля копає,
Накопавши, на коня сідає.
Ухватило його за серденько, –
Став в Марусі на дворі живенько.
Прибіг козак, з коника злізає,
А тієї Марусеньки вже дома немає.
Іде козак із дому з тройзіллям,
А Маруся – із церкви з весіллям.
– Ти, Марусю, неправду сказала:

⁶¹ Тройзілля – чарівна рослина, зілля, що нібито виліковує від будь-якої хвороби.

Свого слова та й не дотримала.
– Ой, я тебе одного любила,
Стара мати усе наробила;
Була б рада, козаченьку, ждати, –
Ізвела да старая мати.
– Ой, заграйте музики-органці,
– Нехай піде з Марусею в танці!
То не хмара вгорі зашуміла,
А в козака шабля задзвеніла;
На городі маківка бриніла, –
То в Марусі голівка злетіла.
– Ото тобі, Марусю, весілля, –
Не посилай козака по зілля!
Не схотіла, щоб у парі жити,
Тепер будеш в сирій землі гнити!

ОЙ, СЕРБИНЕ, СЕРБИНОЧКУ

Ой, Сербине, Сербиночку
Візьми мене дівчиночку
Ой, Сербине, Сербиночку
Візьми мене дівчину.

Візьми мене дівчиночку
У зеленім тай віночку,
Візьми мене дівчиночку
У зеленім тай віну.

Як я смію тебе брати
Вмерли отець, вмерла й мати,
Як я смію тебе брати
Вмерли отець, вмерла й мати.

Зчаруй брата рідненького
Йди за мене миленького,
Зчаруй брата рідненького
Йди за мене миленького.

Вмерли отець, вмерла й мати
Не навчили чарувати,
Вмерли отець, вмерла й мати
Не навчили чарувати.

Ой, у полі на підгір'ї
Ой, є ж бо там корч калини,
Ой, у полі на підгір'ї
Ой, є ж бо там корч калили.

Та вже є там корч калини
А в тім корчі є гадина,
Та вже є там корч калини
А в тім корчі є гади.

Сонце пече, сонце пече
З гадиночки сочок тече,
Сонце пече, сонце пече
З гадиночки сочок тече.

Тай набрала сочку того
Дала братові до пива,
Тай набрала сочку того
Дала братові до пива.

Ой, що ж то, сестро, за пиво
Що в-но мене зав'ялило?
Ой, що ж то, сестро, за пиво
Що в-но мене зав'ялило.

Ой, Сербине, Сербиночку
Візьми мене, дівчиночку,
Ой, Сербине, Сербиночку
Візьми мене дівчину.

Зчарувала брата свого
Зчаруєш і миленького,
Зчарувала брата свого
Зчаруєш і миленького.

ЇХАЛИ КОЗАКИ ІЗ ДОНУ ДОДОМУ

Їхали козаки із Дону додому,
Підманули Галю – зібрали з собою.
Ой, ти Галю, Галю молодая,
Підманули Галю – забрали з собою.

– Підем, Галю, з нами, з нами, козаками,
Краще тобі буде, як в рідної мами!
Ой, ти Галю, Галю молодая,
Підманули Галю, як в рідної мами.

Везли, везли Галю темними лісами,
Прив'язали Галю до сосни косами.
Ой, ти Галю, Галю молодая,
Прив'язали Галю до сосни косами.

Сосна догорає, Галя промовляє:
– А хто в лісі чує, нехай порятує!
Ой, ти Галю, Галю молодая,
А хто в лісі чує, нехай порятує!

А хто в лісі чує, нехай порятує,
А хто дочок має, нехай навчає.
Ой, ти Галю, Галю молодая,
А хто дочок має, нехай навчає.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Балади: Кохання і дошлюбні взаємини / упоряд. та прим. О. І. Дея, А. Ю. Ясенчук. Київ : Наукова думка, 1987. 472 с.

Балади: Родинно-побутові стосунки / упоряд. та прим. О. І. Дея та ін. Київ : Наукова думка, 1988. 522 с

Відгомони віків. Збірка народних балад, історичних пісень та пісень-хронік / упоряд. І. Рябошапка. Бухарест, 1974. 366 с.

Гайдай М. М. Народна етика у фольклорі східних і західних слов'ян. Київ, 1972. 200 с.

Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. Київ : Наукова думка, 1986. 247 с.

Дей О. І. Українська народна балада. Київ : Наукова думка, 1986.

З гір Карпатських: Українські народні пісні-балади / упоряд. і передм. С. Мишанича. Ужгород : Карпати, 1981. 463 с.

Народні балади Закарпаття / запис та впоряд. текстів, вст. ст. та прим. П. В. Лінтура. Ужгород: Закарп. обл. вид-во, 1959. 144 с.

ПРОЗОВІ ЖАНРИ

КАЗКИ

До епічних прозових жанрів українського фольклору належать *казки*, а також *легенди і перекази*.

Казки відзначаються розгорнутим сюжетом, усталеним текстом і композицією, чіткою структурою. Серед головних ознак казки дослідники виокремлюють її свідому настанову на вигадку, казкову фантастику, логіку фантастики тощо. Казці властива універсальність, у ній відобразилися загальнолюдські цінності й ідеали, вивірені, відшліфовані багатьма поколіннями думки і прагнення. Ідеали ці, незважаючи на всі історичні перипетії, як колись, так і сьогодні, лишаються, по суті, одні й ті самі – істина, добро, краса. Народною мудрістю пройняті короткі паремії, що підсумовують оповіді. Через це казка так близька дитячій аудиторії та є своєрідним дидактичним матеріалом, що готує дитину до свідомого входження в світ і вчить орієнтуватися у світі.

Казки загалом поділяють на чарівні, казки про тварин і соціально-побутові. Подальшу деталізацію казок репрезентують східнослов'янський (СУС), та загальноєвропейський (АТУ) покажчики казкових сюжетів, каталоги інших країн. У покажчиках наочно представлено таку характерну рису казок як *контамінація* – змішування, поєднання різних сюжетів і мотивів. В українському фольклорі вагомому частину займають *казки про тварин*, де звірі діють як люди. Це призвело до типізації характерів тварин, які стали втіленням певних якостей: лисиця – хитрості (лисичка-сестричка, кума-лисиця), вовк – тупості і жадібності (вовчик-братик), заєць – боягузливості (зайчик-побігайчик) тощо. Образи тварин

стають засобами морального повчання у казці («Рукавичка», «Пан Коцький», «Солом'яний бичок», «Коза-дереза»). Особливий композиційний різновид звіриного епосу та інших видів творів складають **кумулятивні казки**, побудовані на багаторазовому повторенні сюжетних елементів, де щоразу додається новий персонаж або дія, створюючи довгий ланцюжок («Ріпка», «Півник подавився»).

У центрі уваги «власне казки» – **чарівної** фантастичні пригоди героя-богатиря (Котигорошка, Чабанця, Кожум'яки, Буха Копитовича, Козака Мамариги). Долаючи перешкоди, потрапляючи у складні ситуації, він досягає своєї мети (здобути дівчину, багатство, перемогти змія) завдяки чарівним предметам (килим-літак, чоботи-скороходи, сумка-волосянка) та чудесним помічникам (Вернигора, Вирвидуб, чарівний кінь, вовк, щука). Часто головним персонажем виступає наймолодший син, дурник, котрий виявляється кмітливішим і розумнішим за інших. Жіночим ідеалом казки є героїня (царівна, сирітка, Спляча Красуня). Казці властива чітка опозиція добра і зла. Героєві протидіють сили зла – Змій, Відьма, Песиголовець, Костій – персонажі, пов'язані з древніми уявленнями про лісових, водяних духів, тотемами тварин, мерцями. Згідно з народною мораллю казка завжди закінчується хепі-ендом – перемогою, нагородою героя – одруженням, отриманням царства, краси, сили тощо («Іван Сученко», «Кобиляча голова»), у цьому виявляється її оптимістичне начало.

Соціально-побутові казки повсякденніші, життєвіші, реалістичніші, в них мало фантастики, а, швидше, можна зауважити хитру вигадку, яку легковірні сприймають за чудо. Головними персонажами цих творів є такі узагальнені образи як хитрун (блазень, дурисвіт), чи казковий трикстер і дурник («Набитий дурень» тощо). Це зазвичай наймит, слуга, солдат, що забрів у село. Хитрістю він обдурює пана, попа, простака, сільських багатіїв, які є втіленням негативізму, найгірших людських якостей – ліні, жадібності, жорстокості, брехливості тощо («Мудра дівчина», «Наймит», «Піп і слуга»). Ці казки носять гумористичний, сатиричний, пародійний характер, їм притаманне гротескне та пародійне змалювання ситуацій. В окрему групу виокремлюють **казки-нісенітниці** чи **небилиці**, подеколи римовані, що мають розважальне спрямування і дотепно змальовують вигадані, абсурдні події («Їхав козак на коні», «Кукуріку, півнику»).

Епіцентри казки як художнього твору виступають казкар (оповідач), персонажі та слухачі/читачі.

Народні казки мають свою усталену структуру, що складалася віками, їм властива так звана казкова обрядовість, це, насамперед, стійкі повтори, які ще називають *формулами*. Бувають початкові, чи ініціальні формули – *зачини*, які переносять слухача в інший, нереальний, фантастичний світ: *Було колись...*; *Був, де не був*; *Жили-були...*; *У тридесятому царстві...* Кінцеві чи фінальні словосполучення часто мають гумористичний характер, вони іноді римовані: *Я сів на весло – мене сюди принесло*; *Я там була – мед-горілку пила*. Є й інші типи стійких словосполучень – в описах персонажів, розвитку дії, діалогах героїв тощо, це *медіальні* константні сполучення: *Ні в казці сказати, ні пером описати*; *Було собі три брати, два розумних, а третій дурень*; *Не їж мене, Іван-царевич, я тобі в пригоді стану*; *Така гарна, що на сонце можна дивитися, а на неї – ні*.

Казкам властива певна *символіка*. Вона пов'язана з назвами персонажів – Іван Яворовий, Котигорошко, Семиліток, Коцїй Безсмертний, стабільністю чисел: три, сім, дев'ять, дванадцять (голів у змія, поєдинків героя тощо), назвами чарівних речей, де поєднані реальність і вигадка: килим-літак, шапка-невидимка, чоботи-скороходи.

Характерною для казки є *трикратність* повторення мотивів, подій, діалогів тощо, яка служить уповільненню розвитку дії, її розміреності. З цим у сув'язі *гіперболізація* образів, їх подають через порівняння чи протиставлення: *маленька жабка виявляється такою здоровою, як хата*, з хвостом *як найвища сосна*, *як біжить – то миля*, *як плигне – то дві*. Казка має свою *ритміку*, її текст складається з певних художньо оформлених частин. Це служить драматизації подій, емоційному впливу на читача, повчальному характеру наративу. На відміну від поетичних творів, художня тканина казки не така стійка, тож вона існує в численних *варіантах*, які можуть поєднувати найрізноманітніші мотиви. Вагому роль у казках відіграють діалоги, що теж мають тенденцію до повторюваності. У текстах трапляється чимало паремій – загадок, прислів'їв та приказок, що часто служать висновком-мораліте чи розгортаються в цілий сюжет.

КАЗКИ ПРО ТВАРИН

ПАН КОЦЬКИЙ

В одного чоловіка був кіт старий, що вже не здужав і мишей ловити. От хазяїн його взяв та й вивіз у ліс, думає: «Нащо він мені здався, тільки дурно буду годувати, нехай в лісі ходить».

Покинув його й сам поїхав.

Коли це приходить до кота лисичка та й питає його:

– Що ти таке?

А він каже:

– Я – пан Коцький.

Лисичка й каже:

– Будь ти мені за чоловіка, а я тобі за жінку буду.

Він і згодився. Веде його лисичка до своєї хати, – так уже йому годить: уловить де курочку, то сама не їсть, а йому принесе.

От якось зайчик побачив лисичку та й каже їй:

– Лисичко-сестричко, прийду я до тебе в гості.

А вона йому:

– Є у мене тепер пан Коцький, то він тебе розірве.

Заєць розказав за пана Коцького вовкові, ведмедеві, дикому кабанові. Зійшлися вони до купи, стали думати, як би побачити пана Коцького, – та й кажуть:

– А зготуймо обід!

І взялися міркувати, кому по що йти. Вовк каже:

– Я піду по м'ясо, щоб було що в борщ.

Дикий кабан каже:

– А я піду по буряки і картоплю.

Ведмідь:

– А я меду принесу на закуску.

Заєць:

– А я капусти.

От роздобули всього, почали обід варити. Як зварили, почали радитись, кому йти кликати на обід пана Коцького.

Ведмідь каже:

– Я не підбіжу, як доведеться тікати.

Кабан:

– А я теж неповороткий.

Вовк:

– Я старий уже і трохи недобачаю.

Тільки зайчикові й приходитьсья.

Прибіг заєць до лисиччиної нори, коли це лисичка вибігає, дивиться, що зайчик стоїть на двох лапках біля хати, та й питає його:

– А чого ти прийшов?

Він і каже:

– Просили вовк, ведмідь, дикий кабан, і я прошу, щоб ти прийшла зі своїм паном Коцьким на обід.

А вона йому:

– Я з ним прийду, але ви поховайтесь, бо він вас розірве.

Прибігає зайчик назад та й хвалиться:

– Ховайтесь, казала лисичка, бо він як прийде, то розірве нас.

Вони й почали ховатися: ведмідь лізе на дерево, вовк сідає за кущем, кабан заривається у хмиз, а зайчик лізе в куц.

Коли це веде лисичка свого пана Коцького. Доводить до столу, а він побачив, що на столі м'яса багато, та й каже:

– Ма-у!.. Ма-у!.. Ма-у!..

А ті думають: «От вражого батька син, ще йому мало! Це він і нас поїсть!»

Виліз пан Коцький на стіл та почав їсти, аж за ушима лящить. А як найвсь, то так і простягсь на столі.

А кабан лежав близько столу в хмизі, та якось комар і вкусив його за хвіст, а він так хвостом і крутнув; кіт же думав, що то миша, та туди, та кабана за хвіст. Кабан як схопиться, та навітки!

Пан Коцький злякався кабана, скочив на дерево та й подерся туди, де ведмідь сидів.

Ведмідь як побачив, що кіт лізе до нього, почав вище лізти по дереву, та до такого доліз, що й дерево не здержало – так він додолу впав – гуп! – та просто на вовка, – мало не роздавив сердешного.

Як схопляться вони, як дременуть, то тільки видко. Заєць і собі за ними – забіг не знає куди... А потім посходились та й кажуть:

– Такий малий, а тільки-тільки нас усіх не поїв!

КОЗА-ДЕРЕЗА

Були собі дід та баба. Поїхав дід на ярмарок та й купив собі козу. Привіз її додому, а рано на другий день посилає дід старшого сина ту козу пасти. Пас, пас хлопець її аж до вечора та й став гнати додому. Тільки до

воріт став доганяти, а дід став на воротях у червоних чоботях та й питається:

– Кізонько моя мила, кізонько моя люба! Чи ти пила, чи ти їла?

– Ні, дідусю, я й не пила, я й не їла: тільки бігла через місточок та вхопила кленовий листочок, тільки бігла через гребельку та вхопила водиці крапельку, – тільки пила, тільки й їла!

От дід розсердився на сина, що він погано худоби доглядає, та й прогнав його.

На другий день посилає другого сина – меншого. Пас, пас хлопець козу аж до вечора та й став гонити додому. Тільки став до воріт доганяти, а дід став на воротях у червоних чоботях та й питається:

– Кізонько моя мила, кізонько моя люба! Чи ти пила, чи ти їла?

– Ні, дідусю, я не пила, я й не їла: тільки бігла через місточок та вхопила кленовий листочок, бігла через гребельку та вхопила водиці крапельку, – тільки пила, тільки й їла!

От дід і того сина прогнав.

На третій день посилає вже жінку. От вона погнала козу, пасла весь день; ввечері стала доганяти до двору, а дід уже стоїть на воротях у червоних чоботях та й питається:

– Кізонько моя мила, кізонько моя люба! Чи ти пила, чи ти їла?

– Ні дідусю, я й не пила, я й не їла: бігла через місточок, ухопила кленовий листочок, бігла через гребельку, вхопила водиці крапельку, – тільки пила, тільки й їла!

От дід прогнав і бабу.

На четвертий день погнав він уже сам козу, пас увесь день, а ввечері погнав додому і тільки надігнав на дорогу, а сам навпростець пішов; став на воротях у червоних чоботях та й питається:

– Кізонько моя мила, кізонько моя люба! Чи ти пила, чи ти їла?

– Ні, дідусю, я не пила, я й не їла: бігла через місточок та вхопила кленовий листочок, бігла через гребельку, вхопила водиці крапельку, – тільки пила, тільки й їла!

От тоді дід розсердився, пішов до коваля, висталив ніж, став козу різати, а вона вирвалась та й утекла в ліс. У лісі бачить коза зайчикову хатку, – вона туди вбігла та й заховалась на печі.

От прибігає зайчик, коли чує – хтось є в хатці. Зайчик і питається:

– А хто, хто в моїй хатці?

А коза сидить на печі та й каже:

– Я, коза-дереза,
За три копи куплена,
Півбока луплена
Тупу-тупу ногами,
Сколю тебе рогами,
Ніжками затопчу,
Хвостиком замету, –
Тут тобі й смерть.

От зайчик злякавсь, вибіг з хатки, сів під дубком. Сидить та й плаче.

Коли йде ведмідь та й питається:

– Чого ти, зайчику-побігайчику, плачеш?

– Як же мені, ведмедику, не плакати, коли в моїй хатці звір страшний сидить!

А ведмідь:

– От я його вижену! Побіг до хатки:

– А хто, хто в зайчиковій хатці? А коза з печі:

– Я, коза-дереза,
За три копи куплена,
Півбока луплена!
Тупу-тупу ногами,
Сколю тебе рогами,
Ніжками затопчу,
Хвостиком замету, –
Тут тобі й смерть!
Ведмідь і злякався.

– Ні, – каже, – зайчику-побігайчику, не вижену – боюсь.

От ізнов пішов зайчик, сів під дубком та й плаче. Коли йде вовк і питається:

– А чого це ти, зайчику-побігайчику, плачеш?

– Як же мені, вовчику-братуку, не плакати, коли в моїй хатці звір страшний сидить!

А вовк:

– От я його вижену!

– Де тобі його вигнати! Тут і ведмідь гнав, та не вигнав.

– Отже, вижену.

Побіг вовк до хатки та й питається:

– А хто, хто в зайчиковій хатці? А коза з печі:

– Я, коза-дереза,
За три копи куплена,
Півбока луплена!
Тупу-тупу ногами,
Сколю тебе рогами,
Ніжками затопчу,
Хвостиком замету, –
Тут тобі й смерть!
Вовк і злякався.

– Ні, – каже, – зайчику-побігачику, не вижену – боюсь.

Зайчик ізнов пішов, сів під дубком та й плаче. Коли біжить лисичка, побачила зайчика та й питається :

– А чого ти, зайчику-побігачику, плачеш?

– Як же мені, лисичко-сестричко, не плакати, коли в моїй хатці страшний звір сидить!

А лисичка:

– От я його вижену!

– Де тобі, лисичко, його вигнати! Тут і ведмідь гнав – не вигнав, і вовк гнав, та не вигнав, а то ти!

– Отже, вижену.

Побігла лисичка до хати та:

– А хто, хто в зайчиковій хатці? А коза з печі:

– Я, коза-дереза,
За три копи куплена,
Півбока луплена!
Тупу-тупу ногами,
Сколю тебе рогами,
Ніжками затопчу,
Хвостиком замету, –
Тут тобі й смерть!
От лисичка теж злякалась.

– Ні, – каже, – зайчику-побігачику, не вижену – боюсь.

Пішов зайчик, сів під дубком та й знову плаче. Коли це лізе рак-неборак та й питається:

– Чого ти, зайчику-побігачику, плачеш?

– Як же мені не плакати, коли в моїй хатці страшний звір сидить!

А рак:

– От я його вижену!
– Де тобі його вигнати! Тут ведмідь гнав, та не вигнав, і вовк гнав, та не вигнав, і лисиця гнала, та не вигнала, а то ти!
– Отже, вижену!
От поліз рак у хатку та й питається:
– А хто, хто в зайчиковій хатці? А коза з печі:
– Я, коза-дереза,
За три копи куплена,
Півбока луплена!
Тупу-тупу ногами,
Сколю тебе рогами,
Ніжками затопчу,
Хвостиком замету, –
Тут тобі й смерть!
А рак усе лізе та лізе, виліз на піч та:
– А я, рак-неборак,
Як ущипну, – буде знак!
Та як ущипне козу клешнями!.. Коза як замає, та з печі, та з хати – побігла, тільки видно! От тоді зайчик радий, прийшов у хатку та так уже ракові дякує. Та й став жити в своїй хатці.

СОЛОМ'ЯНИЙ БИЧОК

Жив собі дід та баба, і такі вони собі були бідні – нічого не мали: що зароблять, то й проїдять – та й нема. От баба і напалась на діда: «Зроби та й зроби мені, діду, солом'яного бичка і осмоли його смолою».– «Що ти, дурна, говориш – навіщо тобі той бичок здався?» – «Зроби, я то вже знаю навіщо».

Дід – нічого робить – взяв зробив солом'яного бичка й осмолив його смолою. Переночували. От на ранок баба набрала мичок і погнала солом'яного бичка пасти; сама сіла під могилою – пряде кужіль і приказує: «Пасись, пасись, бичку, на травиці, поки я мички попряду! Пасись, пасись, бичку, на травиці, поки я мички попряду!» Потім пряла, поки й задрімала.

Коли це з темного лісу, з великого бору біжить ведмідь; наскочив на бичка: «Хто ти такий, – питає, – скажи мені!» А бичок і каже: «Я бичок-третячок, з соломи зроблений, смолою засмолений». Ведмідь каже: «Коли

ти солом'яний, смолою обсмолений, то дай мені смоли, обідраний бік залатати!» Бичок нічого, мовчить; ведмідь тоді його зараз за бік – давай смолу оддирати. Оддирав, оддирав, та й зав'яз зубами, та ніяк і не вирве. Сіпав, сіпав – ні! Затяг того бичка бог зна куди!

От баба прокидається, дивиться – аж бичка нема. «Ох, мені лихо велике! Де це мій бичок дівся? Мабуть, він уже додому пішов». Та мерщій днище та гребінь на плечі та додому. Коли дивиться – ведмідь у бору бичка тягає; вона до діда: «Діду, діду! Бичок наш ведмедя привів – іди його вбий!». Дід вискочив, оддер ведмедя, взяв і закинув його у льох.

От на другий день, ще ні світ ні зоря, баба вже набрала кужелю й погнала на толоку бичка пасти. Сама сіла під могилою, пряде кужіль і приказує: «Пасись, пасись, бичку, на травиці, поки я мички попряду! Пасись, пасись, бичку, на травиці, поки я мички попряду!» Поти пряла, поки й задрімала.

Коли це з темного лісу, з великого бору вибігає сірий вовк та до бичка: «Хто ти такий? Скажи мені!» – «Я бичок-третячок, з соломи зроблений, смолою засмолений!» «Коли ти смолою засмолений, – каже вовк, – то дай і мені смоли засмолити бік, а то прокляті собаки обідрали!» – «Бери!». Вовк зараз до боку, хотів смоли оддерти. Драв, драв, та зубами й застряв, що ніяк уже й не оддере: що хоче назад, то й не може. Так вовтузився з тим бичком!

Прокидається баба – аж бичка уже й не видно. Вона подумала: «Мабуть, мій бичок додому побрів», – та й пішла. Коли дивиться вовк бичка тягає. Вона побігла, дідові сказала. Дід і вовчика у льох укинув.

Погнала баба й на третій день бичка пасти: сіла під могилою та й заснула. Біжить лисичка: «Хто ти такий?» – питає бичка. «Я бичок-третячок, з соломи зроблений, смолою засмолений». «Дай і мені смоли, голубчику, приложу до боку: прокляті хорти трохи шкури не зняли!» – «Бери!». Ув'язла й лисиця зубами, ніяк не вирветься. Баба дідові сказала, дід укинув у льох і лисичку. А далі й зайчика-побігайчика піймали.

От як назбиралось їх, дід сів над лядою у льоху, давай гострити ножа. Ведмідь його й питає: «Діду, навіщо ти ножа гостриш?» – «Щоб з тебе шкуру зняти та зробити з тієї шкури бабі й собі кожуха». – «Ох, не риж мене, дідусю, пусти краще на волю: я тобі багато меду принесу». – «Ну, гляди!» – взяв і випустив ведмедика.

Сів над лядою, знов ножа гострить. Вовк його питає: «Діду, навіщо ти ножа гостриш?» – «Щоб з тебе шкуру зняти та на зиму теплу шапку

пошить».– «Ой, не ріж мене, дідусю, я тобі за це цілу отару овечок прижену».– «Гляди!» – і вовка випустив.

Сидить та ще ножа гострить. Лисичка виткнула мордочку, питає: «Скажи мені, будь ласкав, дідусю, навіщо ти ножа гостриш?» – «У лисички, – каже, – гарна шкурка на опушку й на комірець, хочу знять». – «Ой не здіймай з мене, дідусю, шкури, я тобі і гусей, і курей принесу!» – «Ну, гляди!» – і лисичку пустив.

Остався один зайчик; дід і на того ножа гострить. Зайчик його питає, а сам увесь тремтить. Коли дід і каже: «У зайчика шкура м'якенька, тепленька – будуть мені на зиму рукавички і капелюх». – «Ох, не ріж мене, дідусю, я тобі капусти нанесу багато-багато, тільки пусти на волю!».

Пустив і зайчика.

От переночували ту ніч, коли на ранок, ще ні світ ні зоря, аж: дер-дер! Щось до діда в двері. Баба прокинулась: «Діду, діду! Щось до нас у двері шкряботить; піди подивись». Дід вийшов, коли то ведмідь цілий улик меду припер. Дід узяв мед, та тільки що ліг, аж у двері знов – дер-дер! Коли вийде – аж повен двір овець вовк понагонив. От незабаром лисичка принесла гусей, курей – усякої птиці; зайчик наносив капустки багато, багато... І дід рад, і баба рада. Взяли, попродали овечки, та накупили волів, та став дід ходити тими волами у дорогу, та так забагатіли, що не треба краще. А бичок, як не стало вже треба, поти стояв на сонці, поки й розтав.

ЛИСИЧКА-СЕСТРИЧКА І ВОВК-ПАНІБРАТ

Були собі дід та баба. От раз у неділю баба спекла пиріжків з маком, повибирала їх, посклала в миску та й поставила на віконці, щоб прохололи. А лисичка бігла повз хатку та так нюхає носом; коли чує пиріжки пахнуть. Підкралась до вікна тихенько, захопила пиріжок моторненько та й подалась. Вибігла на поле, сіла, виїла мачок із пиріжка, а туди напхала сміттячка, стулила його та й біжить.

От біжить, аж хлопці товар женуть до води.

От біжить, аж хлопці товар женуть до води.

Здорові були, хлопці!

– Здорова, лисичко-сестричко!

– Проміняйте мені бичка-третячка за маковий пиріжок!

- Де ж таки бичка за пиріжок!
- Та він такий солодкий, що аж-аж-аж!..

Таки найшла одного, проміняла.

- Глядіть же, – каже, – хлопці, не їжте пиріжка, аж поки я зайду в ліс!

Та й побігла і бичка гоном погнала. Ті подождали, поки вона сховалась у лісі, тоді до пиріжка, – аж там сміттячко...

А лисичка тим часом пригнала бичка у ліс, прив'язала його до дуба, а сама пішла рубати дерево на саночки. Рубає та й приказує:

- Рубайся, деревце, криве й праве! Рубайся, деревце, криве й праве!

Нарубала дерева, зробила саночки, запрягла бичка, сіла та й їде. Аж біжить вовк-панібрат.

- Здорова була, лисичко-сестричко!

- Здоров, вовчику-братику!

- А де це ти взяла бичка-третячка та саночки?

- От, де ж там? Бичка заробила, саночки зробила та й їду!

- Ну, то підвези ж і мене!

- Куди я тебе візьму? Ти мені й саночки поламаєш!

- Ні, не поламаю, я тільки одну лапку покладу.

- Та клади вже, ніде тебе діти.

От вовк і поклав лапку. Від'їхали трохи, вовк і каже:

- Покладу я, лисичко-сестричко, і другу лапку.

- Е, вовчику-братику, ти мені санки поламаєш!

- Ні, не поламаю.

- Ну, клади.

Вовк і поклав. Їдуть, їдуть, коли це – трісь!

- Ой лишенько, – каже лисичка, – санки тріщать!

- Та ні, лисичко-сестричко, то в мене кісточка хруснула.

Ну, дарма... Їдуть... А вовчик знову:

- Покладу я, лисичко-сестричко, і третю лапку.

- Та де ти її кластимеш! Ти мені зовсім санки поламаєш!

- Та ні, чого б вони ламалися?

- Та вже клади!

Тільки поклав, а саночки знову – трісь-трісь!

- Ей, вовчику, саночки тріщать! Злазь, бо поламаєш!

– Та де там вони тріщать! Що ж бо ти, лисичко-сестричко, вигадуєш? То я орішок розкусив.

- Дай же й мені!

– Так останній.

Проїхали ще трохи...

– Ой лисичко-сестричко, сяду я й увесь!

– Та куди ти сядеш? Тут ніде тобі й сідати!

– Та я зібгаюсь так, що поміщусь.

– Та ти мені санки зовсім поламаєш! Чим же я тоді дровець привезу?

– От-таки, чого я поламаю? Я легенький. Сяду я, лисичко-сестричко, бо притомивсь. Я помаленьку.

– Та вже сідай, нема де тебе діти.

От він убравсь зовсім у саночки, та тільки сів, а санки – трісь-трісь-трісь! Так і розсипались.

Давай тоді його лисичка лаяти:

– А щоб тобі добра не було, капосний вовцюгане! Що це ти мені наробив?..

Лаяла його, лаяла, а тоді:

– Іди ж тепер та рубай дерево на санчата.

– Як же його рубати, лисичко-сестричко, коли я не вмію і не знаю, якого треба дерева.

– А, капосний вовцюгане! Як санчата ламати, так знав, а як дерево рубати, то й ні! Кажі: рубайся, деревце, криве й праве! Рубайся, деревце, криве й праве!

Пішов вовк. От увійшов він у ліс та й почав:

– Рубайся, дерево, криве й криве! Рубайся, дерево, криве й криве!

Нарубав, тягне до лисички. Глянула та, аж воно таке корячкувате, що й на полицю в плуг не вибереш, не те що на полозок. Давай вона його знову лаяти:

– Нащо ж такого нарубав?

– Коли воно таке рубається!

– А чом же ти не казав так, як я тобі веліла?

– Ні, я так саме й казав: рубайся, дерево, криве й криве!

– Ну і дурний же ти який і до того недотепний! Сиди ж тут, бичка доглянь, а я сама піду нарубаю. Пішла вона.

А вовк сидить сам собі, та так йому хочеться їсти! Почав він перекидати, що було в саночках, – ні, нема ніде нічого. Думав, думав та й надумав: «З'їм бичка та й утечу!..» Проїв дірку в бичка, з середини все виїв, а туди горобців напустив і соломою заткнув, а бичка під тином поставив і паличкою підпер. Тоді сам на втіки. Приходить лисичка до

бичка, аж у нього з боку віхоть стримить... Лисичка хап за той віхоть, а звідтіля горобці – хрррр!.. Вона за паличку, тільки прийняла її, а бичок гуп – і впав!

– Ну, стривай же ти, капосний вовцюгане! Я ж тобі це згадаю!

Та й побігла шляхом.

Біжить, коли це їде валка запізнілих чумаків з рибою. Вона впала серед шляху і ноги відкинула – притаїлась, мов нежива. Чумаки зараз її й побачили:

– Дивіться, хлопці, яка здорова лисиця лежить!

Обступили її, перевертають.

– Треба взяти — дітям шапочки будуть.

Кинули її на задній віз й знову рушили.

Їдуть попереду, а лисичка-сестричка бачить, що вони не дивляться, і давай кидати рибу з воза. Кидає та й кидає по рибиці на шлях, усе кидає... Накидала багато та нишком і зіскочила з воза. Чумаки поїхали собі далі, а вона позбирала ту рибку, сіла та й їсть.

Зирк – аж і вовк-панібрат біжить.

– Здорова була, лисичко-сестричко!

– Здоров!

– А що це ти робиш, лисичко-сестричко?

– Рибку їм.

– Дай же й мені!

– Отак! Я скільки морочилась, ловила та й віддам йому? Піди, сам собі налови!

– Та як же я наловлю, коли не вмію? Хоч навчи, як її ловити!

– Та як же ловити? Піди до ополонки, встроми хвоста в ополонку і сиди тихенько та й приказуй: «Ловися, рибко, велика й маленька!». То вона й наловиться.

– Спасибі за науку!

Побіг вовк мерщій на річку, та до ополонки, та хвіст в ополонку...

– Ловись, – каже, – рибко, велика та все велика! Ловись, рибко, велика та все велика! Ловись, рибко, велика та все велика!

Не хочеться йому малої. А мороз надворі такий, що аж шкварчить! Лисичка ж бігає по березі та все:

– Мерзни, мерзни, вовчий хвіст! Мерзни, мерзни, вовчий хвіст!

А вовк:

– Що ти, лисичко-сестричко, кажеш?

– Та то ж і я кажу: ловися, рибко, велика й мала!

– А, ну й я так: ловися, рибко, велика та все велика!

Ворухнув вовк хвостом – важко вже. А лисичка:

– Ото вже рибка почала чіплятися.

Трохи згодом:

– Ану, вовчику, тягни!

Вовк як потяг, а хвіст уже прикипів до ополонки, – витягне. А вона його ще й ласє:

– А, капосний вовцюгане, що ти наробив?! Бач, казав: «Ловися, рибко, велика та все велика», – от велика начіплялася, тепер і не витягнеш. Треба ж тобі допомі дати, побіжу покличу.

Та й майнула на село. Біжить селом та гукає:

– Ідїть, люди, вовка бить! Ідїть, люди, вовка бить!

Як назбігалося людей!.. Хто з сокирою, хто з вилами, з ціпами, а баби з рогачами, з кочергами! Як почали вони того бідолаху-вовка періщити!

А лисичка тим часом ускочила в одну хату, – нікого нема, хазяйка побігла на річку вовка бити і діжу немішену покинула. Вона взяла вимазала голову в тісто – та в поле... Коли дивиться – вовк насилу лізе, – добре дали йому, сердешному. Вона зараз-таки прикинулася хворою, тільки тюпає, стогне... А вовк побачив її.

– А, – каже, – така ти! Наробила ти мені добра, що й хвоста збувся!

А вона:

– Ой вовчику-братику, хіба ж то я? Хіба ж ти не бачиш, що з мене й мозок тече, так мене побили, що й голову провалили мені. Вовчику-братику, підвези мене!

– Та я й сам нездужаю!..

– Та в тебе ж тільки півхвоста нема, а мені й голову провалили. Ой-ой-ой, не дійду додому!..

– Та сідай уже, нема чого з тобою робити.

Вона вилазить йому на спину, вмощується та так стогне.

Повіз її вовк.

От вона їде та все приказує:

– Битий небиту везе! Битий небиту везе!

– Що ти там, лисичко-сестричко, кажеш?

– Та то я кажу: битий биту везе.

А сама знову нищечком:

– Битий небиту везе!
От довів він її до хатки:
– Уставай, лисичко, доїхали!
Вона тоді плиг з вовка та:
– Битий небиту привіз! Битий небиту привіз!
Вовк до неї, хотів її зубами, а вона в хатку та й зачинилася. Не влізе вовк. А вона ще визирає у вікно та й дражнить:
– Битий небиту привіз!
Тупцявся вовк, тупцявся коло лисиччиної хатки – не влізе.
– Ну й клята ж лисичка!.. От так піддурила!
Та й потяг додому.
А лисичка живе та курей ловить.

ЧАРІВНІ КАЗКИ

КАЗКА ПРО ІВАСИКА-ТЕЛЕСИКА

Жили собі дід та баба. Вже й старі стали, а дітей нема. Журяться дід та баба: «Хто нашої й смерті догляне, що в нас дітей нема?» От баба й просить діда:

– Поїдь, діду, в ліс, вирубай там мені деревинку, та зробимо колисочку, то я положу деревинку в колисочку та й буду колихати; от буде мені хоч забавка!

Дід спершу не хотів, а баба все просить та просить. Послухався він, поїхав, вирубав деревинку, зробив колисочку... Положила баба ту деревинку в колисочку, колише й пісню співає:

Люлі-люлі, Телесику,
Наварила кулешику,
Буду тебе годувати.

Кохала-кохала, аж поки полягали вони увечері спати. Встають уранці – аж з тієї деревинки та став синок маленький. Вони так зраділи, що й не сказати! Та й назвали того сина Івасиком-Телесиком.

Росте той синок й росте – і такий став гарний, що баба з дідом не навтішаються з нього.

От як підріс він, то й каже:

– Зробіть мені, тату, золотий човник і срібнеє весельце, буду я рибку ловити та вас годувати!

От дід зробив золотий човник і срібнеє весельце, спустили на річку, він і поїхав. То оце він їздить по річці, ловить рибку та годує діда й бабу, наловить та віддасть – і знову поїде. А мати йому їсти носить. Та й каже:

– Гляди ж, сину, як я кликатиму, то пливи до бережка, а як хто чужий, то пливи далі!

От мати наварила йому снідати, принесла до берега та й кличе:

Івасику-Телесику!

Приплинь, приплинь до бережка!

Дам я тобі їсти й пити!

Телесик почув.

– Ближче, ближче, човнику, до бережка! Це ж моя матінка снідати принесла.

Пливе...

Пристав до бережка, наївся, напився, відіпхнув золотий човник срібним весельцем і поплив далі рибку ловити.

А змія й підслухала, як мати кликала Телесика, та прийшла до берега і давай гукати грубим голосом:

Івасику-Телесику!

Приплинь, приплинь до бережка!

Дам я тобі їсти й пити!

А він чує...

– То ж не моєї матінки голос! Пливи, пливи, човнику, далі! Пливи, пливи, човнику, далі!

Махнув весельцем – човник і поплив. А змія стояла-стояла та й пішла від бережка геть.

От мати Телесикова наварила йому обідати, понесла до бережка та й кличе:

Івасику-Телесику!

Приплинь, приплинь до бережка!

Дам я тобі їсти й пити!

Він почув:

– Ближче, ближче, човнику, до бережка! Це ж моя матінка мені обідати принесла.

Приплив до бережка, наївся, напився, віддав матері рибку, що наловив, відіпхнув човник і поплив знову.

А змія приходять до берега та знов грубим голосом:

Івасику-Телесику!

Приплинь, приплинь до бережка!

Дам я тобі їсти й пити!

А він почув, що не материн голос, та махнув весельцем:

– Пливи, пливи, човнику, далі! Пливи, пливи, човнику, далі! Човник і поплив далі.

Змія бачить, що нічого не вдіє, та пішла до коваля:

– Ковалю, ковалю! Скуй мені такий тоненький голосок, як у Телесикової матері!

Коваль і скував. Вона пішла до бережка й стала кликати:

Івасику-Телесику!

Приплинь, приплинь до бережка!

Дам я тобі їсти й пити!

А він думав, що то мати:

– Ближче, ближче, човнику, до бережка! То ж мені матінка їсти принесла!

Та й приплив до бережка. А змія його мерщій ухопила з човна та й понесла до своєї хати.

–Зміючко Оленко, відчини!

Оленка й відчинила, змія ввійшла в хату.

–Зміючко Оленко, натопи піч так, щоб аж каміння розпадалося, та спечи мені Телесика, а я гостей покличу, та будемо гуляти.

Та й полетіла кликати гостей.

От Оленка натопила піч так, що аж каміння розпадається, а тоді й каже:

– Сідай, Телесику, на лопату!

А він каже:

– Коли ж я не вмю, – як його сідати?

– Та вже сідай! – каже Оленка. Він і поклав на лопату руку.

– Так? – каже.

–Та ні-бо: сідай зовсім! Він поклав голову:

– Отак, може?

– Та ні-бо, ні! Сідай увесь!

– А як же? Хіба так? – та й поклав ногу.

– Та ні-бо, – каже Оленка, – ні, не так!

– Ну, так покажи ж, – каже Телесик, – бо я не знаю як. Вона й стала показувати, та тільки сіла, а він за лопату та й укинув її в піч, і заслінкою піч затулив, а сам замкнув хату, зліз на превисоченного явора та й сидить. От змія прилітає з гостями.

– Зміючко Оленко, відчини!

Не чуть.

– Зміючко Оленко, відчини!

Не озивається.

– От вража Оленка, вже десь повіялась.

От змія сама відчинила хату, повходили гості, посідали за стіл. Відслонила змія заслінку, вийняла з печі, та й їдять – думали, що то Телесик. Попоїли добре, повиходили надвір та й качаються по траві.

– Покочуся, повалюся, Телесикового м'яся наївшись!

А Телесик із явора:

– Покотіться, поваліться, Оленчиного м'яся наївшись!

Вони слухають... Де це? Та знов:

– Покочуся, повалюся, Телесикового м'яся наївшись.

А він знову:

– Покотіться, поваліться, Оленчиного м'яся наївшись!

Вони далі:

– Що воно таке?

Давай шукати, давай дивитися, та й угледіли Телесика на яворі. Кинулись до явора та й почали його гризти. Гризли-гризли аж зуби поламали, а не перегризуть. Кинулись до коваля:

– Ковалю-ковалю, покуй нам такі зуби, щоб того явора перегризти!

Коваль і скував. Вони як почали знову... От-от уже перегризуть. Коли летить табун гусей. Івасик-Телесик їх і просить:

Гуси-гуси, гусенята!

Візьміть мене на крилята

Та понесіть до батенька,

А в батенька їсти, й пити,

Ще й хороше походити!

А гуси й кажуть:

– Нехай тебе середні візьмуть!

А змії гризуть-гризуть... Аж летить знову табун гусей. Івасик-Телесик і просить:

Гуси-гуси, гусенята!

Візьміть мене на крилята

Та понесіть до батенька,

А в батенька їсти, й пити,

Ще й хороше походити!

Так і ці йому кажуть:

– Нехай тебе задні візьмуть!

А явір аж тріщить. Відпочинуть змії та й знов гризуть, відпочинуть та й знов... Аж летить іще табун гусей. Івасик-Телесик так їх просить:

Гуси-гуси, гусенята!

Візьміть мене на крилята

Та понесіть до батенька,

А в батенька їсти, й пити,

Ще й хороше походити!

І ці кажуть:

– Нехай тебе заднє візьме!

Та й полетіли.

Сидить сердешний Телесик, от-от явір упаде, от-от доведеться пропасти! Коли це летить собі одне гусеня: відбилося – насилу летить,

Телесик до нього:

Гуся-гуся, гусенятко!

Візьми мене на крилятко

Та понеси до батенька,

А в батенька їсти, й пити,

Ще й хороше походити!

От воно:

– Сідай! – каже та й ухопило його на крила. Та втомилось сердешне, так низько несе. А змія за ним – ледве не вхопить його – женеться. Та таки не наздогнала. От воно принесло та й посадило Телесика на причілку знадвору, а само ходить по двору, пасеться.

От сидить Телесик на причілку та й слухає, що в хаті робиться. А баба напекла пиріжків, та виймає в печі, і каже:

– Це тобі, діду, пиріжок, а це мені пиріжок!

А Телесик знадвору:

– А мені?

То це вона знову виймає пиріжки та:

– А це тобі, дідуся, пиріжок, а це мені!

А Телесик знову:

– А мені?

Вони й почули. Що це?

– Чи ти чуєш, діду, щось наче гукає?

– Та то, – каже дід, – мабуть, так учувається.

Та знов баба:

– А це тобі, дідусю, пиріжок, а це мені!

– А мені? – каже з причілка Телесик.

– Отже, таки озивається! – говорить баба та зирк у вікно – аж на причілку Телесик. Вони тоді з хати, та вхопили його, та внесли в хату, та такі раді...

А гусятко ходить по двору, то мати й побачила.

– Он гусятко ходить. Піду впіймаю та заріжу.

А Івасик-Телесик каже:

– Ні, мамо, не ріжте, а нагодуйте його! Коли б не воно, то я б у вас і не був.

От вони нагодували його, й напоїли, і під крильця насипали пшона.

Так воно й полетіло.

От вам казочка, а мені бубликів в'язочка.

КУЗЬМА І ДЕМ'ЯН

Колись на землі жив змій. Багато він пожер людей, бо дужчого від нього на світі не було. В той час жили Кузьма і Дем'ян – Божі ковалі. От задумали вони того змія із світу згубити. Змій поткнувся до них, а вони в кузню. І заперли залізні двері.

Змій і каже:

– Кузьмо, Дем'яне, Божі ковалі, відчиніть, а то ковтну вас із кузнею!

Ті й відповідають:

– Коли ти силу маєш, то пролижи двері. А ми тоді сядемо на язик і ковтай. Змій лиже, а ковалі гріють та й гріють залізо, та кують кліщі. Пролизав змій двері, всунув язик. Кузьма та Дем'ян кліщами за той язик! І почали гатить молотами. Уморили змія, запрягли в плуг, що на дванадцять пар волів, і давай орати.

Орали степ уздовж й упоперек. І скільки змій не просив, не давали йому ні пити, ні їсти.

– Буде з тебе, – кажуть, – і того жиру, що відкохав на людях!

– Ну, – каже змій, – коли так, то перед страшним судом освічу я своїм жиром увесь світ.

Довго ще орали, чи ні, дійшло до моря. Змій у море і давай згарячу пити. Випив усе море й лопнув. Кузьма та Дем'ян узяли й закопали того змія під горою.

Ніхто не знає, коли це в світі було. А ось небагато років тому полився гас із тої гори. Цебто і кінець світу близько. В слободах і тепер не всякий світить гасом, бо він нечистий.

Кузьма і Дем'ян, поки не заморили змія, орали глибоко і потекли річки. А як заморили, то орали мілко і стали балки!⁶²

ОХ

Колись-то давно, не з моєї пам'яті, мабуть, ще й батьків і дідів наших не було на світі, жив собі убогий чоловік з жінкою, а у них був одним один син, та й той не такий як треба: таке ледащо той одинчик, що лишенько! Нічого не робить і за холодну воду не візьметься, а все тільки на печі сидить та просцем пересипається.

Уже йому, може, годів з двадцять, а він усе без штанців на печі сидить – ніколи й не злазить; як подадуть їсти, то й їсть, а не подадуть, то й так обходиться...

Батько й мати журяться:

– Що нам з тобою, сину, робить? Чужі діти своїм батькам у поміч стають, а ти тільки дурно у нас хліб переводиш!

Так йому не до того: сидить та просцем пересипається...

Журились-журились батько з матір'ю, а далі мати й каже:

– Що ти таки, старий, думаєш з ним, що вже він зросту дійшов, а така недотепа – нічого робить не вміє? Ти б його куди оддав, то оддав, куди найняв, то найняв, то, може б, його чужі люди чому вивчили.

Порядились, батько і оддав його у кравці вчитись. От він там побув день зо три та й утік; заліз на піч – знов просцем пересипається. Батько його побив добре, вилаяв, оддав до шевця шевству вчитись. Так він і звідтіля втік. Батько знов його побив і оддав ковальству вчитись. Так і там не побув довго – втік.

Батько бідкається – що робить?

⁶² В інших творах подібної тематики, зокрема в переказах, йдеться про т. зв. Змієві вали, земляні насипи в кількох регіонах України, що сягають сотень кілометрів і є рештками великої системи давніх оборонних фортифікацій.

– Поведу, каже, – вражого сина ледащо у інше царство; де найму, то найму, може, він відтіля не втече. – Взяв його і повів.

Йдуть та йдуть, чи довго, чи недовго, аж увійшли у такий темний ліс, що тільки небо та земля. Увіходять у ліс, притомилися трохи; а там над стежкою стоїть обгорілий пеньок; батько й каже:

– Притомився я, сяду, одпочину трохи.

От сідає на пеньок та:

– Ох! Як же я втомився! – каже.

Тільки це сказав, аж з того пенька – де не взявся – вилазить такий маленький дідок, сам зморщений, а борода зелена аж по коліна.

– Що тобі, – пита, – чоловіче, треба од мене?

Чоловік здивувався: де воно таке диво взялося? Та й каже йому:

– Хіба я тебе кликав? Одчепись!

– Як же не кликав, – каже дідок, – коли кликав!

– Хто ж ти такий? – пита чоловік.

– Я, – каже дідок, – лісовий цар Ох. Чого ти мене кликав?

– Та цур тобі, я тебе і не думав кликати! – каже чоловік.

– Ні, кликав, ти сказав: Ох!

– Та то я втомився, – каже чоловік, – та й сказав: ох!

– Куди ж ти йдеш? – пита Ох.

– Світ за очі! – каже чоловік. – Веду оцю дитину наймать, може, його чужі люди навчать розуму, бо у себе дома що найму, то й утече.

– Найми, – каже Ох, – у мене, я його навчу. Тільки з такою умовою: як вибуде рік та прийдеш за ним, то коли пізнаєш його – бери, а не впізнаєш – ще рік служитиме у мене!

– Добре, – каже чоловік.

Погодилися, – чоловік і пішов собі додому, а сина повів Ох до себе.

От як повів його Ох, та й повів аж на той світ, під землею, та привів до зеленої хатки, очеретом обтиканої, а в тій хатці усе зелене: і стіни, і лавки зелені, і Охова жінка зелена, і діти, сказано – все, все... А за найминок у Оха мавки – такі зелені, як рута!..

– Ну, сідай же, – каже Ох, – наймитку, та попоїси трохи!

Мавки подають йому страву – і страва зелена.

Він попоїв.

– Ну, – каже Ох, – піди ж, наймитку, дровець нарубай та нанеси.

Наймиток пішов. Чи рубав, чи не рубав, та ліг на дрівця й заснув. Приходить Ох – аж він спить. Він його взяв, звелів наносити дров,

положив на дрова зв'язаного наймита, підпалив дрова... Згорів наймит! Ох тоді взяв попілець, по вітру розвіяв, а одна вуглина і випала з того попелу. Ох тоді і сприснув живущою водою, наймит знов став живий, тільки вже моторніший трохи.

Ох знову звелів дрова рубать – той знов заснув. Ох підпалив дрова, наймита спалив, попілець по вітру розвіяв, вуглину сприснув живущою водою – наймит знов ожив і став такий гарний, що нема кращого! От Ох спалив його і втретє, та знову живущою водою сприснув вуглину – і з того ледачого парубка та став такий моторний та гарний козак, що ні здумать, ні згадать, хіба в казці сказать.

От вибув той парубок рік. Як вийшов рік, батько йде за сином. Прийшов у той ліс до того пенька обгорілого, сів та:

– Ох!

Ох і виліз з того пенька та й каже:

– Здоров був, чоловіче!

– Здоров, Ох!

– А чого тобі треба, чоловіче? – пита Ох.

– Прийшов, – каже, за сином.

– Ну, йди, як пізнаєш – бери його з собою, а не пізнаєш – ще рік служитиме.

Чоловік і пішов за Охом. Приходить до його хати; Ох взяв виніс мірку проса, висипав – назбігалось до біса півнів!

– Ну, пізнавай, – каже Ох, – де твій син?

Чоловік дивився-дивився – всі півні однакові: один у один – не пізнав.

– Ну, – каже Ох, – йди ж собі, коли не пізнав, ще рік твій син служитиме в мене.

Чоловік і пішов додому.

От виходить і другий рік; чоловік знову йде до Оха. Прийшов до пенька:

– Ох! – каже.

Ох до його виліз.

– Йди, – каже, – пізнавай! – Увів його у кошару – аж там самі барани, один в один. Чоловік пізнавав-пізнавав – не пізнав.

– Йди собі, коли так, додому, твій син ще рік житиме у мене.

Чоловік і пішов журячись.

Виходить і третій рік. Чоловік йде до Оха. Йде та йде – аж йому назустріч йде дід, увесь, як молоко, білий, і одежа на йому біла.

– Здоров, чоловіче!

– Доброго здоров'я, діду!

– Куди тебе бог несе?

– Йду, – каже, – до Оха виручать сина.

– Як саме?

– Так і так, – каже чоловік. І розказав тому білому дідові, як він Охові оддав у найми свого сина і з якою умовою.

– Е! – каже дід. – Погано, чоловіче, довго він тебе водитиме!

– Та я вже, – каже чоловік, – і сам бачу, що погано, та не знаю, що його й робить тепер у світі... Чи ви, дідусю, не знаєте, як мені мого сина вгадать?

– Знаю! – каже дід.

– Скажіть же й мені, дідусю-голубчику: я за вас цілий вік буду Бога молити! Бо все-таки який він не був, а мій син, своя кров!

– Слухай же, – каже дід. – Як прийдеш до Оха, він тобі випустить голубів, то ти не бери ніякого голуба, тільки бери того, що не їстиме, а сам собі під грушею сидітиме та обскубуватиметься: то твій син!

Подякував чоловік дідові і пішов. Приходить до пенька.

– Ох! – каже.

Ох і виліз до його, і повів його у своє лісове царство. От висипав Ох мірку пшениці, накликав голубів. Назліталось їх така сила, що господи, і все один в один.

– Пізнавай, – каже Ох, – де твій син! Пізнаєш – твій, а не пізнаєш – мій.

От всі голуби їдять пшеницю, а один сидить під грушею, сам собі надувся та обскубується. Чоловік і каже:

– Ось мій син!

– Ну, вгадав! Коли так, то бери.

Взяв, перекинув того голуба – став з його такий гарний парубок, що кращого й на світі немає. Батько зрадив дуже, обнімає його, цілує... Раді обидва!

– Ходім же, сину, додому.

От і пішли.

Йдуть дорогою та й розмовляють: батько розпитує, як там у Оха було; син розказує; то знову батько розказує, як він бідує, а син слухає. А далі батько й каже:

– Що ж ми тепер, сину, робитимем? Я бідний і ти бідний... Служив ти три роки, та нічого не заробив!

– Не журіться, тату, все гаразд буде. Глядіть, – каже, – тут полюватимуть за лисицями паничі, то я перекинусь хортом та піймаю

лисицю, то паничі мене купуватимуть у вас, то ви мене продайте за триста карбованців, тільки продавайте без ретязя, от у нас і гроші будуть, розживемось!

Йдуть та йдуть, аж там на узліссі собаки ганяють лисицю, так ганяють, так ганяють, лисиця не втече, хорт не дожене. Син зараз перекидається хортом, догнав ту лисицю, піймав. Паничі вискочили з лісу.

– Це твій хорт?

– Мій!

– Добрий хорт! Продай його нам.

– Купіть.

– Що тобі за його?

– Триста карбованців без ретезя.

– Нащо нам твій ретязь⁶³ – ми йому позолочений зробим. На сто!

– Ні.

– Ну, бери всі гроші, давай хорта.

Одлічили гроші, взяли хорта – давай полювать.

Випустили того хорта знову на лисицю. Він як погнав лисицю, то погнав аж у ліс, та перекинувся парубком і знову прийшов до батька.

Йдуть та йдуть, батько й каже:

– Що нам, сину, цих грошей, – тільки що хазяйством завестись...

– Не журіться, тату, буде ще. Тут, – каже, – паничі їхатимуть по перепелиці з соколом: то я перекинусь соколом, то вони мене купуватимуть, то ви мене продайте знов за триста карбованців без шапочки.

От йдуть полем, паничі випустили сокола на перепела; так сокіл женеться, а перепел тікає: сокіл не дожене, перепел не втече. Син перекинувся соколом, так зразу і насів на того перепела. Паничі побачили.

– Це твій сокіл?

– Мій.

– Продай його нам.

– Купіть.

– Що тобі за його?

– Як дасте триста карбованців, то беріть собі сокола, тільки без шапочки.

– Ми йому парчеву зробимо!

⁶³ Ретязь – ланцюг.

Поторгувались, продав за триста карбованців. От паничі пустили того сокола за перепелицю, а він як полетів, та й полетів, та перекинувся парубком і знову прийшов до батька.

– Ну, тепер ми розжились трохи, – каже батько.

– Постійте, тату, ще буде. Як будемо, – каже, – іти через ярмарок, то я перекинусь конем, а ви мене продавайте: дадуть вам за мене тисячу карбованців; тільки продавайте без недоуздка.

От підходять до містечка там, чи що, – аж ярмарок. Син перекинувся конем – і такий кінь, як змії, і приступить страшно! Батько веде того коня за недоуздок, а він так гарцює, копитом землю вибиває! Тут понаходилося купців – торгують.

– Тисячу, – каже, – без недоуздка, то й беріть!

– Та навіщо нам цей недоуздок, ми йому срібну позолочену уздечку зробимо! – Дають п'ятсот.

– Ні!

А це підходить циган сліпий на одне око:

– Що тобі, чоловіче, за коня?

– Тисячу без недоуздка.

– Ге, дорого, батю: візьми п'ятсот з недоуздрком!

– Ні, не по рукам, – каже батько.

– Ну шістсот... бери!

Як узяв той циган торгуваться, як узяв – так чоловік і шага не спускає.

– Ну, бери, батю, тільки з недоуздрком.

– Е, ні, цигане, недоуздок мій!

– Чоловіче добрий! Де ти видав, щоб коня продавали без уздечки? І передать ніяк...

– Як хочеш, а недоуздок мій! – каже чоловік.

– Ну, батю, я тобі п'ять карбованців накіну, – тільки з недоуздрком.

Чоловік подумав: недоуздок яких там три гривни вартий, а циган дає п'ять карбованців. Взяв і оддав. Чоловік пішов, взявши гроші, додому, а циган – на коня та й поїхав. А то не циган, то Ох перекинувся циганом.

Той кінь несе та й несе Оха – вище дерева, нижче хмари... От спустились у ліс, приїхали до Оха; він того коня поставив на стайні, а сам пішов у хату.

– Не втік-таки від моїх рук, вражий син! – каже жінці.

От у обідню пору бере Ох того коня за повід, веде до водопою, до річки. Тільки що привів до річки, а той кінь нахилився пити – та й

перекинувся окунем, та й поплив. Ох, недовго думавши, перекинувся і собі щукою та давай ганяться за тим окунем. Так оце що нажене, то окунь настовбурчить пірця та хвостом повернеться, то щука й не візьме... От вона дожене та:

– Окунець, окунець, повернись до мене головою, побалакаємо з тобою!

– Коли ти, кумонько, хочеш балакати, – каже окунець щуці, – то я і так чую!

Знову, що нажене щука окуня та:

– Окунець, окунець, повернись до мене головою, побалакаєм з тобою!

А окунець одстовбурчить пірця та:

– Коли ти, кумонько, хочеш, то я й так чую!

Довго ганялись щука за окунем – та ні! А це впливає той окунь на берег – аж там цариця шмаття пере. Окунь перекинувся гранатовим перснем у золотій оправі. Царівна й побачила, та й підняла той перстень з води. Приносить додому, хвалиться:

– Який я, таточку, гарний перстень найшла! – Батько любується, а царівна не знає, на який його й палець надіти: такий гарний!

Коли це через якийсь там час доповіли цареві, що прийшов купець. (А то Ох купцем перекинувся). Цар вийшов:

– Що тобі треба?

– Так і так: їхав я, – каже Ох, – кораблем по морю, віз у свою землю своєму цареві перстень гранатовий та й упустив той перстень у воду... Чи ніхто з ваших не знайшов?

– Так, – каже цар, – моя дочка знайшла.

Покликали її. Ох як узявся її просить, щоб оддала, бо мені, каже, і на світі не жить, як не привезу того персня! Так вона не оддає, та й годі! Тут уже цар уступився:

– Оддай, – каже, – дочко, а то через нас буде нещастя чоловікові, оддай! – А Ох так просить:

– Що хочете, та й беріть у мене, тільки оддайте мені перстень!

– Ну, коли так, – каже царівна, – то щоб ні тобі, ні мені! – та й кинула той перстень на землю...

Той перстень і розсипався пшоном – так і порозкочувалось по усій хаті. А Ох, недовго думавши, перекинувся півнем та давай клювати те пшоно. Клював-клював, все поклював... А одна пшонина закотилася під ноги царівні, він тієї пшонини і не з'їв. Як поклював, та в вікно й вилетів собі геть, та й полетів собі...

А з тієї пшонини перекинувся парубок – і такий гарний, що царівна як побачила, так і закохалася одразу, та так щиро просить царя й царицю, щоб її оддали за нього:

– Ні за ким, – каже, – я щаслива не буду, а за ним моє щастя!

Цар довго морщився, що за простого оддає свою дочку, а далі порадилися, взяли їх поблагословили та й одружили, таке весілля справили, що увесь мир скликали. І я там був, мед-вино пив, хоч в роті не було, а по бороді текло – тим вона в мене й побіліла!

КИРИЛО КОЖУМ'ЯКА

Колись був у Києві якийсь князь і був коло Києва змії, і щороку посилали йому дань: давали або молодого парубка, або дівчину.

Ото прийшла черга вже й до дочки самого князя. Нічого робить, коли давали городяни, треба й йому давати. Послав князь свою дочку в дань змієві. А дочка була така хороша, що й сказати не можна. То змії її й полюбив. От вона до нього прилестилась та й питається раз у нього:

– Чи є, – каже, – на світі такий чоловік, щоб тебе подужав?

– Є, – каже, – такий – у Києві над Дніпром... Як затопить хату, то дим аж під небеса стелеться, а як вийде на Дніпро мочити шкури (бо він кожум'яка), то не одну несе, а дванадцять разом, і як набрякнуть вони водою з Дніпрі, то я візьму та й учіплюсь за них, чи витягне-то він їх? А йому байдуже: як потягне, то й мене з ними трохи на берег не витягне. От того чоловіка тільки мені й страшно.

Князівна і взяла собі те на думку й думає, як би їй вісточку додому подати і на волю до батька дістатись? А при ній не було ні душі, тільки один голубок. Вона згодувала його за щасливої години, ще як у Києві була.

Думала-думала, а далі і написала до батька.

– От так і так, – каже, – у вас, тату, є в Києві чоловік, на ймення Кирило, на прізвище Кожум'яка. Благайте ви його через старих людей, чи не схоче він із змієм побитися, чи не визволить мене, бідну, з неволі! Благайте його, таточку, і словами, і подарунками, щоб не образився він за яке незвичайне слово! Я за нього і за вас буду довіку богу молитися.

Написала так, прив'язала під крильцем голубові та й випустила у вікно. Голубок злинув під небо та й прилетів додому, на подвір'я до князя. А діти саме бігали по подвір'ї та й побачили голубка.

– Татусю, татусю! – кажуть. – Чи бачиш – голубок від сестриці прилетів!

Князь перше зрадів, а далі подумав-подумав та й засумував:

– Це ж уже проклятий ірод згубив, видно, мою дитину!

А далі приманув до себе голубка, глядь, аж під крильцем карточка. Він за карточку. Читає, аж дочка пише: так і так. Ото зараз покликав до себе всю старшину.

– Чи є такий чоловік, що прозивається Кирилом Кожум'якою?

– Є, князю. Живе над Дніпром.

– Як же б до нього приступитись, щоб не образився та послухав?

Ото сяк-так порадилися та й послали до нього найстаріших людей. Приходять вони до його хати, відчинили помалу двері зо страхом та й злякались. Дивляться, аж сидить сам Кожум'яка долі, до них спиною, і мене руками дванадцять шкур, тільки видно, як коливає отакенною білою бородою!

От один з тих посланців: «Кахи!»

Кожум'яка жахнувся, а дванадцять шкур тільки трісь-трісь! Обернувся до них, а вони йому в пояс:

– От так і так: прислав до тебе князь із просьбою...

А він і не дивиться: розсердився, що через них та дванадцять шкур порвав.

Вони знов давай його просити, давай його благати. Стали навколішки... Шкода! Просили-просили та й пішли, понуривши голови.

Що тут робитимеш? Сумує князь, сумує і вся старшина.

– Чи не послати нам іще молодших?

Послали молодших – нічого не вдіють і ті. Мовчить та сопе, наче не йому й кажуть. Так розібрало його за ті шкури.

Далі надумався князь і послав до нього малих дітей. Ті як прийшли, як почали просити, як стали навколішки та як заплакали, то й сам Кожум'яка не витерпів, заплакав та й каже:

– Ну, це для вас я вже зроблю.

Пішов до князя.

– Давайте ж, – каже, – мені дванадцять бочок смоли і дванадцять возів конопель!

Обмотався коноплями, обсмолився смолою добре, взяв булаву таку, що може, в ній пудів десять, та й пішов до змія.

А змія йому й каже:

– А що, Кирило? Прийшов битися чи миритися?

– Де вже миритися? Битися з тобою прийшов!

От і почали вони битися – аж земля гуде. Що розбіжиться змії та вхопить зубами Кирила, то так кусок смоли й вирве, що розбіжиться та вхопить, то так жмуток конопель і вирве. А він його здоровенною булавою як улупить, то так і вжене в землю. А змії, як вогонь, горить, – так йому жарко, і поки збігає до Дніпра, щоб напиться, та вскочить у воду, щоб прохолодитися трохи, то Кожум'яка вже й обмотавсь коноплями і смолою обсмолився. Ото вискакує з води зміюка, і що розженеться проти Кожум'яки, то він його булавою тільки луп! Що розженеться, то він, знай, його булавою тільки луп та луп, аж луна йде. Бились-бились – аж курить, аж іскри скачуть. Розігрів Кирило змія ще дужче, як коваль леміш у горні: аж пирхає, аж захлинається, проклятий, а під ним земля тільки стогне.

А тут у дзвони дзвонять, молебні правлять, а по горах народ стоїть, як неживий, зціпивши руки, чекає, що то буде! Коли ж зміюка – бубух! Аж земля затряслась. Народ, стоячи на горах, так і сплеснув руками:

– Оце так Кирило! Оце так Кожум'яка!

Отак Кирило, вбивши змія, визволив князівну і віддав князеві. Князь уже не знав, як йому й дякувати. Та вже з того-то часу і почало зватися те урочище в Києві, де Кирило жив, Кожум'яками.

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВІ КАЗКИ

ЯЗИКАТА ХВЕСЬКА

Нема гірше од того чоловіка, що не вмів язика за зубами вдержати. А найбільше лихо з жінками. Тільки що почує, зараз уже й задзвонила по всьому селу: «Ой кумасю ріднесенька, що я чула! Та тільки глядіть, нікому не кажіть, бо це таке, що нікому й знати не можна, я це вам тільки...» І почала! А кума почула та другій кумі, а та – третій, а третя – п'ятій десятій, і – ото вже всі про те знають, чого не треба нікому знати.

От були собі чоловік і жінка, Петро і Хвеська. І гарна б жінка була Хвеська, усім гарна, та тільки на язик швидка. Що не скаже їй чоловік, усе своїм довгим язиком розплеще. Просто хоч нічого їй не кажи! Уже її чоловік і прохав, і вмовляв, і сердився – нічого не помага!

От раз поїхав Петро орати та й виорав гроші, скарб. А було це ще за панщини. І дума він: «Як довідається економ, то відніме. А довідається

неминуче, бо від Хвеськи не сховаєшся, вона по всьому селу рознесе. Що його робити?».

Думав, думав бідолаха та й надумав: «Треба, – каже, – одучити її од такої поганої звички. Та й гроші щоб не пропали».

Ото взяв він ті гроші, привіз їх додому, заховав, а жінці нічого не каже. А другого дня Петро – в базар; купив там трохи не з лантух бубликів та зайця застреленого, а вертаючись з базару, привернув до річки та витяг з ятерів та з верші рибу, а зайця положив у вершу.

Тоді рибу ту одніс у ліс і порозкидав попід кущами, а ті бублики взяв та й почіпляв на одній груші, що на краю лісу стояла. Тоді вертається додому, пообідали з жінкою, от він і каже їй:

– Жінко, а ходімо в ліс, пошукаємо, чи не притхнулась там риба, то позбираємо!

А Хвеська каже:

– Що це ти, чоловіче, здурів, чи що? Хіба ж таки буває у лісі риба?

– Авжеж, буває, – каже Петро, – здається, сьогодні ліс притхнувся, то ми й назбираємо риби. Ось ходім лиш!

Хвеська не вірить, а все ж пішла. Приходить у ліс, коли так: то під тим, то під тим кущем лежить риба. Петро тоді й каже:

– А що, Хвесько? Не казав я тобі?

– Оце диво! – говорить вона. – І родилася, і хрестилася, а такого дива не бачила.

– Ну, добре, – каже Петро, – ходім лишень до річки, чи не піймався часом заєць у ятір або у вершу!

– Тю на тебе, чоловіче! Чи ти не здурів? – каже Хвеська. – Де ж таки видано, щоб зайці у верші ловились?

– Не видано! Отже, ти й риби в лісі не бачила, а єсть же! Ходім лиш! – каже він.

Пішли... Виходять на узлісся, аж стоїть груша, і на ній бубликів рясно – аж віти гнуться. Хвеська кричить:

– Чоловіче, чоловіче! Чи бачиш? Бублики на груші!

– Та бачу, – каже чоловік, – то що?

– Та як же таки: бублики на груші! Хіба ж таки бублики ростуть на груші?

– Звісно, не ростуть, – каже він. – А то, мабуть, бублейна хмара йшла та й зачепила ліс, оце й zostалися бублики.

– Нум же, чоловіче, струшувати!

Струсили, ідуть до річки. Витяг чоловік ятір – нема нічого, витягає другий – нема; тоді вершу, аж у ній заєць.

– Ох ти ж моя ненько! – аж скрикнула Хвеська.– Заєць у верші! І родилась, і хрестилась, такого не бачила.

– То що, що не бачила? – каже Петро. – Не бачила, то побачиш! Ходім лиш додому, а то вже пізно.

Ото позабирали та й пішли. Приходить додому, жінка й почала:

– І що то, чоловіче, за день такий! І родилась, і хрестилась, такого дня не бачила: риба в лісі, заєць у верші, бублики на груші!

– Це ще нічого, – каже Петро. –От що диво, я сьогодні й гроші знайшов.

– Йо!?

– Їй-бо знайшов!

– А де ж вони, чоловіче?

–Та ось! – Витяга ті гроші.

– Отепер же, чоловіче, будемо ми багаті!

– Будемо, – каже чоловік, – та не дуже, бо як економ довідається, то зараз одніме.

– От! – каже жінка. – А як же він довідається? Щоб мені те та се – я нікому не скажу!

– Гляди ж, жінко, не кажи, а то буде нам лихо. Та гляди, не кажи нікому й про те, що ми в лісі та в річці знаходили, бо люди як довідаються, що це був такий день, то зараз догадаються, що я гроші знайшов, бо в такі дні звичайно скарби знаходять.

Отак Петро каже жартуючи, а Хвеська:

– Добре, – каже, – нікому в світі не скажу. Ото вже надвечір чути галас, гомін на селі.

– Чоловіче, що таке? – Хвеська питається. – От там! – каже.

–То що-бо там таке? Я піду подивлюся!

– От не дивись та не слухай поганого, – каже Петро.

А Хвеська:

– Та ну-бо, Петрику, голубчику, ріднесенький, скажи!

–Та то, – каже чоловік, – наш пан економ та покрав у пана ковбаси, то тепер його по селу водять та ковбасами б'ють, щоб більше не крав!

Це ж чоловік так собі, на сміх вигадує, а Хвеська вже й повірила, вже й кортить їй.

– Ох, лишенько! Побіжу я до куми Меланки та розкажу! – скрикнула Хвеська та так і схопилася з місця.

– От не ходи краще та сиди дома! – каже чоловік. – Хіба ти не знаєш нашого економа? Він як довідається, що ти про його таке розказувала, то й тебе й мене з’їсть.

Хвеська послухалась і не пішла. Ото й терпить вона, не каже нічого про ті гроші день чи два, а далі не втерпіла – як-таки про своє щастя не розказати? І побігла до куми Меланки. Прибігла, «добридень» сказала, сіла. Сидить, от-от хочеться сказати, та боїться. А далі:

– От горе на світі убогому, хоч би й нам. Хотіла справити собі нові чоботи к святу, так нема за що й справити.

А кума Меланка й собі:

– Що правда, то правда, кумасю, я ж кажу!..

А Хвеська не дає їй і доказати та зараз своє:

– Ну, та, може, бог дасть, скоро не будемо вбогі...

– Як-то так? – питається кума Меланка, а саме вже й вухо нашорошила.

– Ох, кумасю, не знаю, як і казать...

– Та кажіть-бо, кажіть, – умовляла кума Меланка.

– Та не знаю, як і казать, бо це діло таке, що нікому, нікому не велів чоловік казати!

– Ох, ненько! Та хіба ж я така? Та я все одно, що стіна! – каже кума Меланка.

– Ну, куманю, – каже Хвеська, – це вже я вам тільки та глядіть же – нікому, нікому!

Та й давай пошепки про ті гроші.

Тільки Хвеська з хати, а кума Меланка за свиту та до куми Пріськи:

– Ох, кумочко, чи ви чули?..

А тут свято трапилось, кума Пріська пішла до куми Марини, в неї вже є кума Явдоха – вже й бесіда готова. Погуляли та й про Петрові гроші погомоніли.

А тут саме на той день Петро та й посварився за щось на Хвеську і добре-таки нагримав. Вона тоді:

– Стривай же ти, такий-сякий! Коли так!..

І побігла, і вже дзвонить по всьому селу, що її чоловік налаяв і трохи не бив, і що він гроші знайшов, і що він ховається з ними, і все.

Ото день чи два поминуло – кличуть Петра в контору, до економа. Той на його зараз мокрим рядном:

– Кажи, такий-сякий, знайшов гроші?

– Ні, – каже Петро, – не знаходив.

– Як не знаходив? Адже твоя жінка каже!

– А що ж, пане, що моя жінка каже? Моя жінка не сповна розуму, то вона чого й на світі нема наплете!

– А так чи не так! – каже економ.– Покликать сюди жінку! Ото зараз тую Хвеську приводять. Питається економ:

– Знайшов твій чоловік гроші?

– Знайшов, – каже, – паночку, знайшов!

– А що, питається тоді економ у Петра, – бачиш?

– Та що, – каже той, – вона чого не наплете! А ви краще спитайте її, пане, коли се було?

– А коли се було? – питається економ.

– Еге! Коли! Саме тоді, як ліс притхнувся, ми ходили в ліс по рибу та під кожним кущем рибу збирали.

– Що ще далі скажеш? – питається Петро.

– Еге! Що! Тепер уже не одбрешешся! Саме тоді й було, як ми рибу в лісі збирали, і бублейна хмара йшла, і в лісі бубликів ми натрусили, і в вершу заєць піймався.

– Ото слухайте, пане, – каже Петро, – чи ж вона до діла плете? Нехай вона вам до пуття розкаже, коли й як то було.

– Еге, коли й як! Саме тоді, як увечері вас, милостивий пане, по селу водили...

– А чого мене водили по селу? – питається економ.

– Коли ж... вибачайте, пане... Уже коли питаєтесь, то казатиму. Тоді саме, як вас били ковбасами, що ви у пана покрали...

Як скрикне ж економ:

– Ах ти така-сяка! Як ти мені смієш таке казати?! Візьміть її та дайте доброго хльосту, щоб казна-чого не базікала!

Тут Петро оступився, почав просити, що його жінка несповна розуму. Ото пан подумав, подумав – справді дурна, узяв та й пустив.

От ідуть вони вдвох, Хвеська і Петро, він собі сміється з-під вуса, а вона й носа похнюпила, розчовпала, що вклепалась. Прийшли додому, вона в плач:

– Так ти, – каже, – мене підвів!

– Хвесько, жінко моя люба,— каже Петро, не я тебе підвів, ти сама себе підвела! От не ляпай ніколи по-дурному язиком, то й нічого не буде. А тепер не сердься, та давай помиримся.

Ото й помирились, живуть та потрошку ті гроші тратять. А Хвеська бачить, що лихо багато балакати, та й знишкла.

МУДРА ДІВЧИНА

Було собі два брати – один убогий, а другий багатий. От багатий колись ізласкавився над бідним, що не має той ні ложки молока дітям, та й дав йому дійну корову, каже:

– Потроху відробиш мені за неї.

Ну, бідний брат відробляв потроху, а далі тому багачеві шкода стало корови, він і каже вбогому братові:

– Віддай мені корову назад!

Той каже:

– Брате! Я ж тобі за неї відробив!

– Що ти там відробив, – як кіт наплакав тієї роботи було, а то таки корова! Віддай!

Бідному жалко стало своєї праці, не схотів віддати. Пішли вони позиватися до пана. Прийшли до пана. А панові, мабуть, не схотілося роздумувати, хто з них правий, а хто ні, – то він і каже їм:

– Хто відгадає мою загадку, того й корова буде.

– Кажіть, пане!

– Слухайте: що є в світі ситніш, прудкіш, миліш над усе? Завтра прийдете, скажете.

Пішли брати. Багач іде додому та й думає собі:

– От дурниця, а не загадка! Що ж є ситніш над панські кабани, прудкіш над панські хорти, а миліш над гроші? Ге, моя корова буде!

Бідний прийшов додому, думав, думав та й зажурився. А в нього була дочка Маруся. Вона й питається:

– Чого ви, тату, зажурилися? Що пан казав?

– Та тут, дочко, таку пан загадку загадав, що я й не надумаю, що воно й є.

– А яка ж загадка, тату? – Маруся питає.

– Та така: що є в світі ситніш, прудкіш, миліш над усе?

– Е, пане, ситніш над усе – земля-мати, бо вона всіх годує й напуває; прудкіш над усе – думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш; а

миліш над усе – сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

– Чи ба? – каже батько. – Адже й справді так! Так же я й панові казатиму.

Другого дня приходять обидва брати до пана. От пан їх і питає:

– Ану, відгадали?

– Відгадали, пане, – кажуть обидва. От багатий зараз виступає, щоб собі попереду поспішить, та й каже:

– Ситніш, пане, над усе – ваші кабани, а прудкіш над усе – ваші хорти, а миліш над усе – гроші! – Е, брешеш, брешеш! – каже пан. Тоді до вбогого:

– Ану, ти!

– Та що ж, пане, нема ситнішого, як земля-мати: вона всіх годує й напуває.

– Правда, правда! – каже пан. – Ну, а прудкіш що на світі?

– Прудкіш, пане, над усе – думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш.

– Так! Ну, а миліш? – питає він.

– А миліш над усе – сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

– Так, усе! – говорить пан. – Твоя корова. Тільки скажи мені, чи ти сам це повідгадував, чи тобі хто сказав?

– Та що ж, пане, – каже вбогий, – є в мене дочка Маруся, – так це вона мене так навчила. Пан аж розсердився:

– Як це? Я такий розумний, а вона проста собі дівка та мої загадки повідгадувала! Стривай же! На тобі оцей десяток варених яєць та понеси їх своїй дочці: нехай вона посадить на них квочку, та щоб та квочка за одну ніч вилупила курчата, вигодувала, і щоб твоя дочка зарізала трьох, спекла на снідання, а ти, поки я встану, щоб приніс, бо я дождатиму. А не зробить, то буде лихо.

Іде сердешний батько додому та й плаче. Приходить, а дочка й питає його:

– Чого ви, тату, плачете?

– Та як же мені, дочко, не плакати: ось пан дав тобі десяток варених яєць та казав, щоб ти посадила на них квочку, та щоб вона за одну ніч вилупила й вигодувала курчата, а ти щоб спекла їх йому на снідання.

А дочка взяла горщечок каші та й каже:

– Понесіть, тату, оце панові та скажіть йому, – нехай він виоре, посіє цю кашу, і щоб вона виросла просом, поспіла на ниві, і щоб він просо

скосив, змолотив і натовк пшона годувати ті курчата, що їм треба вилупитись з цих яєць.

Приносить чоловік до пана ту кашу, віддає та й каже:

– Так і так дочка казала.

Пан дивився, дивився на ту кашу та взяв і віддав її собакам. Потім десь знайшов стеблинку льону, дає чоловікові й каже:

– Неси твоїй дочці цей льон, та нехай вона його вимочить, висушить, поб'є, попряде й витче сто локіт полотна. А не зробить, то буде лихо.

Іде додому той чоловік і знов плаче. Зустрічає його дочка й каже:

– Чого ви, тату, плачете?

– Та бач же чого! Ось пан дав тобі стеблинку льону, та щоб ти його вимочила, висушила, пом'яла, спряла і виткала сто локіт полотна.

Маруся взяла ніж, пішла й вирізала найтоншу гілочку з дерева, дала батькові та й каже:

– Несіть до пана, нехай пан із цього дерева зробить мені гребінь, гребінку й днище, щоб було на чому прясти цей льон.

Приносить чоловік панові ту гілочку й каже, що дочка загадала з неї зробити. Пан дививсь, дививсь, узяв та й покинув ту гілочку, а на думці собі: «Цю одуриш! Мабуть, вона не з таких, щоб одурити»... Потім думав, думав та й каже чоловікові:

– Піди та скажи своїй дочці: нехай вона прийде до мене в гості, та так, щоб ні йшла, ні їхала; ні боса, ні вбута; ні з гостинцем, ні без гостинця. А як вона цього не зробить, то буде лихо!

Іде знов батько, плачучи, додому. Прийшов та й каже дочці:

– Ну що, дочко, будемо робити? Пан загадав так і так.

І розказав їй усе. Маруся каже:

– Не журіться, тату, – все буде гаразд. Підіть купіть мені живого зайця.

Пішов батько, купив живого зайця. А Маруся одну ногу вбула в драгий черевик, а друга боса. Тоді піймала горобця, взяла гринджоли, запрягла в них цапа. От узяла зайця під руку, горобця в руку, одну ногу поставила в санчата, а другою по шляху ступає – одну ногу цап везе, а другою йде. Приходить отак до пана в двір, а пан як побачив, що вона так іде, та й каже своїм слугам:

– Прицькуйте її собаками!

Ті як прицькували її собаками, а вона й випустила їм зайця. Собаки погнались за зайцем, а її покинули. Вона тоді прийшла до пана в світлицю, поздоровкалась та й каже:

– Ось вам, пане, гостинець. – Та й дає йому горобця. Пан тільки хотів його взяти, а він — пурх та й вилетів у відчинене вікно!

А на той час приходять двоє до пана судитися. От пан вийшов на рундук та й питає:

– Чого вам, люди добрі?

– Та от чого, пане: ночували ми обидва на полі, а як уранці повставали, то побачили, що моя кобила привела лоша, – один каже.

А другий чоловік каже:

– Ні, брехня, – моя! Розсудіть нас, пане!

От пан думав, думав та й каже:

– Приведіть сюди лоша й коней: до якої лоша побіжить, – та й привела.

От привели, поставили запряжені коні, а лоша пустили. А вони, ті два хазяїни, так засмикали те лоша, кожен до себе тягаючи, що воно вже не знає, куди йому бігти, – взяло та й побігло геть. Ну, ніхто не знає, що тут робити, як розсудити. А Маруся каже:

– Ви лоша прив'яжіть, а матерів повипрягайте та й пустіть – котра побіжить до лошати, то та й привела.

Зараз так і зробили. Пустили їх – так одна й побігла до лошати, а друга стоїть.

Тоді пан побачив, що нічого з дівчиною не поробить, і відпустив її.

СОЛДАТ У ПЕКЛІ

Був собі одставний солдат, і пішов він на той світ. Ходить-ходить – ніде йому нема пристанища. Аж приходить він до пекла, – аж там чортів такого багацько.

Він зараз й кричить:

– Тьху, пропасть! Нечистий дух как смердить!

Чорти на його кричать:

– Іди собі... Чого ти хочеш? Тут не можна бути тобі!

Москаль каже:

– Пождіть, дайте мені тут у вас порозкладатись.

Забиває він кілочки по стінах та й каже:

– Це на ранець, це на муніцію, а це – на шинель, а це – на ружжо!

Ну, повішав він усе та й питається:

– Що це таке?

А чорти кажуть:

– Пекло.
А йому й почулося «тепло».
– Ну, добре, що тепло. А що то, – говорить, – кипить?
– Душі.
– Ну, слава Богу, що є галуші. Дайте ложку.
Дали йому ложку, а він як почав їх трошити. Чорти розсердились, та давай на його кричати:
– Що ти робиш? Іди собі звідси!
А він каже:
– Ну, ходім на двір, перш покажете мені, якою дорогою йти.
Чорти повиходили всі з пекла, а він узяв та й зачинився та й не пускає їх.
Чорти замерзли та так кричать-плачуть, а іде баба та питається:
– Чого ви плачете?
– Москаль прийшов у пекло, зачинився та й нас не пускає.
– А, дурні. Не знаєте, що зробити. Ось де є собака, візьміть, здеріть шкуру, зробіть барабан та забарабаньте, то він вийде!
Чорти зраділи та за собаку.
Облупили його, зробили барабан – тр-р-р!
Москаль кричить:
– Ох, у похід пора!
Взяв убрався та й пішов, чорти вбігли та й зачинились.
Солдат вийшов надвір, дивиться – нема нічого.
– О, піддурили, бісові сини!
Та й пішов собі далі, кращого шукати.

КАЗКИ-НЕБИЛИЦІ

Був собі, та не мав собі. Насіяв конопель, а вирости верби. Як став я верби рубати, стали карасі падати. Як я йду, сидить вовк на льоду, як я сів, то їх сім. Як я встав, то їх повно стало. Я бігом додому, зробив з воску возика, з соломи – коника. Сів та й їду. Їду, їду, аж бачу – пожар. Заїжджаю в той пожар. Коник згорів, возик розтопився, а я ось опинився.

Поки ми з няньом газдували, діда не женили: ні печі, ні лави. А дідо не хоче з печі злізти без баби. Була в нас єдна муха, а другий комар. То великі воли строкаті й кажуть: «Сегінь, сегінь». А комар як укусить, то каже: пінь!

Пішов я в хашу, виволік кільканадцять буків – без єдного не двадцять. Привіз домів, тоншими кінцями прив'язав на муху та на комара – вчинив хату велику. Піч поставив на двоє челюстей. Тоді пішов, кільканадцять – без єдного не двадцять – міхів ярцю, жита й іншого збіжжя зібрав. Привіз у млин – мельник колісся теше, а млин пішов по ягоди. Пішов я, зібрав кільканадцять – без єдного не двадцять – бочок паленки, рому і всякого напою. Привіз домів – а комора пороздопирана, годі до комори зайти. Був у мене єден сверлик; попроверчував я ним стіни, позакочував бочки до комори. І був у мене єден кабан-годівник – у кучі сімнадцять літ молоко парене пив; не мож було його ніяк убити дідові на весілля. Послав я по канон і кабана з канона устрелив, бо інак не мож було приступити до нього. А то на святу неділю було. Увиділа ворона, імила кабана в лапи, підняла і пустила на лід. Розчухнувся кабан на льоду: зібрав я сімнадцять людей із ношами, внесли того кабана до хижі й оббілували. Йти б мене людей гостити тих: зайшов я до комори – аж занесла біда блоху. Паленку повипивала, і як ся упила, то й бочки, й обручі погризла. Зайшов я до хижі – аж занесла біда муху: взяла кабана на крила, ще й кров полизала.

Ні печі, ні лави; дідо без баби не хоче з печі злізти. Тоді що чинити? Була в мене єдна кобила: я задів за ремінь топірець і – цу-цу-цу! – іду. Поки йшов, топірець утік і далеко в мочарі пасеться. Я ся лінував іти по нього – най пасеться! Підтяв вербу й зазираю назад себе, а верба виросла до неба! Цього мені треба: пішов я на небо, бо стільки на весілля дідові наладив, та й тому пуття не є. Вийшов на небо: позазирав, а верба упала, бо кобила підірвала вербу.

Був у мене міх попелу, а другий – полови. Став я сучити мотуззя з того: зверху мотуз прирву, а внизу надторочу. Отак зійшов я до середини світа, відти вниз скочив – і застряг-єм по груди в землі. Побіг додому по лопату й викопався. Увидів на болоті дикого качура: була б дідові хоч птиця на весілля! Кинув топірцем – качур утік, залізо сплигло, а топорище впало в болото на спід. Що чинити? Виламав собі вила, став болото розгрібати за топорищем. Та не міг його вигребти, бо збігає долі. Був у мене шваблик – я болото запалив, болото згоріло, залізо згоріло, а топорище сплигло. Прийшов я домів – дідо пішов з бабою вінчатись уже. Тоді вчинив я великий бал і став іграти, танцювати. Я й не видів, що там були міхи поприпирані з водою; зап'явся за міх шарканцем і виляв тоту воду з міха. Гості ся пустили і мене хотіли імити, а я втік. Забився в кухню

у клоччя: а тут каноніри йшли стріляти. Забили мене в канон із клоччям і вистрілили у верховину, в єдну ялицю. Но, та й кінець: став-єм на весло, та й тут мене принесло, та й тут-єм сів, та й казку оповів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

Гринченко Б. Д. Из уст народа: Малорусские рассказы, сказки и пр. Черниговъ : Земская Типографія, 1901. 488 с.

Записки о Южной Руси / издал П. Кулиш. СПб., 1856. Т. I. 322 с.; Т. II. 451 с.

Етнографічні матеріали з Угорської Русі: Зібрав Володимир Гнатюк. Львів, 1897–1911. Т. I–VI.

Зачаровані казкою : Українські народні казки в записах П. В. Лінтура / упоряд. І. М. Сенька, В. В. Лінтур. Ужгород : Карпати, 1984. 526 с.

Казки про тварин / упоряд., вступ. ст. та прим. І. П. Березовського. Київ : Наукова думка, 1976. 574 с.

Малорусские народные предания и рассказы / свод М. П. Драгоманова. Київ : Изд. Юго-Зап. Отдела Имп. Геогр. Общ-ва, 1876. 436 с.

Семиліточка : Українські народні казки у записах та публікаціях письменників XIX– поч. XX с. / упоряд., передм. та прим. Л. Ф. Дунаєвської. Київ : Веселка, 1990. 319 с.

Соціально-побутові казки / упоряд., передм. та прим. О. Ю. Бріциної. Київ : Дніпро, 1987. 284 с.

Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной ИРГО. Юго-Западный отдел. Мат. и исслед.: [в 7 т.] / собрал П. П. Чубинский. Санкт-Петербург : [б.и.], 1878. Т.2. Малорусские сказки. 688 с.

ЛІТЕРАТУРА

Березовський І. П. Українські народні казки про тварин. *Казки про тварин*. Київ : Наукова думка, 1979. С. 9–44.

Бріцина О. Українська усна традиційна проза: питання текстології та виконавства. Київ, 2006. 396 с.

Бріцина О. Ю. Українська народна соціально-побутова казка (специфіка та побутування). Київ : Наук. Думка, 1989. 152 с.

Дей О. І. Дивовижний світ народної казки. *Дерев'яне чудо : Народні казки / вст. ст., упоряд., підг. текстів та прим. О. І. Дея. Ужгород : Карпати, 1981. С. 3–10.*

Дунаєвська Л. Ф. Українська народна проза (легенда, казка): еволюція епічних традицій. Київ : КНУ, 1997. 382 с.

Лінтур П. В. Казкарі Закарпаття і їх репертуар. Післямова. *Зачаровані казкою. Ужгород : Карпати, 1984. С. 496–510.*

Мушкетик Л. Г. Людина в народній казці Українських Карпат: на матеріалі української та угорської оповідальної традиції. Київ : ДСГ, 2010.

Мушкетик Л. Г. Персонажі української народної казки. Київ : Український письменник, 2014. 360 с.

Наумовська О. Художня контрадикція мотивів «життя» і «смерті» в українській усній народноетичній традиції. *Вісник Київського університету. Серія: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. Вип. 20. С. 298–303.*

СУС – Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка. Сост. Л. Г. Бараг, И. П. Березовский, Н. В. Новиков. Ленинград : Наука, 1979. 442 с.

Тиховська О. М. Українська чарівна казка : психоаналітичний аспект. Ужгород : Гражда, 2011. 257 с.

ATU – The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson / By Hans-Jörg Uther. Helsinki, 2004. Part. 1. 619 p.; Part. II. 536 p.; Part III. 285 p.

ЛЕГЕНДИ ТА ПЕРЕКАЗИ

Українські *народні легенди* та *перекази* охоплюють неоднорідний за своїм походженням, змістом і формою матеріал. Значну частину становлять твори, пов'язані з міфологічними уявленнями і віруваннями. Це оповіді про лісових, польових, хатніх духів – лісовиків, водяників, русалок, мавок, берегинь, що могли оберігати, а могли й шкодити людям, якщо їм не приділяли належної уваги («Мавчин Великдень», «Чорнокнижник»). Складено наративи про нечисту силу – мерців, упирів, що смокчуть ночами кров з людей, вовкулаків – людей, які перетворюються на вовків, про чортів та відьом («Дівчина-відьма», «Лісова панна», «Перевертень»), антропоморфні хвороби та пошесті

(«Чума», «Болячка»). Окремим різновидом є етіологічні легенди – міфологічні оповіді про походження різних природних явищ (дощу, грому, гір тощо), певних видів рослин, тварин, птахів та ін. («Як мати стала зозулею», «Розрив-трава»).

Частину легенд становлять твори релігійного змісту, в основі яких лежать біблійні оповідання («О потопі», «Про Адама і Єву»). Це зокрема апокрифи про творення світу, рай і пекло («Про завмирання»), перших людей, святих, які ходили по землі тощо («Премудрий Соломон і горобці»).

Найчисленнішою групою легенд та переказів є топонімічні, багато з них є одночасно й історико-героїчними, бо походження географічних назв пов'язано з історичними особами і подіями («Кармелюкова гора», «Гонтів Яр», «Три брати – Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь»). Фантастичний характер мають легенди, де змальовано походження певних країн та місцевостей («Біла Церква», «Богданова гора», «Залізна баба»). Чималу групу складають історичні перекази: про татар, турків, бої з поляками, козацький побут і битви. Запорожці тут зображені не лише як відважні воїни, а й чарівники, чаклуни, «характерники» («Характерство запорожців», «Кошовий Іван Сірко», «Легенда про скарби козацькі»). У героїчних легендах і переказах крім реальних (князя Ігоря, княгині Ольги, Івана Мазепу, Семена Палія, Петра Калнишевського, Максима Залізняка та ін.) діють фантастичні персонажі – Шолудивий Буняка, песиголовці-ординці. Романтичними, поетичними фарбами змальовано образи «благородних розбійників» – опришків та гайдамаків («Сила Кармалюка», «Як Довбуш став опришком»).

Двадцять століття зберегло легенди і перекази про січових стрільців (у західних регіонах), бої під Крутами і Бродами, про стрілецькі подвиги, геноцид українців, голодомор, репресії тощо.

До **народних оповідей** нашого часу належать наративи про затоплення сіл та переселення людей в радянські часи, про події в часи збройної агресії РФ проти України, вимушених переселенців та мігрантів та ін., що належать до т. зв. усної чи малої історії.

Легенди відрізняються від переказів рівнем вимислу: у легендах більше фантастичних та казкових елементів, релігійних мотивів, їм притаманний драматизм, стійкість і завершеність сюжету. Натомість перекази – це реалістичніші усні оповіді про конкретні історичні події чи народних героїв, що опираються на спогади і позначені більшою достовірністю. Серед неказкової прози виокремлюють також меморати та

фабулати. Меморат є розповіддю очевидця про власні переживання у зв'язку з певною подією (часто це зустріч з нечистою силою тощо), а фабулат – це переказ сюжету від третьої особи, наповнений фантастичними елементами, без зв'язку з конкретними свідченнями.

Легенди та перекази класифікують за тематикою чи хронологічно. У найповнішому на сьогодні виданні «Легенди та перекази» (1985) О. І. Дей залежно від змісту і походження поділив українські наративи на 2 групи: 1. космогонічні, міфологічно-апокрифічні, топонімічні та гідронімічні, побутові легенди й перекази. 2. Історико-героїчні легенди та перекази.

Легенди та перекази порівняно з казкою мають більш вільну форму. Художні засоби деяких легенд близькі до казкових, однак тут значно частіше вживаються порівняння, метафори, психологічний паралелізм, гіперболи. Вони також мають зачини та кінцівки, традиційні формули: *колись давно-давно; було це ще тоді, як...* Для них характерна тавтологія, повтори на кшталт: *диво-дивнеє, на віки-вічні, ходить-бродить, ліс-хвоя* та ін. Мова цих оповідей близька до живого розмовного мовлення, що полегшує їх усне поширення та адаптацію до нових умов.

ВІДЬМА

У Вилах була така Марфа, її чоловік був коваль. Вона ходила в довгій чорній спідниці, чорному фартусі. Сама була дуже гарна, та казали на неї, що вона відьма, що вона забирає від усіх сільських корів молоко; вона має ззаду хвоста. В неї теж була корова, її корова давала багато. Казали, що вона вмє поробляти – то, значить, відьма. Ця відьма сідала на мітлу, літала по селу. В дійницю забирала від корів молоко. Корови дуже ревли і не підпускали хазяйку до себе. Те означало, що коло неї була відьма, яка видоїла корову.

Відьми сиділа на границі (межі від одного села до іншого), стукали в пусті дійниці і їм нібито з неба падало молоко. Відьми ходили вночі і росами збирали молоко. Люди плакали, ходили до церкви богу молитися, били поклони, щоб відьми не забирали молоко.

На дуже велике свято Миколая збиралися люди, йшли до церкви, падали на коліна і просили:

– Святий Миколаю-чудотворець, ти рятував кораблі на морі, спаси нас, грішних. Просим тебе, покарай цих відьом.

Бог не карав цих відьом.

Тоді люди самі брали сапи, лопати, йшли до них додому. Витягали жінок за коси посеред села, на великому майдані били і карали жінок, яких називали відьмами.

Багато жінок дурно і пусто карали, закопували на видному місці. Відьом карала вся громада.

ПРО ВОВКУЛАКІВ

Років тридцять тому у мого діда робили комору. Дід тоді жив над полем. Майстри посідали снідати. На городі бігло козеня, я вовк якимось підкрався, ухопив і побіг; тут кинулись доганяти, та куди там доженеш! А один майстер каже:

– Не доганяйте, то вже йому бог показав, уже бог як покаже, що йому з'їсти, так йому вже теє, що думає з'їсти, буде показувать гарне. Я й сам був вовкулакою.

Тут наші люди стали питать:

Розкажіть як було!

– Да от же як. Я любив дівку; да так прийшлося, що взяв другу. У неділю пішов з жінкою до церкви; жінка пішла попереду, а я трохи почекав, та й собі пішов; треба було йти крізь двір тої дівки, що я любив, та не взяв. Тільки я порівнявся з двором, дівка тая вибігла та й каже:

– На тобі стрічку, що ти мені купив!

Та й кинула на мене, а сама засміялася та й побігла. Тут я став змінюватися і вже не пішов до церкви, а пішов до села, та й там за селом під клунею ліг та й лежу; а вже в мене шкура вовча виросла. От приходять три вовки та й кажуть мені:

– Чи ти будеш нам служити? А не хочеш, так ми тебе з'їмо.

– Ні, буду вже краще вам служити.

Я пішов. Ідемо, – гуси пасуться. От вовки кажуть:

– Дивись, котра гуска тобі подобається, ту й лови.

Я зловив, дав їм. Вони кажуть: – Їж же й ти!

Довго я не хотів їсти сирого мяса; та вже як звик, тоді вже й не розбирав. Так я їм прослужив сім років. Настав час, так вони мене й відпустили додому. Я прийшов та й ліг у хлів. Батько вранці прийшов до хліва, одчинив двері, та як закричить, побачивши мене:

– Вовк, вовк! – та скоріше двері зачинив. Люди збіглись, Тут я бачу, що непереливки, давай лізти на тин, щоб утекти, та якось зачепився за ломаку, прорвав шкуру та виліз із шкури. Одчинили вони двері, дивляться – я стою. Мати тоді як заголосить:

– Іван?.. Іване, синочку, де ти блукав?

Я давай і собі плакати, Мене понесли в хату, роздягли, дали білу сорочку, штани і посадили їсти. Добрий мені здався хліб після сирого м'яса, а вони все мене питають:

– Розкажи бо нам, де ти був?

– Я хочу сказати їм слово, та як зареву вовком. Діти кричать, бояться, та я вже і мовчу.

Цілий тиждень я все ревів вовком, а в неділю пішов вранці надвір, саме люди йшли до церкви; я увійшов та й кажу батькові:

–Уже, тату, до церкви благословіть.

Наші всі зраділи, що я гомоню, батько пішов до попа, тож мене висповідали та й причастили. Від того дня я вже став говорити.

От таке-то! Щоб воно до мене не верталось!

ТЮТЮН

Померла якось чортова мати. Дуже по ній чорт бідкався. От і покликав багато людей на її погріб, щоб небіжці віддати останню честь. Запросив і попів. Ті заспівали «вічная пам'ять» і читали все над труною. Але найдужче засмутило чорта те, що ніхто з покликаних не хотів за небіжкою плакати, а ще були й такі, що балакали:

– Добре тій старій чарівниці, що померла, менше буде лиха на світі, менше чортів виведеться.

Це старшого чорта аж до душі пекло, то він і думав, що б таке зробити, щоб ті люди розплакалися по його небіжці матері. По погребі запросив чорт усіх погребних на гостину, щоби за грішну душу випили та дещо перекусили. Попи не хотіли йти, але люди пішли до чорта до хати. Чорт їх приймає, чим може: і горілкою, і калачами, і свининою. А наостанку натер повний макотерть тютюну, поставив на стіл перед гостями й каже:

– Людоньки, досі їв рот, а тепер хай їсть ніс!

І давав їм тютюну, щоб пчихали. Люди горнулися до макотертя, а сльози течуть їм по лицям. Чорт утішається, бачачи, як люди плачуть по його матері.

Побачив це мудрий Соломон і задумався, що хитрий біс отак обдурив нещасний народ. Убрався в святковий одяг та й гайда до пана бога. Розповів богові все, що накоїв чорт на землі та й почав бога присити:

– Господи, треба дати людям тютюн і люльки, щоби курили і спльовували по плачу за чортовою матір'ю.

– Добре, – мовив бог, – зроби, Соломоне, як кажеш.

Соломон зразу потому нав'язав собі цілий вінок тютюну і люльок і кинув усе те на землю, до чортової хати. Почали люди курити і кожний, хто кілька разів затягнувся, за кожним разом спльовував та й казав:

Тьфу на чортову маму!

ЛІЛІЇ

Це було в давнину, коли в широкі степи України залітали орди татарські. Страшний то був час: горіли села, голосили матері, просили захисту діти, а їх безжалісно рубали шаблями. Лилась кров, лилися сльози. Старих людей рубали, молодих дівчат і хлопців забирали у полон і гнали в невідому країну.

В одному селі (а скільки таких сіл на широків Україні) росли й розцвітали красиві вродою і станом широкі, працьовиті красуні. Ніжні, непорочні, як білий цвіт лілії.

Одного разу на село налетіли татари. Дівчата, щоб не йти в неволю, втопилися у швидкій і глибокій річці. І в тому місці, де темна вода сховала від ворогів красунь, на світанку з'явилися білі пуп'янки невідомих квітів. Коли зійшло сонце, проміння освітило згарище на місці села, і наче злякавшись побаченого, пробігло по неспокійній поверхні річки, невідомі квіти розцвіли яскравим, сліпучим цвітом. Здавалося, що ніжні руки дівчат тягнуться до сонця, вітають світло. А ввечері, з заходом сонця, – ховалися від чорної ночі.

З того часу ці чудові квіти, яких прозвали ліліями, просипаються з сонцем і засинають з його заходом.

ТРИ БРАТИ – ЗАСНОВНИКИ КИЄВА

Поляни жили в ті часи окремо і володарювали родами своїми... І було три брати: один на ймення Кий, а другий – Щек, а третій – Хорив, і сестра їхня – Либідь. Кий сидів на горі, де нині узвіз Боричів, а Щек сидів на горі, які нині зветься Щекавицею, а Хорив – на третій горі, через що і прозвана вона Хоривицею. І збудували вони город в честь свого старшого брата і нарекли його Києвом. А навколо города був ліс і пуща велика, і ловили там звірів. І були ті мужі мудрими і тямущими, і називалися вони полянами, від них в Києві є поляни й до сьогодні.

Деякі, не знаючи, кажуть, що Кий був перевізником, бо нібито тоді біля Києва був перевіз з тієї сторони Дніпра, тому й говорили: «На перевіз на Київ». Проте, коли б Кий був перевізником, то не ходив би до Царгорода. А втім, цей Кий княжив у роді своєму і ходив він до царя – не знаємо лишень до котрого, але знаємо, що великі почесті, як оповідають, віддав йому той цар, при якому він приходив.

Коли ж Кий повертався, прибув на Дунай, і уподобав те місце, і збудував малий городок і хотів осісти в ньому з родом своїм, та не дали йому навколишні мешканці. Отож і донині називають придунайці те городище Києвець. Кий же повернувся у свій город Київ, тут і помер. І брати його Щек і Хорив, і сестра їхня Либідь тут померли.

ТЕРНОПІЛЬ

На середній течії тихоплинної річки Серет з сивої давнини проживали люди. Приманювала їх сюди риба, водяна птиця, всяка звірина навколишніх лісів. А ще звало до себе родюче поліське поле. Великі розливи Серету з непрохідними болотами охороняли першу скелю на лівому березі річки від злих нападників.

Мешканці кількох халупок з правого берега Серету говорили: – То з піль люди, то пільці...

Так від тих слів і пішла перша назка оселі – Топільче.

У давні часи забігли сюди татари, шаблею і вогнем знищили доценту Топільче. Довго тут ніхто не поселявся, а родючі ниви заросли

терном. І стали називати ту місцевість безлюдну Тернове поле. Коли ж знову прийшли сюди люди, то розбудували нову оселю на Терновому полі.

– А звідки ви будете, дядьку? – запитували у сусідніх селах.

– Ми – з Тернового поля.

– Звідки, звідки? – допитувались.

– Та з Тернополя.

Так і пішла назва Тернопіль.

ЗМІЙКА

У далекому минулому берегівські гори були вкриті лісами-пущами, а біля західного їхнього підніжжя простяглося велике болото – Сірчаний Мочар. У пущі водилась усяка звірина, росли дички, малина, гриби, а в болоті було безліч риби й дика птиця – качки, гуси й лебеді.

Таке ось у цій пущі, далеко від людського житла, оселився якийсь чоловік – на високому пагорбі, на краю Сірчаного Мочара, на невеличкій галявині під древнім дубом. Це був чоловік у роках. Їв він усяку лісову поживу, рибу, яку ловив у болоті. Цілими днями молився. Так минали дні за днями, роки за роками, в самоті. Одного разу він зійшов на болота наварити на вечерю риби й раптом почув дитячий плач. Чоловік пішов на той плач і побачив маленьке дівчатко. Дитина гірко плакала. Навколо не було нікого, ніхто не озивався. А дівчинка була така мала, що ледве стояла на ніжках і, звичайно, не могла розповісти, хто вона, звідки, хто її батьки, й імені свого не могла назвати.

Пустельник відніс дитину в хижу, нагодував. Дівчинка перестала плакати й заснула. Дівчатко було червонолице, й він назвав її Розою. Минали дні й роки. Роза звикла до нього й кликала татком. І він дуже полюбив її, усією душею упадав коло неї, навчив її грамоті.

Йшов час. Дівчинка виросла і стала стрункою красунею. Названий батько став умовляти її, щоб вона йшла в місто, шукала своє щастя межі людьми, а його лишила. Але дівчина нізащо не хотіла йти від свого коханого батька. І коли він постарів, вона вела господарство й ходила за ним.

А час невмолимо відраховував своє. Королі мінялися, й зрештою сів на угорському престолі Коломан, прозваний за любов до науки Книжним. З себе він був не дуже привабливим, можна навіть сказати – потворним, але це не заважало йому бути вельми войовничим. Задумав він поширити

свої володіння й за Карпатами, захопити сусідню Галицьку Русь, користуючись міжусобицею.

Призначив він збір війська в околиці Мукачівського замку. Поки військо збиралося, молодь розважалась полюванням. Погнавшись за пораненим оленем, один з витязів заблукав у берегівські ліси. І там ненароком зустрів Розу, яка збирала в лісі ягоди.

Юнак був вражений надзвичайною красою дівчини, спинив коня й почав розпитувати – хто вона, як вона в такій глушині опинилася. Роза на все йому відповіла й повела до батька, який ласкаво прийняв витязя й розповів, як він знайшов малу дівчину, як виростив її, яка вона хороша, добра, що вона – єдина втіха в житті.

Молодий лицар був зачарований красою Рози, й відтоді щодня почав бувати в хижі пустельника. В серцях юнака й дівчини зажеврило кохання, яке згодом розпалилося великим полум'ям. Коли настав час рушати в похід, молодий лицар наважився сватати Розу, обіцяючи, що коли він залишиться живий, то повернеться й вони одружаться. Батько дав на це згоду.

Проте доля вирішила інакше. Коли дівчина якось у лісі збирала малину, вона наступила на гадюку й та вкусила її. Гадюка була отруйна, й дівчина померла. Прибитий горем батько поховав її на лісовій галявині під кущем дикої ружі, й цілими днями сидів біля могили своєї коханої дочки.

За якийсь час Коломан повернувся з походу, вернувся і молодий витязь, наречений Рози, але старий міг показати йому лише її могилу. Глибока скорбота охопила молодого лицаря і він довго стояв мовчки над могилою своєї коханої. Потім попросив у пустельника дозволу залишитися з ним, щоб не розлучатися з дорогою могилою. Батько дівчини згодився, й вони лишилися жити удвох. Але тяжке горе остаточно підірвало сили старого, і він, відчуваючи наближення смерті, відкрив молодій людині таємницю, що він – король Соломон, син короля Андрія від Анастасії Ярославівни, дочки руського князя Ярослава Мудрого, що він усі ці останні роки тут спокутував свій гріх – пролиту людську кров у міжусобних чварах.

Померлого діда молодий витязь поховав поруч з могилою Рози й лишився там у лісі жити відлюдником. Слава про нього рознеслася далеко, і до нього почали сходитися й інші знедолені. Вони спільно збудували церкву й монастир. Навколо утворилося селище, яке в пам'ять про смерть дівчини почало зватися Зміївкою.

Під час реформації народ прийняв учення Кальвіна, й монастир зруйнували. Але церква лишилася. Зробили її реформатською, тільки образи всі повиносили, а фрески позамасчували. Отак і досі стоїть ця старовинна церква над селом на пагорбі, зберігаючи таємниці давно минулих часів.

ЧУМА

Було колись народу стільки, як трави та листу. У той час появилася велика пошесть – чума, а інакше її називали «мор» або «вимітка», бо все, що живе, вимітала з села, мов віником.

Та чума все ходила з села на село, з хати до хати людиною або твариною, а то якоюсь негарною дівчиною, або перекинеться в чорного kota чи собаку. Чума-дівчина раз зайшла до одного бідного чоловіка, а його жінка й каже:

– Нема в мене багатства та розкошів, а що маю маю при своїй душі, та й з того вділю, аби ти не голодувала, бо хто його знає, може й мені ще доведеться колись ходити за милостинею...

– Мені не дивно з вас, – каже дівчина-чума, – що дали, тому й живими залишитесь.

Чума-дівчина далі пішла селом і повернула до одного багатія.

– А де твій тато? – запитала чума-дівчина малого хлопчика, який сидів біля хати.

– Тато пішов на поле, – відповів малий хлопчик.

– А чого пішов? – запитала, мовби нічого й не знала.

– Казав, що по селу ходить якась чума і щоб його вдома не знайшли...

– Ага, щоб вдома не знайшли, – повторила дівчина-чума.

Тоді знову запитала в малого хлопчика:

– А твоя мама де поділася?

– А мама в димар сховалася.

– Ой, хитра ж твоя мама... – сказала дівчина-чума. – Ану йди і поклич маму, хай прийде сюди.

Хлопчик побіг за мамою, а вона, як колода, мертва теліпається.

Чума за селом перекинулася у чорного kota і йде полем й зустрілася з тим самим багатієм, що втік від неї.

– М'яв, м'яв, – зам'явкала чума-кішка і потерлася багачеві об ногу.

– Йди від мене до дідька! – закричав багач і копнув kota.

Недалеко пройшов багач по дорозі і впав неживий.

Дорогою йде кішка-чума й зустрілася з бідним чоловіком.

– М'яв, м'яв, – біля нього зам'явкала.

– Кішечко, небого, ходи до мене.

Селянин взяв кішку-чуму на руки, погладив, пригорнув до себе й приніс додому та й каже жінці:

– Жінко, я знайшов бідну кішку, напевне три дні нічого не їла, голодна має бути... У нас кішки немає, то хай би в нас лишилася.

– А що б їй дати їсти, коли в нас немає молочка? – забідкалася жінка.

– Йди до сусідів і попроси в них молока.

Жінка побігла до сусідки, але та не схотіла позичати молока й каже:

– За гроші продам, а позичати не позичу, бо чим мені віддаси, як у тебе немає корови.

– Як не хочеш позичати, то продай за гроші.

Жінка нагодувала кішку-чуму, а незабаром кішка випросилася надвір та прямо пішла до тієї сусідки, звідки принесли молока.

Коли жінка побігла до сусідки за кішкою, багачка вже лежала серед хати мертвою та в руці тримала гроші за продане молоко.

ЧОМУ ЛЮДИНА НЕ ЗНАЄ, ДОКИ ЖИВЕ

Ішов одного разу Ісус Христос із святим Петром дорогою і бачить – чоловік городить пліт. Підійшли до нього і дивляться, як він це робить.

– Чому з такого тонкого пруття городиш? – питає чоловіка святий Петро.

– Не таке вже воно й тонке, – відповів чоловік. – Яке є, таким і городжу.

– Уз'яв би ти нарізав товстого пруття, то і пліт був би сильніший, – озвався Ісус Христос до чоловіка.

– А нащо мені сильніший пліт? – посміхаючись, запитав чоловік. – До моєї смерті і цей витримає.

– А хіба ти знаєш, доки живеш? – здивовано запитав Ісус Христос.

– Певно, що знаю. Ще два роки мені залишилося прожити на цьому світі, то і цей пліт доти видержить. А потім, коли буде потрібно, то нехай собі зробить інший.

Тут Ісус Христос і святий Петро попрощалися з чоловіком і пішли своєю дорогою.

– Це недобре, Петре, що людина знає, доки живе, – озвався по дорозі Ісус Христос до святого Петра. – Краще вже нехай чоловік не знає, доки живе, а тоді він буде сумлінно працювати і постійно дбати про себе і свою сім'ю.

Тому від того часу і аж по сьогоднішній день ні один чоловік не знає, доки живе.

ПРО ЗАПОРОЖЦІВ

...От які богатирі були – земля не держала!.. У нього, у такого запорожця, сім пудів голова!.. А вуса в нього такі, що як візьме, було, він їх у руки та як розправить одного сюди, а другого туди, то і в двері не влізе, хоч би ті двері були такі, що через них і трійка коней з повозкою проскочила. Вони на дванадцяти мовах уміли балакати; вони із води сухими могли виходити; вони уміли, коли треба, і сон на людей насилати, і туман, на кого треба, пускати, і в річки переливатись...

Вони мали у себе такі дзеркала, що, дивлячись в них, за тисячу верстов бачили, що воно у світі робиться. Оце, як іти куди в похід, то він, хто там був у них за старшого – чи ватажок який, чи сам кошовий, – то він, кажу, візьме у руки дзеркало, подивиться в нього та й каже: «Туди не йдемо, бо там ляхи йдуть, і туди не йдемо, бо там турки або татари заходять, а сюди йдемо, бо тут аж нікогісінько нема...».

...А як вони воювали?

Стануть було отут, на Орловій балці, а проти них двадцять полків ідуть. Так полки самі себе поріжуть, кров тектиме по череві коням, а запорожцям і байдуже: стоять і сміються.

А це все від того, що вони знаючий народ були. На своїй землі їх ніхто не міг узяти. Так вони, як куди їхати, то зараз землі устілку накладуть, у шапки понасіпають, та й ідуть. Хто чоботи скине, то й смерть, а хто шапку зніме, тому голову знімуть. Так і їдуть собі. Доїдуть до міста яке, п'ють, гуляють, музики водять, танцюють, а як світ – посідають на коней та й поїхали. І всі чують, як вони й балакають, як і коні у їх хропуть, а їх не бачать.

Раз були вони в Петербурзі, зайшли у палати, їм стільця подають, а вони посідали на землю та й сидять.

Приходить до них Катеринич, дивиться, що вони сидять на землі, і давай з них сміятися. Потім підняв руку над одним запорожцем та й цілиться його вдарити.

– Рубай, рубай, – каже, – коли підняв!

Так де тобі рубати! Як підняв руку, так вона й замкнулась, так і залякла...

КОШОВИЙ ІВАН СІРКО

– Хто ж воно був той Сірко?

– Кошовий такий. Він був такий, що дещо знав. Оце, бувало, вийде з куреня та й гука на свого хлопця: «Ану, хлопче, візьми пістоль, стань отам та стріляй мені в руку!»

Той хлопець візьме пістоль та тільки – бу-у-ух йому в руку.

А він візьме кулю, здавить її та назад кине.

Вони, ті запорожці, всі були характерниками...

Сірко великий воїн був. Той знав, хто що й подумає. Ото та, по тім боці Дніпра, були татари. Та як задумують вони, було, воювать, то Сірко і каже козакам:

– Збирайтеся докупи, бо на нас уже орда піднімається!

Він сильний такий був, що йому як хто шаблею ударить по руці, так і шкіру не розруба – тільки синє буде. Не то що кулею, а шаблею! Уже татари які міри проти нього робили, так нічого не зробили. Вони його шайтаном так і прозвали...

Давно, дуже давно це було, ще за запорожців та за кошового Сірка. Прошло чимало років, як жив Сірко, і хоча його не стало, а слава його не пройшла і не пропала. Він був на ворогів страшний і немилостивий, а для християн – напроти, був дуже добрий.

Один раз запорожці пішли з Сірком у похід, а татари прочули про це та й зразу набігли на Січ, та й почали там хазяйнувати. Як хотіли, так і хазяйнували: усіх православних християн забрали та й повели у полон. Женуть їх, а вони, бідні, не хочуть йти та й плачуть, ридають так, що аж земля стогне. А татари лише нагайками їх підганяють. Якось прочув про те кошовий Сірко. Зараз і кинувся з козаками в погоню за татарами, визволяти християн. Та летить, як птиця! Добіг близько до татар, та

бачить, що їх дуже багато, а козаків дуже мало, і давай хитрувати: спинив свого коня та й крикнув до козаків:

– А стійте, братця, підждіть, не ворухіться!

Ті спинилися, стоять, не ворухаються. Він тоді скочив з коня, дав його другому козакові, а сам – кувирдь! та й зробився хортом і побіг до татар. Татари бачать – хорт, та красивий такий, дуже подобався він їм. Узяли вони його, нагодували, приручили до себе. А як стали ті татари на спочинок, то той хорт поробив їм таке, що вони поснули. Тоді він назад до козаків, та знов – кувирдь! і зробився чоловіком. Кинувся тоді з козаками на татар, усіх їх вирубав, а християн вернув назад, та до міста.

Християни дуже подякували Сіркові та й пішли собі додому щасливі, а Сірко зі своїми козаками став гуляти як раніше.

ЧОРТ І ВІДЬМА

Цю історію почули ми від запорожця Ілька. Раз прибіг він схарапуджений, блідий. – Та що з тобою сталося, де ти був? – Та таке трапилося, що й не повірите, й досі все труситься.

Йду я якось степом, йду, кругом тихо, ніде анічирк. Неподалік невеличке озеро, й раптом там щось як захлюпоче! Я туди – глядь, аж посеред озера сидить чорт з відьмою й розмовляють. Й чорт признається відьмі у коханні. Та й так, примовляє, умовляє її, що на все ладен задля неї, зірки з неба дістане, місяць їй подарує. Та відьма не вірить, і просить чорта запрягтися, поклястися, що кохає. – Гаразд, відповідає чорт, я тобі присягаюся у вічному коханні, давай потисну руку. – Так, так, – мовить відьма, – та хто нам розіб'є руку, треба свідок! – Як хто, а он Ілько за кущем сидить. А йди-но сюди, Ільку!

Ілько сидить ні живий, ні мертвий. Що робити? Та й як же він піде по воді? Придивляється – а в озері лід, а далі вода. Чорт такий закоханий, так палає від кохання, що навколо нього вода така гаряча, аж кипить, піниться, а біля відьми навпаки, взялася льодом, так відьма байдуже, холодно ставиться до чортових залицянь. Ступив Ілько на лід, підійшов до нечистої сили, розбив їм руки, та як дремене звідти, як дасть драла. Незчувся, як прибіг до своїх та все розповів...

КАМ'ЯНА ЖАБА

Там, де Черемош тіче, де гори Карпати обступили його бурхливі води, там з давніх-давен стоїть непорушно велетенський камінь, схожий дуже на жабу.

Ще коли горами ходив Олекса Довбуш зі своїми легінями-опришками, а за ними полювали пани та підпанки, сталося отаке чудо-диво.

Прибігли обдерті, кров'ю змальовані два гуцулика-брати. Відшукали вони Довбуша та й донесли про те, що в селі Мариничі, у долині Черемошу, зібралось того панства й жовнірів, як хвої та листя у лісі. І всі оті пани та посіпаки раду радять, аби засідку зробити та на Довбуша пастку придумати.

І коли отаман теє почув, він, недовго думаючи, вигукнув:

– Не діждуть, клятїї!

І заклав пальці в рот, свиснув. На той незвичайний свист вмить зібралася ватага. Він розповів усім про те, що коїться. Опришки радили йти і наступати всім своїм загоном, потопити в Черемоші усю панську зграю.

– Крові багацько буде пролито з нашого брата, – заперечливо сказав Довбуш.

– А яким способом ще можна рахунки з ними звести? – допитувалися гуцули у свого отамана.

– Я звезу, раз силу мені таку народ дав – запевнив розбурханий гурт Довбуш.

При всьому люду отаман забрався на найвищу кам'яну скелю, що в Усть-Путилі височіє, відколупав топірцем брилу з неї, перехрестив і жбурнув через гори на той бік, де зібралось панство.

І чим далі летіла брила, тим вона більшала й більшала. А коли наблизилась до місця, пани почули над головами незвичайний шум. Звели очі до небес – брила затулила сонце і великою чорною хмарою опускалася донизу. Панство кинулося врозтіч – хто куди. Однак не встигло, бо кам'яна брила падала вже з такою швидкістю, що всіх захопила і придавила на саме дно річки. А трупи злих панів, оповідають люди, поїли жаби. Тому-то камінь, що й досі серед Черемошу стоїть, схожий на жабу і є пам'яткою тих далеких днів.

ПАНСЬКІ ГОСТИНЦІ

Було це тоді, коли Кармалюк з Сибіру повернувся. Пішов він на шлях, що веде до Летичева, засів у лісі біля дороги й сидить.

Саме тоді неділя була і люди йшли до Летичева на ярмарок. Дивиться Кармалюк – іде одна бідно вбрана жінка. Вийшов він з лісу й питає:

– Не втомилась, молодице?

– Ой, втомилася, чоловіче добрий, та ще й спина болить від панських гостинців.

– Яких же гостинців?

– Та били нас; і вчора били, і позавчора. І мене, і чоловіка мого. Давай їм податки, та й годі. А де ж тих грошей взяти, коли й самим їсти нічого і продати нема що. Оце взяла дві останні курки і несу до міста.

– Ти так рано йдеш, не боїшся, що Кармалюк з лісу вийде? Кажуть, що він знову об'явився.

– А чого ж мені боятися, чоловіче добрий? Нехай багаті бояться, нехай трусяться. Бідних Кармалюк не кривдить. О, господи, пошли Кармалюка до нашого пана, щоб помстився за нас, бідних!

Жінка перехрестилася. Вона вже хотіла йти далі, але Кармалюк затримав її, вийняв з гаманця сто карбованців і поклав у руку.

– Я знаю ваше село і вашого пана. Перекажи йому, що я скоро до нього навідаюсь.

Жінка аж рота розкрила з дива. Вона вже догадалася, що це Кармалюк. А той повернувся і пішов собі в ліс.

Пани тим часом пронюхали, що Кармалюк знову об'явився. Зібралися вони та почали раду радити, як його впіймати.

Того ж вечора Кармалюк зібрав своїх хлопців і прийшов до пана. Заходять вони до покоїв, а пани яке побачили – так ними й затрусило з переляку. Пов'язали панів і на конюшню повели, а там така лавка стояла, де пан клав мужиків сікти. Поклали зразу пана-господаря на лавку і кожен дав йому кілька різок. Так і інших відшмагали.

А Кармалюк і каже:

– Оце вам ваші ж гостинці! Будете, пани, людей кривдити?

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

Булашев. Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Київ : Довіра, 1992. 414 с.

Галицько-руські народні легенди: Зібрав Володимир Гнатюк. Етнографічний збірник. Львів, 1902. Т. XII. Т. 1. 219 с.; Т. XIII. Т. 2. 288 с.

Дитячий фольклор / упоряд., вступ. ст. та приміт. Г. В. Довженок ; відп. ред. О. І. Дей. Київ : Дніпро, 1986. 304 с.

Легенди Карпат / упор. Г. Ігнатовича. Ужгород : Карпати, 1968. 304 с.

Легенди та перекази / упоряд. та прим. А. Л. Іоніди. Київ : Наукова думка, 1985. 400 с.

Малорусские народные предания и рассказы / М. Драгоманов; Юго-Зап. Отд. Императ. РусГеогр. О-ва. Киев: Тип. М. П. Фрица, 1876. XXV, 434 с.

Народні легенди та перекази українців Карпат / зібрав і упоряд. В. Сокіл. Львів : Інститут народознавства, 1995. 157 с.

Чорі Ю. Що не сільце – своє лице: Легенди, перекази та оповіді про закарпатські міста, села й присілки. Ужгород, 2007. 248 с.

Як то давно було : Легенди, перекази, бувальщини, билиці та притчі Закарпаття у записах І. Сенька. Ужгород : ВАТ «Закарпаття», 2003. 368 с.

ЛІТЕРАТУРА

Грушевський Мр. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. Київ : Либідь, 2006. 256 с.

Давидюк В. Ф. Українська міфологічна легенда. Львів : Світ, 1992.

Коваль-Фучило І. Затоплені села: пам'ять наративу. НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2025. 544 с

Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження. Львів : ІН НАН України, 2018. 728 с.

Лабашук О. Натальний наратив і усна традиція : синтаксика, семантика, прагматика. Тернопіль : Підручники і посібники, 2013. 320 с.

Мушкетик Л. Г. Фольклор українсько-угорського порубіжжя. Київ : Український письменник, 2013. 496 с.

Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: ескіз української міфології. Київ : Обереги, 1992. 88 с.

Сокіл В. Українські історико-героїчні перекази: структурно-семантичний та поетичний аспекти. Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2003. 320 с.

Сокіл В. Фольклорна проза про голодомори ХХ ст. в Україні : парадигма тексту. Львів, 2017. 440 с.

МАЛІ ФОЛЬКЛОРНІ ЖАНРИ

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ

В українській мові часто зустрічаються короткі стійкі афористичні висловлювання, що складаються з одного граматично і логічно завершеного речення. Попри лаконічність, вони є художньо-філософським узагальненням спостережень над усіма сферами життя: суспільно-історичною, побутовою, сімейною і особистою, увібравши в себе багатовіковий досвід народу. Паремії вивчає також мовознавство в розділі «фразеологія».

За походженням ці жанри дуже давні, їх можна зустріти в перших літературних пам'ятках, літописах тощо, в них відобразилися події різних епох: уведення християнства на Русі, боротьба з кочовими набігами, панщина, селянські повстання, заробітчанство (*Незваний гість гірше татарина; Висипався Хміль із міха і наробив панам лиха; Панщина, як гадюка, життя наше отруїла*). Потужним струменем увійшла сюди побутова тема, зокрема сімейна (*Чоловік у сім'ї голова, а жінка душа; Нащо й худоба, коли жить не вподоба*). Прислів'я та приказки формували народні етичні погляди, норми поведінки, вони мають виразне дидактичне спрямування, засуджують негативні й позитивно оцінюють кращі риси людини (*Не краса красить, а розум; Хто вино любить, той сам себе губить*). Велике практичне значення мали паремії із землеробськими порадами і прикметами: *Багато снігу – багато хліба; До Микити не сій гречки, не стрижи овецьки*. Паремії є дидактичним жанром, вони навчають орієнтуватися в житті, є, фактично, правилами для повсякденного вжитку.

Прислів'я та приказки, передаючи загальне через конкретне, часткове, набувають переносного значення (*Яке коріння, таке й насіння; Не святі горшки ліплять; На свій млин воду обертає*). Ці вислови часто побудовані на контрастах, антитезах: *Праця чоловіка годує, а лінь марнує; Рід великий, а пообідать ніде*.

Щодо походження, то паремії вважають уламками давніх жанрів, вони й зараз поширені в казках, обрядових жанрах тощо.

Загалом прислів'я відрізняють від приказок, які є образним висловом, часто без висновку, можуть складати частину прислів'я і позначати якусь окрему ознаку, характеристику тощо. Натомість прислів'я є стійким

повчальним реченням із закінченою думкою, так, вираз *Або пан, або пропав – двічі не вмирати* — це прислів'я, що складається з двох приказок.

Існують різні принципи класифікації прислів'їв і приказок – алфавітний, тематичний, опорно-гасловий (опорно-стрижневий) – за т. зв. паремійними гніздами. У найповнішому тритомному виданні «Прислів'я та приказки» (Київ, 1989, 1990, 1991), упорядкованому Михайлом Пазяком, поєднуються опорно-стрижневий та тематичний принципи.

Основними тропами в прислів'ях виступають *метафора, порівняння і метонімія*. В основі метафоризації лежить внутрішній зв'язок між предметами, явищами природи та життям людини, її діяльністю, суспільними відносинами. Найпоширеніші перенесення якостей і дій тварин та рослин на життя людей, – і це є свідченням пантеїстичних поглядів наших предків. Прикладами вживання метонімії є твердження: *Мудра голова дурному попалась; Чого очі не бачуть, за тим і не плачуть*.

Паремії насичені обширом зорових та слухових образів, асоціацій, у них згадуються власні імена. Їм властива ритмічна організація, звукове оформлення, засноване на композиційно-синтаксичній основі. Паремії позначені розміреним, хоч не завжди точним метричним ритмом, багато з них римовані. Ці малі прозові жанри сповнені іронією та гумором.

Правда кривду завжди переважить.

Долі і найбистрішим конем не об'їдеш.

Іржа їсть залізо, а печаль – серце.

Багатому і чорт яйця несе, а вбогому і курка не хоче.

Казав пан «кожух дам», та слово його тепле.

Ситий голодного не розуміє, а старий – молодого, а багатий – бідного.

Цар у державі, як кіт у коморі: кого спіймав, того й з'їв.

Біда сама не ходить, а з собою ще й горе водить.

* * *

Природа одному – мати, а другому – мачуха.

З великої хмари малий дощ.

Як сніг упаде, то пастух пропаде, а як розтане, то й пастух устане.

Вовка ноги годують.

Не женися за двома зайцями, бо й одного не піймаєш.

Не ходи у воду за птицею, у ліс за рибою.

Журавлі прилетіли – весну принесли.

Ластівка день починає, а соловей його кінчає.

Нема риби над лину, нема м'яса над свинину.

Час, як вода – все йде вперед.
Ранок – панок: що ранком не зробиш, то вечором не наздоженеш.
Хоч око виколи, така темна ніч.
У нього сім п'ятниць на тиждень.
Весна красна квітками, а осінь – плодами.
Весняний день рік годує.
Хто літом працює до поту, їсть в охоту.
Курчат восени лічать.
У січні росте трава, влітку болить газдові голова.
Березень з водою, квітень з травою, а травень з квітами.
Березень сухий, а мокрий май – буде каша й коровай.
Квітень холодний – рік хлібородний.
Як листопад дерев не обтрусить – довга зима бути мусить.
На Новий рік прибавилося дня на заячий скік.
На Івана Купала баба муки не мала, на Святого Петра пирогів напекла.
Землі кланяйся низько – до хліба буде близько.
Яке насіння, таке й коріння.
Як хочеш багато жити, то треба мало спати.
Мусій, гречку сій, як хочеш кашу їсти!
І між доброю капустою є багато гнилих качанів.
Без господаря двір плаче, а без господині хата.
Хазяїна й собака знає.
Без хазяйки хата не метена.
Пошануй худобу раз, а вона тебе десять раз пошанує.
Знає кіт, чиє сало з'їв.

* * *

Хто в дорозі буває, той розуму набуває.
Мандрівочка – рідна тіточка.
Баба з воза – коням легше.
Їдь тихо – обминеш лихо.
Діло майстра величає.
Пошив: на собаку мале, а на kota велике.
Він і швець, і жнець, і на дуду грець.
Дружній череді вовк не страшний.
Криком дуба не зрубаєш.

Рибак дощу не боїться.
Впіймав, чи не впіймав, а погнатись можна.

* * *

На дерево дивись, як родить, а на людину – як робить.
У роботі «ох», а їсть за трьох.
До роботи недужа, а у танці – як ружа.
Птиця створена для польоту, а чоловік – для роботи.
Діло без кінця, як кобила без хвоста.
Не хвалися язиком, а хвалися ділом.
Без охоти нема роботи.
Без муки немає науки.
За сто робіт береться, а ні одна не вдається.
Курям на сміх.
Шукає Хима Юхима, а Юхим біля неї.
Не поспішай з козами на торг: кози продаси, а гроші проїси.
Поспішиш – людей насмішиш.
Ледачий двічі робить, а скупий двічі платить.
Як встане удосвіта, то годину стогне, годину чухається, годину
взувається, а три години до роботи стає.
Повертається, як ведмідь за горобцями.
Жвавий, як рак на греблі.
То снідає, то обідає – і погуляти ніколи.
Ївши гріється, а робивши змерзне.
І за холодну воду не візьметься.
Уморився лежачи.
Шукає вчорашнього дня.

* * *

Чужа хата гірше ката.
У хаті, як у віночку, і сама сидить, як квіточка.
Всюди добре, а дома – найкраще.
Без їжі і віл не потягне.
Хліб – батько, вода – мати.
Сіль, хліб та вода – то козацька їда.
На чужий кусок не роззявляй роток.
Їж, свате, капусту, коли б тебе не принесло, то свині б поїли.
Апетит приходить під час їжі.

Уміла готувати, та не вміла подавати.
Який кухар, такий борщ.
Непрошений гість – гірше від татарина.
По одежі зустрічають, а по розуму проводжають.
Швидко пісня співається, та не швидко складається.

* * *

Без пари нема кохання.
Молодець проти овець, а проти молодця і сам вівця.
Дівка не без щастя, козак не без долі.
З красивого лиця води не пити, аби вміла їсти варити.
Лице рум'яне, а серце – кам'яне.
Любов зла – полюбиш і козла.
З любим рай і в курені.
І Гнат не винуват, і Калина не винна, тільки хата винувата, що
впустила Гната.
Кров – не вода, а серце – не камінь.
Жінку бери не на рік, а на вік, бери до пари, щоб не взяли татари.
Який ішов, таку і знайшов.
Кому весілля, а курці смерть.
Нащо й клад, коли в сім'ї лад.
Жінка не рукавиця, з руки не скинеш.
Під добрим кущем трава зеленіє, за хорошим чоловіком жінка молодіє.
Чоловік у домі голова, жінка – душа.
Так живуть, як собака з кішкою.
Шануй батька й неньку, то буде тобі скрізь гладенько.
Де мати плаче, там річки течуть, де сестра плаче, струмки біжать, де
жінка плаче – роси нема.
У добрих батьків добрі діти.
Малі діти – малі клопоти, великі діти – великі клопоти.
Яйця курей не учать.
До свого роду хоч через воду.
Рідна мати і б'є, та не болить, а свекруха словами б'є гірше, ніж кулаками.

* * *

Життя прожити – не поле перейти.
Молодість летить вільною пташкою, а старість повзе черепашкою.

Чим старіший, тим мудріший, чим молодший, тим дорожчий.
Доки здоров'я служить, то чоловік не тужить.
Від смерті не втечеш.
Смерть не розбирає чина, а бере як селянина, так і дворянина.

* * *

Людська думка найбистріша і найсміливіша.
Що на думці, то й на язиці.
Ніколи не кажи: «Не вмію», а завжди кажи «Навчуся».
Слово – не горобець, як вилетить, то вже його не спіймати.
Сорока на хвості принесла звістку.
Говорить таке, що купи не тримається.
Хто багато говорить, той мало правди каже.
Сказане слово срібло, а мовчання – золото.
Пословиця вік не зломиться.
Язик хоч без кісток, а кості ламає.
Вік живи – вік учися і вік трудися.
Не вчи ученого їсти хліба печеного.

* * *

Людей добрих слухай, а свій розум май.
Розуму не купують, а набувають.
В голові йому горобці цвірінькають.
Не сіють дурнів, вони самі сходять.
Переплив море, а в калюжі втопився.
Доброго тримайся, а поганого цурайся.
Коли тебе шанують люди добрі, шануйся і сам.
Зла, як у козла, а сили, як у комара.
Вовк старіє, а не добре.
Яка совість, така і честь.
Совість гризе без зубів.
Ложка дьогтю зіпсує бочку меду.
Інших не суди, на себе погляди.
Ворота зачини, а людям рота – ні.
Брехати – не ціпом махати.
Так бреше, аж вуха в'януть.
На язиці медок, а на серці льодок.

Бійся пса, не того, що гавкає, а того, що лащиться.
Вівсяна каша сама себе хвалить, а гречану люди хвалять.
Хвалилася коза, що в неї хвіст довгий.
Горбатого виправить могила, а упертого дубина.
У скупого серед зими льоду не випросиш.
Краденим добром не збагатієш.
І риби наловить, і ніг не намочить.
У страху великі очі.
Моя хата скраю, я нічого не знаю.
Мовчи, бо піч у хаті.
У болоті не без чорта, в сім'ї не без п'яниці.
Ворон воронові очі не видовбає.
Одного поля ягоди.

* * *

Де дружно, там і хлібно.
Гуртом добре і батька бити.
Людина без друзів, що дерево без коріння.
Кум не кум, а з черешні злазь!
Після бійки кулаками не махають.
Де дають – бери, а де б'ють – тікай.
Шукай вітра в полі.
Станеш позичати – будеш бідувати.
Гроші – подвійна біда: і тоді, як є, і тоді, як нема.
І знов за рибу гроші.
Бачили очі, що купували, їжте, хоч повилазьте!
Проміняв бика на індика.

* * *

На бога покладайся, та до розуму прислухайся.
Не мішай грішне з праведним.
У пекло – то в пекло – бодай було тепло.

* * *

Свій край, як рай, а чужа країна, як домовина.
І у Відні люди бідні.
Язик до Києва доведе.
На Подолі всього доволі.

Де Крим, де Рим, а де Балабонівка.
Обізвався Яготин «Ніжин мені побратим», а Ніжин каже: «Є у степу
Ромен, та й той мені не ровен!»
Або будемо на Русі, або пропадемо всі.
Де стопа орди пройшла, там трава не росла.
Без гетьмана військо гине.
Береженого і бог береже, а козака шабля стереже.
Кінь та ніч – козакові товариші.
Козацькому роду нема переводу.
Пропає, як швед під Полтавою.
Віз ламається – чумак ума набирається, а як віл пристає, то ума не стає.
Людська кривця – не водиця, проливати не годиться.
Коли зброя говорить, закон не мовчить.
Хто смерті не боїться, того куля не бере.
Поганий мир ліпше доброї сварки.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

- Галицько-Руські народні приповідки / зібрав, упорядкував і пояснив
Іван Франко. Томи I–III. Львів, Накл. т-ва ім. Шевченка, 1901–1910.
- Лабащук О. Українська примовка: структура, побутування, функції.
Тернопіль : Підручники і посібники, 2004. 154 с.
- Мудре слово: прислів'я та приказки в говірках Нижньої
Наддніпряни / зібрав Чабаненко В. Запоріжжя, 1992. 170 с.
- Народні прислів'я та приказки / упорядн., передм. вступ, ст. І. П.
Березовського. Київ : Дніпро, 1987. 158 с.
- Народ скаже – як зав'яже: Українські народні прислів'я, приказки,
загадки / вст. ст. Н. Шумади. Київ, 1971. 230 с.
- Пазяк М. Українські прислів'я та приказки. Проблеми пареміології та
пареміографії. Київ : Наукова думка, 1984. 201 с.
- Плавюк В. Приповідки або українська народня філософія. Едмонтон,
1998. 355 с.
- Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми / упоряд. М. М. Пазяк.
Київ : Наукова думка, 1991. 440 с.
- Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру /
упоряд. М. М. Пазяк. Київ : Наук. думка, 1990. 524 с.

Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / упоряд. М. М. Пазяк. Київ : Наук. думка, 1989. 479 с.

Українські прислів'я та приказки/ упор. С. В. Мишанич; авт. передм. М. М. Пазяк. Київ : Дніпро, 1984. 390 с.

Українські приказки, прислів'я і таке інше: Збірники О. В. Марковича та інших уклад М. Номис / вступ. ст. М.М. Пазяка. Київ : Либідь, 1993. 768 с.

ЗАГАДКИ

Загадки – це короткі твори, в основі яких лежить дотепне метафоричне запитання, що передбачає відповідь на нього. Щоб знайти відповідь-відгадку, потрібно вміти зіставляти життєві явища на основі їхньої спорідненості чи подібності за певними ознаками, рисами, характеристиками. Звідси і назва «загадка» від «гадка» – думка, «гадати» – думати, мислити. Загадки, що колись мали магічний характер, з часом стали розважальним засобом, й увійшли до дитячого репертуару.

Тематика народних загадок відзначається конкретністю, предметністю, їхній основний зміст – побутове життя селянина, його праця, явища природи, рослинний і тваринний світ, предмети побуту, знаряддя праці: *Живе – лежить, помре – біжить (Сніг); Що горить без полум'я? (Сонце); На нозі стоїть, вухами ворушить, хвостом дерево крутить (Прядка).*

В основі загадки зазвичай лежить метафора, де один предмет описується через інший на основі схожості. Інші побудовані на грі слів, каламбурах та двозначності. Бувають і завдання на логіку, уважність, кмітливість тощо. Загадки є дуже конкретними і деталізованими, у них можуть згадуватися різноманітні речі і предмети, події, явища, а також їхні частини, складники – колір, дія, рух, матеріал, звук, призначення тощо. Вони дають широкий опис довкілля, служать тренуванню пам'яті. Одна з основних функцій загадок – пізнавальна, тому вони дуже поширені в дитячому середовищі.

Загадки органічно входять до структури народних казок («Яйце-райце», «Про змія», «Мудра дівчина»), вони близькі до замовлянь, колядок, щедрівок, обрядових пісень.

Для загадки властиві такі художні засоби як гіперболізація (*грим – віл; туман – хмара*); традиційні епітети, порівняння, пестливі слова, звукописні слова (*Бігла по ярочку в однім чобіточку та все каже: Гуц, гуц!* (Макогін). Часто в них вживають оказіональні слова, напр.: *Густий ліс, чисте поле, дві тополі, два скла, рамбабуля, лепетуля, кома*. (*Волосся, лоб, брови, очі, ніс, рот, язик*). Їм властива діалогізація мови, звукова інструментовка (алітерації, асонанси).

Серед паремій крім основних жанрових понять виокремлюють також піджанри: *народні порівняння, побажання, вітання, прокльони, прикмети, каламбури* та ін.

На небі біліє, світить, та не гріє. (Місяць)

Поле не міряне, вівці не лічені, пастух рогатий. (Небо, зорі, місяць)

Синє море хитається, білий заєць купається. (Небо і земля)

Видно край, а до нього не дійдеш. (Обрій)

Хто вік біжить, і не втомиться? (Вода в річці)

Стоїть корито, повне води налито. (Став)

Сидить дід за подушками, стріля бабу галушками. (Град)

Що таке: пливе і летється, часом на камінь дерється, як нема все всихає, звір і птах помирає. (Вода)

Зроду рук своїх не має, а узорі вишиває. (Сніг)

Текло, текло і лягло під скло. (Лід)

У нас зимою білим цвітом сад зацвів неначе літом. (Іній)

Біла морква зимою росте. (Бурулька)

Вийшла звідкись гарна дівка, на ній стрічка семицвітка, а де з річки воду брала, там коромисло зламала. (Веселка)

Хто співає, свище й плаче, а ніхто його не бачить. (Вітер)

Зимою біле, весною чорне, літом зелене, осінню стрижене. (Поле)

Летіла птиця по синьому небі, розпустила крила, все сонце закрила. (Хмара)

Хмара сива увесь світ накрила. (Туман)

Горя не знаємо, а гірко плачемо. (Дошові хмари)

Мене частенько просять, ждуть, а тільки покажусь ховатись почнуть. (Дощ)

Крикнув віл на сто гір, на тисячу городів. (Грім)

Спершу блиск, за блиском тріск, за тріском плеск. (Блискавка, грім, дощ)

Чорне сукно лізе у вікно. (Ніч)

Мама широка, тато високий, син зрячий, а невістка сліпа. (Земля, небо, день, ніч)

* * *

Без рук, без ніг, а на тин дереться. (Квасоля або горох)
Коло броду-броду пила пані воду, пила випивала, сім плахт
одягала. (Капуста)
І печуть мене, і варять мене, і їдять, і хвалять, бо я добра. (Картопля)
У земляній сиджу коморі, а коса моя надворі. (Морква)
Ні вікон, ні дверей, повна хата людей. (Огірок чи гарбуз)
Сидить Марушка в семи козушках, хто на неї гляне, той заплаче (Цибуля)
Хлопець Мартин похилився через тин. А дівчина Гапка: «Яка у тебе гарна
шапка! Ще й жовта китиця проти сонця світиться. Як прилетять
горобці, буде тобі як вівці від сірого вовка». – Що це за промовка?
(Соняшник)
На городі молоді пишні коси розпліта, у зеленії хустинки золоті хова
зернинки. (Кукурудза)
Сам червоний, а чуб зелений. (Буряк)
Маленький, чепурненький, крізь землю пройшов, червону шапочку
знайшов. (Гриб)
Червона, пахуча, солодка, росте низько – до землі близько. (Суниця)
Серце камінне, винний смак. (Вишня)
У зеленім козушку, костяній сорочечці я расту собі в ліску – всім зірвати
хочеться. (Горіх)
Білява-білява перед богом стояла: «Боже мій милий, моє тіло рубають, а
кров мою п'ють!» (Береза)
Зимою і літом одним цвітом. (Ялина)
Синьоока чарівниця часто в полі вертиться, а де вінки свої спліта —
пшениці рідкі і жита. (Волошка)
Що пече без вогню? (Кропива)
Весною веселить, літом холодить, восени годує. (Дерево)
Посеред двора стоїть копа: спереду вила, ззаду мітла. (Корова)
Не дід, а з бородою, не бик, а з рогами, не корова, а доїться. (Коза)
У нашої бабусі сидить дід у кожусі, проти печі гріється, без води умиється. (Кіт)
Хвіст – як ниточка, само – як калиточка, а очі – як сім'я. (Миша)
Влітку сірий, взимку білий. (Заєць)
Повзун повзе, сімсот голок везе. (Їжак)
Їхала пані в срібнім жупані, а на жупані латка на латці. (Риба)
Хто мене вб'є, той свою кров проллє. (Комар)

Прийшла кума із довгим віником на бесіду із нашим півником, схопила півня на обід та й замела мітлою слід. (Лисиця)

Що після смерті червоніє? (Рак)

Що двічі родиться – спершу гладеньке, а вдруге –тпукхеньке. (Курча)

* * *

Хто вранці ходить на чотирьох, вдень на двох, а ввечері на трьох? (Людина)

У хлівці два ряди баранців і всі біленькі. (Зуби)

Завжди в роті, а не проковтнеш. (Язик)

У двох матерів по п'ять синів і в кожного своє ім'я. (Руки і пальці)

Що воно за штука, що день і ніч стука. (Серце)

Ріжуть мене ножакою, б'ють мене ломакою, за те мене отак гублять, що всі мене дуже люблять. (Хліб)

У воді росте, та води боїться. (Сіль)

Білий як сніг, зубами мене кусають та на воду пускають. (Цукор)

Красний Макар по полю скавав, а в борщ плигнув. (Перець)

Рідке, а не вода, біле, а не сніг. (Молоко)

Маю чотири ноги ще й чотири роги, у полотно мене вбирають, їсти й пити заставляють. (Стіл)

Плету хлівець на п'ятеро овець. (Рукавиця)

Біжить свинка, срібна спинка, ще й хвостик ляний. (Голка)

Чорне поросля по печі гаса. (Сковорода)

Підперезаний Степанко по хаті скаче. (Віник)

Усе життя ходить, а з місця не сходить. (Годинник)

У куточку на кілочку нагла смерть висить. (Рушниця)

Пливе щука з Кременчука, куди гляне – трава в'яне. (Коса косить)

Їде віз без коліс, колії не лишає. (Човен)

Два брата втікають, а два доганяють. (Колеса у возі)

* * *

Біле поле, чорне зерно; хто його сіє, той розуміє. (Письмо)

Ні се, ні те, а кожному треба, і кожний має, та ніхто не вгадає. (Ім'я)

Що у світі найшвидше? (Думка)

Не куш, а з листочками, не сорочка, а зшита, не людина, а навчас. (Книжка)

Без душі, без тіла, за сто миль залетіло. (Лист)

Що їсть без зубів? (Совість)

Що всі предмети мають? (Назву)

Що можна зробити без грошей? (Борг)

Без ніг, а біжить, без крил, а летить. (Голос)
Сонце пече, липа цвіте, жито доспіває, коли це буває? (Влітку)
Стоїть дуб, на ньому дванадцять гнізд, в кожному гнізді по четверо яєць, в кожному яйці по семеро курчат. (Рік, місяць, тиждень, день)

* * *

Що буде з вороною, як їй мине сім років? (Настане восьмий)
Яким буде кінь, коли його скупати? (Мокрим)
Чи може лелека назвати себе птахом? (Не може, бо не вміє говорити)
В яку бочку не можна налити води? (У повну)
Нашо хлопці шапку купують? (Бо даром не дають)
Що важче – пуд пір'я чи пуд заліза? (Однаково)
Від чого у качки ноги червоні? (Від колін)
Без чого село не може бути? (Без хат)
Скільки їх було: мати, дочка, брат, сестра, дядько, племінниця? (Троє: брат, сестра та її дочка)
У млині чотири кутки, в кожному кутку сидить кіт, проти кожного kota ще три коти. Скільки котів у млині? (Чотири)
Летіло сорок гусок, надійшов стрілець, дві вбив, скільки лишилось? (Дві вбитих, бо решта полетіли)
Летіла сорока, а за нею сорок. Скільки було сорок? (Дві)
На дубі три гілки, на кожній по шість яблук. Скільки всього на дубі яблук? (жодного, бо на дубі яблука не ростуть)
Три зайця, скільки буде вух? (Двоє, від слова «терти»)
Що стоїть посередині землі? (Літера «М»)
Напишіть число 31 з п'ятьма трійками $(33-3) + (3:3)$
На неї птах сідає, вона його гойдає, а коли Г на Б змінить – звірятком стане вмиль. (Гілка – білка)
Назву річки й голос дужий якщо разом об'єднати, назву краю можна мати. (Дон-бас)

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Березовський І. Народні загадки. *Загадки* / упоряд., вст. ст., передм. І. Березовського. Київ : Вид-во АН УРСР, 1962. С. 7–37.

Загадки Явдохи Зуїхи. Записав Г. Т. Танцюра / упоряд. М. К. Дмитренко. Київ, 1996. 44 с.

Кононенко В. Шляхами народних приповідок. Київ : РВЦ «Проза», 1994. 208 с.

Мойсієнко А. К. Народна загада в текстово-дискурсійному вимірі. Київ 2016. 176 с.

Пастух Н. Загадка. *Мала енциклопедія українського народознавства*. Львів, 2007. С. 211– 212.

Сементовский А. М. Малорусские загадки. Санкт-Петербург : Тип. М. Хана, 1872. 103 с.

Українські народні загадки / зібрав і упоряд. І. Гурін. Львів : Книж.-журн. вид-во, 1963. 95 с.

Франко І. Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних. Франко І. Твори: У 50 т. Т. 26. С 332—346.

АНЕКДОТИ

Гумор – яскрава риса вдачі українського народу. Вона щедро виявляється в усіх сферах духовного життя, особливо у мові й народнопоетичній творчості. Це стосується анекдотів – коротеньких жартівливих оповідань про незвичайну, смішну подію, пригоду чи ситуацію, рису людського характеру або вчинок. Більшість з них побудовані в гротескному стилі – поєднанні різних контрастів.

Тематичний діапазон народних анекдотів надзвичайно широкий. Усі смішні й кумедні сторони родинного та громадського життя людей є тут матеріалом і об'єктом відображення. У старих анекдотах дія відбувається на широкому історичному, соціальному тлі того часу, висміюються негативні риси «влада імущих». Завдяки своїй злободенності анекдот у наш час став чи не найпопулярнішим з фольклорних жанрів, він є важливим джерелом судження про ті чи інші типові риси народу.

Формування традиційних анекдотів відбувалося різними шляхами: це реальні життєві випадки, гумористичні сценки з казок чи інших жанрів, запозичення з усних та письмових джерел інших народів. До вживаних в анекдотах прийомів належить гіперболізація, підтекст, жартівливі діалоги, каламбури, обігрування слів, що створює комічні ситуації. Народний анекдот став також джерелом такого жанру літературної творчості як *співомовки*, яскраво репрезентовані в творчості поета Степана Руданського.

КВАША

Задумали мужики сходити до царя в гості. От зібралось їх троє та й думають: Ну що йому за гостинця понести? Один каже:

– Калачів.

– Ні, говорить другий, калачі він щодня їсть, треба диковину йому понести – кваші!

Ну й пішли.

Ідуть і радяться. Той, що несе квашу, каже:

– Я увійду з квашею і скажу : «Здрастуй, цар-батюшка!» А другий скаже: «З царицею і царенятами!» А третій: «З усім царським домом!».

От заходять до царя, а передній на підлозі як послизнеться, макітра з квашею додолу, а він:

– А чорти б тебе забрали!

А задній:

– З царицею і царенятами!

А третій:

– З усім царським домом!

А цар як крикне:

– Палачей!

– Бач, каже один, – казав же я, що йому калачів треба, кваші не хоче.

ПОХВАЛИВСЯ

Одного разу їхав пан з міста і по дорозі підвіз селянина. От панові закортіло похвалитися своєю ученістю, і він гоноровито сказав селянину:

– Я вчився аж двадцять років!

Селянин трохи подумав та й каже:

– Невже ж то ви, паночку, такі дурні були, що вас так довго вчили?

МУДРЕ СЛОВО

Вела дівчина додому теля та й співала собі весело.

– Певно, хтось тебе поцілував, що ти така весела, – пожартував панич.

- Або ж то цілування завдає веселості? – питає дівчина.
– Авжеж! – відповів панич.
– Ну, то хай вельможні панич будуть так добрі поцілувати моє теля,
бо воно якесь сумненьке, – сказала дівчина.

НІЧОГО ДОДАТИ

Суддя. Що ви можете додати на своє виправдання?
Селянин. Нічого, пане суддя, бо останнього карбованця віддав писарю.

ВІЙСЬКОВА ТАЄМНИЦЯ

Служив один солдат за царя Миколи ординарцем у генерала. От приходить той ординарець і каже генералові:

– Чув я на базарі, що наша частина рушає в похід рівно о п'ятій годині вечора.

Засміявся старий генерал та й каже:

– От дурні. Я – генерал – і то не знаю, а вони...

Та рівно о п'ятій частина рушила в похід. Покликав тоді генерал ординарця та й каже:

– Іди на базар та довідайся, куди саме ми йдемо.

ВИКРУТИВСЯ

Один піп любив горілку. Якось йому сказали, що горілка – то ворог здоров'я. А він і відповідає:

– А в писанії що сказано? Да возлюби врага свого.

ЧОГО КОМУ БРАКУЄ

Говорили раз шляхтичі запорожцям:

– Ми от шляхетське військо, воюємо завжди за честь, а ви, запорожці, за гроші.

А запорожці їм:

– Ну що ж, чого кому бракує, той за те і воює.

НЕ ПРОБУВАВ

Питають козака, що тільки-но прибув на Запоріжжя:

– Письменний? Читати вмієш?

– Не знаю, можливо, вмію, але я ніколи не пробував.

НА ДОЩ

Літній чабан зустрів працівника метеорологічної станції.

– Той як там, Володю, буде дощ чи ні?

– Буде, Іване Петровичу.

– Хіба прилади вже показують?

– Та ні. Моєму дідові покійник снівся.

Є ЧИМ ПОХВАЛИТИСЯ

– У нашому селі клуб завжди на замку.

– А у нас навпаки: замок завжди на клубі.

ПОПЕРЕДИВ

Чоловік заліз на дах скинути сніг. Та раптом підковзнувся і зірвався вниз. Пролітаючи повз своє вікно, він крикнув:

– Жінко, сьогодні готуй на одного менше!

ПІСЛЯ ВИСТАВИ

Чоловік і жінка виходять з театру.

– Ти що, з глузду з'їхав, – лається жінка. – Дати гардеробниці цілого червінця, це ж треба!

– Люба! По-моєму, ця канадська дублянка, яку вона видала замість мого старого пальта того варта.

ЧУДОВИЙ БУВ ДЕНЬ

Прийшов Марко до сусіда Андрія за боргом.

Андрій (щоб відвести розмову про борг):

– Ну й погода сьогодні носа не виткнеш!..

– І справді – кепська погода. А пам'ятаєш, Андрію, який чудовий був день, коли ти в мене позичив сто карбованців?

ЧИ СТРАШНО?

Онук питає в діда:

– Діду, а чи не страшно тобі вночі сторожувати?

– Страшно, Колю, страшно аж поки засну...

ПРОХАЛИ Й НЕ ПУСКАЛИ

Хвалився циган, ідучи з гостей:

– Так вже прохали мене, так не пускали!

– Куди ж прохали?

– Із хати.

– А не пускали?

– В хату.

НАВІЩО ЗУБИ?

На уроці анатомії вчитель питає:

– Скажіть, діти, а навіщо людині зуби?

– Щоб їсти, – хором відповідають учні.

– А ще для чого?

Усі мовчать. Тут підводиться одна дівчинка і каже:

– Ще для того, щоб боліти.

СКІЛЬКИ РОКІВ

До дядька Свирида приїхав гість із міста.

– Скільки років вашій теличці? — питає.

– Два роки.

– А по чому ви пізнаєте, дядьку?

– По рогах.

– Справді... Я й не помітив, що у неї всього два роги...

ЧЕРЕЗ ЖІНЧИНУ БРЕХНЮ

Лікар звертається до пацієнта:

– Що примусило вас стрибати із шостого поверху?

– Брехня жінки!

– Чоловік повинен мати характер, – сказав лікар, – не треба було одразу стрибати з вікна!

– А як бути з її чоловіком, про якого вона збрехала, що його нібито нема?

ЗА БАЖАННЯМ

До кооперативної зубної лікарні прийшов пацієнт з проханням вирвати хворий зуб. Довідавшись, скільки це коштує, він вигукнув:

– Двадцять карбованців за п'ять хвилин?!

– Якщо хочете, я можу тягнути зуба довше, – відповів лікар.

БО РІДКА

– Ти чому горілку п'єш?

– Гм...П'ю... П'ю, бо рідка. Щоб густа, то їв би.

НА ТРЬОХ

- Чому ти такий п'яний?
- Та змикитили на трьох...
- Та хіба ж можна від цього так упитися?
- А двоє не з'явилися...

ОТАКА ЖІНКА

- Хочу розлучитися з жінкою, – каже чоловік судді.
- А що трапилося?
- Щодня вештається по ресторанах і винарнях.
- Невже так п'є?
- Та ні, мене розшукує...

ОРЕЛ

- Зустрілося двоє п'яних:
- Ну що, вип'ємо?
- Орел з свинею не п'є!
- Ну, то я полетів!

ПОВЕРТАЙ ПРАВОРУЧ

- Їдуть двоє п'яних у машині.
- Як переїдемо міст, повертай праворуч, – каже один.
 - Що? – перепитує інший. – А хіба не ти за кермом?

ОБМИНУВ

- Їдуть двоє п'яних дорогою. Один каже:
- Що робити, на мене стовп іде.
 - Будь розумним, обмини і не зв'язуйся...
 - Ні-ні, годі! Я вже і так двох обминув...

ТО ЩЕ НІЧОГО!

– Ой, лишенько! Знов п'яний-п'янісінький! – сплеснула руками жінка, побачивши на порозі чоловіка.

– Та я – нічого, ледве повертаючи язиком, каже чоловік, – а от Петро набрався так, що аж чортики по ньому забігали!

ПРОБЛЕМА

П'яний як чіп чоловік гукає з двору:

– Жінко-о-о!

– Чого тобі?

– Не крути так сильно хатою, а то я в двері не можу вскочити!

ВСЕ ЗМІНИЛОСЯ

Зустрілися на вулиці два приятеля.

– Я чув, ти одружився?

– Так.

– А навіщо?

– Не подобалося харчуватися в їдальні.

– А тепер?

– А тепер подобається.

ОСВІДЧЕННЯ

– Коханий, якщо ти мене ще хоч раз поцілуєш, я – твоя навек!

– Еге ж. Спасибі за вчасне попередження.

ТО НЕ БІДА

Жінка з чоловіком посварилися.

- І чого я живу з дурнем ось вже двадцять років? – кричить вона.
- З дурнем можна жити і сорок! Спробувала б ти хоч рік прожити з розумним, – відказав чоловік.

ОБРАДУВАЛА

- Чоловіче, скоро в нашій хаті з'явиться третя душа, – каже жінка.
- Невже, люба моя, невже?!
- Так, моя мама вирішала перейти до нас жити.

ЯБЛУНЯ

- Ми раз з жінкою посварилися, а потім на згадку про примирення посадили яблуню...
- Чому я так не робив?! До цього часу мав би чудовий сад!

З ПЕРШОГО ПОГЛЯДУ

- Максиме, а ти віриш в любов з першого погляду? – питає дівчина свого кавалера.
- Ні.
- Тоді подивись на мене ще раз.

ВНОЧІ І ВРАНЦІ

- Вранці чоловік запитує жінку:
- Послухай, а що ти подумала, коли я вночі повернувся з цим синцем під оком?
- Нічого не подумала. Коли ти повернувся, синця не було.

НІЖНІСТЬ

- Ти буваєш зі мною ніжною лише тоді, коли тобі потрібні гроші! – з докором каже чоловік жінці.

– А хіба це буває так рідко?..

ХТО ГОЛОВНІШИЙ

– Хто в тебе, Миколо, глава сім'ї? – питають в чоловіка.

– Коли як: гроші заробляти, то я, а якщо витратити, то моя жінка.

НЕ БІДА

Жінка плаче-заливається сльозами.

– Що трапилось? – питає чоловік.

– Біда! Я проковтнула голку!

– Хе... Теж мені біду знайшла. На, візьми другу!

ІДЕ

Жінка дивиться у вікно й задумливо каже:

– Дощ іде.

Чоловік, не відриваючись від газети:

– Скажи, що мене немає вдома.

РОЗВІЯВ СУМНІВ

– Хотіла б я знати, чи будеш ти мене любити, коли я посивію? – питає жінка в чоловіка.

– А хіба я тебе не любив, коли ти була то чорною, то білою, то рудою?

А СВИНЯ ПРИЧОМУ?

– Знаєш, чоловіче, – каже жінка, – завтра якраз мине двадцять років, як ми одружилися. Не гріх було б свиню зарізати.

– А її ж навіщо? – дивується чоловік. – Хіба та свиня винувата?

КІСТКА

– Павлику, не гризи кістку, ти ж не собака, – сердиться мати. –
Віддай її краще таткові.

ЧИ БИЛА?

– Татку, тебе колись била твоя мати? – запитує донька.
– Ні, тільки твоя...

НЕ САМА

У сусіднє село до старшого брата приїхав менший з усім сімейством:
– А як же ви матір саму лишили? – запитує старший брат.
– Та чому ж саму? Там з нею троє поросят, десятеро індиків і
тримісячний онук.

ПРИЧИНА

– Вирішив я зі своєю Олькою розлучитися.
– Це чому? Вона ж така гарна і турботлива...
– То тільки на перший погляд.
– А що ж таке?
– Та вже восьмий місяць гризе, щоб я виніс з хати новорічну ялинку.

ЗА ВСЕ ЖИТТЯ

– Діду, а ви ж були колись малим? – питає онук.
– Був.
– І це у вас за все життя тільки один зуб виріс?

НЕ ДУРНИЙ

– Дивися, скільки я риби наловив... – почав було чоловік, коли
прийшов додому з рибалки, та жінка перебила його:

- А мені сусідка казала, що ти на базар заходив...
- Ну й що, я стільки наловив, що довелося половину продати – важко було нести.

ВЕДМІДЬ

- Два мисливці побачили сліди ведмедя.
- Іди подивись, куди він пішов, – сказав один.
 - А ти?
 - А я піду в протилежний бік, подивлюся, звідки він прийшов.

ПОГОНЯ

- Куди ти так біжиш? – запитують мисливця.
- Ц-це я за вовком женуся...
- А де ж він? – питають ті.
- Т-та т-трохи в-відстав...

ДРУГА

- Підстрелив мисливець на полюванні качку та й з гордістю каже товаришеві:
- Оце вже друга!
 - А де ж перша?
 - Ту я ще перед війною вбив.

МИСЛИВСЬКА РОЗПОВІДЬ

- Пішов я взимку на зайця. Й Рябка свого прихопив. Облазили ми з ним всі поля, кущі, а зайця ніде не бачили. Вирішили додому повертатися. І раптом я угледів зайця. А Рябко так стомився, що й не помічає. Тоді я гукаю:
 - Рябко, заєць!
- А Рябко як підстрибне:
 - Де?!

БОЇТЬСЯ

- Тату, чому ти боїшся зайців?
- Хто тобі сказав, що я їх боюся?
- Чого ж ти тоді, як йдеш на полювання, береш із собою рушницю?

КОЗА

- Учора з кумом ходили на полювання.
- Щось вбили?
- Аякже! Козу!
- Та хіба в нашому лісі водяться дикі кози?
- Та коза не так щоб дуже й дика. От господар її – дикий так точно.

АЛІБІ

Допитують цигана:

- То ви вкрали гроші?
- Не, не я.
- А у вас є алібі?
- А що то таке?
- Ну вас хтось бачив у той час, коли пропали гроші?
- Слава Богу, ніхто.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Веселий оповідач: Давні та сучасні народні усмішки / упор. Ю. Кругляк. Київ : Мистецтво, 1977. 155с.

Гнатюк В. Галицько-руські анекдоти. Етнографічний збірник. Т. 6. Львів, 1899. 370 с.

Кімакович І. Анекдот як фольклорний жанр. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України ; «Освіта», 2014. 316 с.

Придніпровські сміховини. Українські народні анекдоти, жарти, дотепи / упоряд. П. Ф. Гальченка. Дніпропетровськ : Промінь, 1971. 262 с.

Сумцов Н. Ф. Разыскания в области анекдотической литературы: Анекдоты о глупцах. Харьков : тип. Губ. правл., 1898. 202 с.

Українські анекдоти : від козацьких часів і по наші дні / упоряд. і авт. передм. В. Чемерис. Київ : Український письменник, 1995. 382 с.

Українські народні анекдоти, жарти, дотепи / упоряд. П. Гальченко. Київ : Дніпро, 1967. 384 с.

Чебанюк О. Гумор і сатира в українському сегменті інтернету під час російсько-української війни: меми, анекдоти, жарти. *Російсько-українська війна в сучасному фольклорі: антропологічний вимір. Колективна монографія* / [відп. ред. Л. Вахніна] ; ІМФЕ ім.М.Т.Рильського НАН України. Київ : видавництво ІМФЕ, 2025. С. 312 –336.

НАРОДНА ДРАМА

Драматичні дійства в українському фольклорі набувають різноманітних форм: вони зустрічаються в обрядах, іграх, невеликих комічних сценках, у п'єсах і поєднують словесні, музичні та сценічні засоби. Вони містять гострий побутовий конфлікт, діалоги та символічні дії (весільні обряди, «Маланка», «Подоляночка», «Мак»). Драматичні елементи присутні в час оповіді текстів казкарем, його спілкування з глядачами, це жести, міміка, гра тощо.

Найбільш повного розвитку українське народне драматичне мистецтво досягло в вертепі. Вертеп – це традиційний український народний ляльковий театр, а також різдвяна вистава, виконувана людьми, в якій зображують Ісуса Христа. Складається з двох частин: релігійної (сцени в печері) та світської (комічні інтермедії), відображаючи боротьбу добра зі злом.

Вистава відбувалася в спеціально пристосовану для цього коробі у вигляді двоповерхового будинку чи скрині. На верхньому поверсі ставили різдвяну драму, в основу якої покладено євангельське оповідання про народження Ісуса та про царя Ірода. На нижньому розігрувалися окремі побутові сцени інтермедійного характеру, в яких діяли такі персонажі як Ангел, Запорожець, Три царі, Ірод, Шляхтич, Дід, Баба, Лікар тощо.

На Україні козу водили під Новий Рік, хоча іноді і в ніч перед Різдом. У грі брали участь Коза, Поводир, Міхоноша і хор хлопців. Козу грав перевдягнений хлопець. Міхоноша возив санки і мішок для збирання подарунків. Один з колядувальників входив до хати і питав: «Дозвольте Козі в хаті пострибати?». Після згоди господаря колядувальники входили до хати – попереду Коза й Поводир, за ними хлопці. Хор співає:

Станьте в ряду, я Козу веду!
На горі Коза з козенятами,
Схопив вовк Козу за бочок,
А вовченята погналися за козенятами,
Де не взявся Заєць, почав Козу лаяти:
– Дурна Коза, нерозумная!
Пішла б у лісок,
Нарвала б травки гарний снопок,
І сама б їла, і діток кормила.
У Михайлівці всі хлопці стрільці.
Хвалилися, хвалилися, Козу застрелити.
Не попали в бік, а попали в ріг.
Упала Коза і замекала.

Коза падає, хвицяє ногою і кричить: «Ме-е-е!». Хлопці кидаються на неї, піднімають і ставлять на ноги. Хор продовжує співати:

Ану, Міхоноша, натягни Козі жили,
Щоб Коза жива була
Та й поскакала.

Поводир тягне Козу за пояс, вона скаче. Хор співає:

Як пішов наш Козел та на ніженьках
Та на ніженьках, на коротеньких,
Та й шукає він, та й питає
Короля в полі, господаря в домі.
Де Коза туп-туп, там жита кілька кіп,
Де Коза ногою, там жито копною,
Де Коза хвостом, там жито кущем.
Підійди ближче, поклонися нижче
Своєму господарю й господині.

Коза кланяється господарю, його дружині й усім домашнім. У цей час хор співає далі:

Чим вони тебе пожалують?
Чи мірою жита, щоб Коза була сита,
Чи міркою овса, а зверху ковбаса.
Якщо цього мало, то ще й кусок сала,
Щоб наша Коза веселою стала!
Та й поскакала!

Господарі дають Козі, що можуть: грошей, сала, ковбаси, вівса, пирогів, хліба. Козу й Поводиря пригощають чаркою горілки. Отримані подарунки передаються Міхоноші. Хлопці дякують господарям і йдуть з Козою далі.

ПОДОЛЯНОЧКА

А.

Дівчата роблять коло, крутяться і співають, а одна дівчина, ставши всередині, жестами показує те, що інші співають.

Десь тут була подоляночка,
Десь тут була молодесенька.
Тут вона стояла,
До землі припала,
Личко не вмивала,
Бо води не мала.
Ой встань, ой встань, подоляночко,
Обмий личко, як ту скляночку,
Возьмися в боки за свої скоки,
Підскоч до раю, бери дівча скраю.

Б.

Під час співу одна з дівчат стоїть в середині кола й виконує все, що співається в пісні. При кінці пісні розставляє руки, як крила, розглядається навколо й вибирає собі заступницю.

Після того гра і співи починаються спочатку.

У неділю поранесеньку
На білому камінесеньку

Десь узялася подоляночка.
Тут вона впала,
До землі припала.
Устань, устань, подоляночко,
Промий очки та й на скляночку,
Та візьмися в бочки,
Покажи нам скочки,
Подивися в очки,
Та потіш дівочки.
Як умилась подоляночка,
Така стала, як паняночка.
Сивий соколоньку,
Пливи по Дунаю,
Бери дівку скраю,
Бери паняночку
В рутянім віночку.

ЛІТЕРАТУРА

- Возняк М. Початки української комедії (1619–1819). Нью-Йорк, 1955.
- Курочкін О. В. Різдвяний вертеп: шляхи історичної трансформації: монографія, Київ : Видавництво «Ліра», 2022. 188 с.
- Марковський Є. Український вертеп. Розвідки й тексти. Вип. 1. Київ, 1929, т. I. 201 с.
- Офіцинський Р. ; Хланта І. Витоки і розвій закарпатоукраїнського вертепу. *Закарпатський вертеп*. Ужгород: Закарпаття, 1995. С. 3–42.
- Федас Й. Український народний вертеп (у дослідженнях ХІХ–ХХ ст.). Київ : Наукова думка, 1987. 184 с.
- Франко І. До історії українського вертепу ХVІІІ віку. *Франко І. Твори: у 50 т.* Київ : Наук. Думка, 1982. Т 36. С. 170–375.

Мушкетик Леся 2026. *Фольклористика з методикою дослідження фольклору. Навчальний посібник для студентів та магістрантів філологічних спеціальностей закладів вищої освіти.* Берегове: Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II. – 256 с. (українською мовою)

Пропонований посібник з фольклору має на меті формування професійних знань з фольклору та фольклористики у студентів та здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю В11 «Філологія (Українська мова та література)» та В11 «Філологія (Мова і література угорська)». Видання побудоване за жанровим принципом, де в кожному розділі стисло викладено основні відомості з даної тематики і репрезентовано добірку відповідних текстів. У кінці розділу вміщено ґрунтовний список джерел та літератури. Посібник спрямований на розвиток у студентів-філологів методичних та методологічних навичок збирання, систематизації та вивчення фольклору, розуміння основних засад його мовно-стилістичного оформлення.

Шрифт «Times New Roman».

Розмір сторінок: А4 (210x297 мм).

Обсяг в авторських аркушах: 8,87 (354 881 знаків із пробілами).